

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (23)

2011

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (23)

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2011

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

- П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
Л. М. Синельникова, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
В. Г. Фоменко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
Т. П. Терновська, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 30 вересня 2011 р.)*

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011

ЗМІСТ

Історія й теорія мови

1. **Кравченко В. А.** Топоантропоними в антропонимиконе приазовских греков..... 5
2. **Левченко О. П.** Лінгвокультурологія vs. інтернет..... 10
3. **Попазова М. І.** Мовна ситуація епохи Відродження в Болгарії (50-ті – кінець 70-х рр. XIX ст.) 17
4. **Підручна З. Ф.** Фонетичні особливості англійської розмовної мови..... 21

Семантика

5. **Деменчук О. В.** Актантна структура експерієнтів суб'єкта ментального стану (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)..... 27
6. **Заверющенко О. Л.** Образи рушника та хустки як складники концептосфери українського весілля..... 34
7. **Купрікова Г. В.** Стилiстична транспозиція жаргонових номенів одягу та взуття в сучасній українській мові..... 44
8. **Нелюба А. М.** Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі..... 49
9. **Орленко О. В.** Лексичні лакуни в українській, російській, сербській мовах..... 59
10. **Пащенко О. М.** Словотвір фітономенів східнослов'янських мов у порівняльно-історичному аспекті..... 67
11. **Старченко Я. С.** Малопродуктивні універбаційні суфікси в українських жаргонах..... 73

Фразеологія і пареміологія

12. **Бардукова Г. О.** Мовотворчість українських письменників та формування нового літературного стандарту в українській фразеології..... 80
13. **Д'якова Т. О.** Східнословобожанська фразеологія традиційного землеробства (на матеріалі розвідки В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”)..... 91
14. **Сикало Л. В.** Стилiстичні функції розмовних фразеологізмів у повісті „Кайдашева сім'я” І. Нечуя-Левицького..... 96
15. **Чернобай Г. С.** Сенсорно-міфологічна класифікація безособових фразеологічних зворотів української мови..... 103
16. **Школяренко В. І.** Формування фразеологічної картини світу німецької мови протягом VIII – XVII століть..... 110
17. **Шкуран О. В.** Демонічний номен „чорт” у середньоподінцівському компаративно-фразеологічному просторі..... 115

Текст. Дискурс

18. **Архіпова О. В.** Методика концептуального аналізу художнього тексту..... 122
19. **Блинова І. А.** Монолог усамітненого типу у світлі теорії авторської психологічної прози..... 127
20. **Ігнат'єва С. Є.** Аксиологічні виміри мовної особистості Аркадія Любченка..... 137
21. **Ковтун Т. В.** Філософсько-релігійні погляди Т. Г. Шевченка..... 144
22. **Колесниченко Е. Л.** Средства создания парадокса в произведениях М. Жванецкого..... 149
23. **Кубрак І. А.** Контекстна реалізація метонімії в художній прозі англійського модернізму..... 157
24. **Махницька М. В.** Мовні засоби створення образності в новелі Ярослава Кремінського „Цудик”..... 163
25. **Мялковська Л. М.** Мовний портрет І. Нечуя-Левицького: історія дослідження..... 167
26. **Найрулін А. О.** Культурна та суміжні конотації як оцінка конкретної творчої та історичної епохи в епістолярію М. М. Коцюбинського..... 174
27. **Павлова И. В.** Формирующие элементы фантастического образа..... 182
28. **Півень В. Ф.** Мовні знаки давніх пам'яток та української постмодерної літератури..... 187
29. **Сандига Л. О.** Концептуальні метафори для позначення смерті в англійськомовних надгробних промовах..... 197
30. **Ткач Х. Р.** Новоутворення та неологізми у сферах бізнесу й обслуговування (на матеріалі німецьких фахових текстів).... 203
31. **Шкіцька І. Ю.** Різновиди метафори в маніпулятивній стратегії позитиву..... 211

Рецензії

32. **Зеленько А. С.** Рецензія на книгу Е. С. Отин „Все менты – мои кенты” (как образуются жаргонные слова и выражения)..... 219

ІСТОРИЯ Й ТЕОРІЯ МОВИ

В. А. Кравченко (Мариуполь)

УДК 81'373.23

ТОПОАНТРОПОНИМЫ В АНТРОПОНИМИКОНЕ ПРИАЗОВСКИХ ГРЕКОВ

Антропонимная система как подсистема национального ономастикона является благодатным материалом для реализации и применения одного из наиболее перспективных направлений современного языкознания – этнологического подхода к изучению языковых явлений. Всестороннее изучение и описание регионально-этнической антропонимии позволит выявить специфические особенности национальной антропонимной системы греков Приазовья и признаки, связывающие ее с общей антропосистемой онимного пространства Украины.

Приазовские греки различаются по языковому признаку. Одни из них (румей) говорят на крымскорумейском наречии (близком к северным диалектам новогреческого языка), другие (урумы) – на урумском наречии, принадлежащем тюркской группе языков. И урумы, и румеи называют себя греками, а свой язык – греческим.

Система фамилий греков имеет свои особенности. С одной стороны, разноязычие в среде мариупольских греков предопределило состав фамильных словарей румеев и урумов. С другой – у румеев и урумов как единого этноса есть общий фонд фамильных имен (около 22% от общего числа фамилий). Поскольку качественный состав антропонимов, генетические типы являются общими для данного этнического ареала, специфика именований румеев и урумов проявляется в степени продуктивности различных типов в рамках местного антропонимикона. Исходя из этого, считаем обоснованным изучение структурно-семантических типов фамилий урумов и румеев в отдельности.

Фамилии отонимного типа восходят к личным именам и топонимам. В данной статье рассматриваются оттопонимные антропонимы, они дают возможность выявить лингвальные и экстралингвальные факторы, предопределившие специфику фамильной номинации греков-румеев и греков-урумов.

В сравнении с отыменными фамилиями [Кравченко 2004] топоантропонимы в фамильном репертуаре урумов немногочисленны (2,4%), хотя „при переселении выход из определенной местности, особенно на первых порах, является одним из наиболее существенных признаков человека” [Щетинин 1972: 49]. Слабое использование топонимных основ в фамильной номинации урумов (как и румеев) обусловлена общинным расселением греков в Крыму и Приазовье, а

также их миграционной пассивностью. „Территориальное” же именование человека имело смысл только при переезде его на новое место. Топоантропонимы урумов формировались, как правило, на базе ойконимов – названий крымских и приазовских греческих населенных пунктов.

По форме фамилии с топонимными основами делятся на две группы. Первую составляют непереоформленные, омонимичные топонимам, фамилии: *Бахчисарай*, *Демерджи*, *Мангуш*, *Улаклы*. В антропонимии нередки случаи возникновения именованний человека, точно повторяющих форму топонима. Это так называемые „абсолютные топонимы в антропонимической функции (АТАФ)” [Отин 1971: 259]. В „Словаре древнерусских собственных имен” [Тупиков 1903] находим следующие мужские прозвища: *Григорий Байкал*, *Бухара*, *Кострома*, *Ивашко Москва*, *Афанасий Тобол*. В указанной выше работе Е. Отин приводит фамилии-топонимы *Иван Самара*, *Андрей Охтырка*, *Иван Бахмут*. В настоящее время можно встретить русские и украинские бессуффиксные фамилии, восходящие к названиям городов, рек и других географических объектов: *Дон*, *Буг*, *Гатчина*, *Нарва*, *Чернигов*, *Харьков*, *Кальмиус*.

Ко второй группе относятся фамилии с топонимными основами, оформленными урумскими суффиксами -ли, -лу. Антропонимы с этими суффиксами указывают на место рождения, жительства именуемого и синонимичны русским прилагательным и существительным (на понятийном уровне): *Бешевли* < Бешев (‘бешевский житель’, ‘бешевец’), *Камарали* < Камара, *Мангушлу* < Мангуш, *Сарайлы* < Бахчисарай, *Бельбекли* < Бельбек, *Кефели* < Кефе (Кафа). В фамилиях *Хримли*, *Хирим-Гирей* отразилось вариантное в говорах название Крыма – Хрим, Хирим. С хоронимом Шам (‘Сирия’) соотносится фамилия *Шамли*. Скорее всего, оттопонимной является и фамилия *Сагизлы* (тур. Sakiz – остров Хиос).

В топоантропонимах румеев отразилась география различных регионов, где родились или жили до переселения именуемые. Румейские оттопонимные фамилии представляют собой непереоформленные географические имена: *Мангуш*, *Чердакли*, *Чермалых*, *Стамбул*, *Стамбула*. В некоторых случаях омонимия „топоним – антропоним” разрушается ударением: *Стамбул* (антропоним) – *Стамбул* (топоним), или ударением и вокализацией основы: *Стамбула* (антропоним), в результате чего возникает коррелятивная пара, где каждый оним для пользователей однозначен и монофункционален.

Фамилии, в которых топоосновы оформлены формантами, так же малочисленны, как и фамилии-АТАФ: *Мангушлу* < Мангуш, *Сарда́нов* < Саргана, *Стамбулжи* < Стамбул, *Ламба́тов* < Ламбат (Бюк Ламбат и Кучук Ламбат в Крыму, переселенцы из которых основали азовскую Ялту).

Фамилии *Яйлов*, *Яйло*, *Яйленко* восходят к тюрк. *Яйла* – ‘горы в

Южном Крыму', „что свидетельствует о прежнем проживании румеев с южнобережными крымскими татарами” [Отин 1994: 14]. Украинские формы *Яйло* и *Яйленко* возникли в соответствии с продуктивными патронимическими моделями на -енко и ударную финаль -о. Форма *Яйлов* смоделирована по русскому патронимическому типу с суф. -ов. Оформление антропонимов приазовских греков по русским и украинским фамильным типам произошло не спонтанно, а намеренно, с целью „нейтрализации” этнической специфики, которая в антропонимах довольно устойчива.

Кроме официальной фамилии, у греков Приазовья есть так называемая уличная фамилия – наследственное стабильное родовое именование. Именно это прозвание дает информацию об истинном родстве его носителей. По происхождению и статусу уличные фамилии греков сродни старым русским „родовым именам”. Как замечает А.Суперанская, „у славян в прошлом были и родовые имена, образованные от имен родоначальников: род Пушкиных, род Колычевых. В такой род могло входить *по нескольку семей со своими фамильными именами*» (курсив наш – В.К.) [Суперанская 1990: 91].

Оттопонимных уличных фамилий у урумов очень мало, поскольку место рождения и проживания было достаточной характеристикой только для людей пришлых, выделяющихся по этому признаку среди местных жителей. Греки же в Крыму и Приазовье жили обособленно, сохраняя этническую и семейно-родовую „чистоту”.

Оттопонимные родовые прозвища-АТАФ появились в результате трансонимизации – перехода топонимов разного вида в антропонимы: *Дёрдоба* (Дорд-Оба – прежнее название села Новомлиновки), *Дёнскү* (связано с топонимом Донская сторона), *Сома* (территориально-административная единица в Турции), *Трапозан* (от Трапезунд, ныне г.Трабзон в Турции), *Запороз*, *Перекоп*, *Янатол* (Анатолия).

Уличные фамилии возникли также на базе оттопонимных образований с урумским суффиксом -ли (-лу): *Камарали*, *Гюрджулю*, *Хримли*. Все они на смысловом уровне являются катойконимами: камарали – ‘житель с. Камара’; хримли – ‘житель Крыма’; гюрджулю – ‘житель Гюрджу’ (Гюрджу, Гюрджи – неофициальные названия Староигнатьевки).

Уличную фамилию *Саладжи* информанты ошибочно семантизируют как ‘любящий сало’. Однако лексическая основа данного родового прозвища свидетельствует о его оттопонимном происхождении, сравните названия населенных пунктов со второй частью -сала в Крыму: *Биясала*, *Улусала*, *Енисала*. С другой стороны, прозвище может быть связано непосредственно с географическим термином *сала* ‘деревня, село’. Он и сейчас функционирует, например, в караимском языке, а в одном из караимских диалектов есть слово *салаци* ‘сельский, деревенский житель’. Учитывая то, что бытовые прозвища

вообще имеют статус сельского, деревенского именованья, более вероятным представляется определять прозвище *Саладжи* как топоантропоним. Уличная фамилия *Харабадот* восходит к катойкониму румейской модели „топоним Хараоба (Каракуба) + суф.-дот”, затем *Хараобадот* > аллегривая форма *Харабадот*.

Не всегда ономазиологическая природа связи уличной фамилии с этимологией так ясна, как в предыдущих примерах. Существует проблематичность этимологического критерия из-за одинаковой вероятности реализации разнохарактерных причин. Так, уличная фамилия *Шайтанка́* может вступать в словообразовательные пары с апеллятивом и гидронимом в зависимости от того, как решается вопрос о первичном звене в этих парах. Сами представители этноса связывают антропоним с апеллятивом *шайтан* – наименованием черта у народов тюркоязычной семьи: *Шайтанка́* < *шайтан* + суффикс -ка с просторечным грубоватым оттенком. В то же время данный антропоним можно отнести к варианту АТАФ. Название Шайтанка имеет правый приток р. Мокрые Ялы. О возможном статусе финали -ка как псевдосуффиксе, возникшем на основе полуразрушенного тюркского географического термина *кая* ‘скала’, пишет Е. Отин [Отин 1971: 122 – 124].

В уличной фамилии изафетного типа *Шайтанаях* мог отразиться микрогидроним – именованье одного из участков реки Шайтанки. С другой стороны, в прозвище *Шайтанаях* очень высока вероятность отапеллятивного происхождения: *шайтанаях* – ‘нога черта’.

Поскольку жизнь греков проходила в довольно замкнутом сообществе, где все обо всех было известно, социально значимая дифференциация индивидов проводилась чаще по его индивидуальным характерным признакам. В силу этого у румеев оказались неустраиваемыми оттопонимные уличные фамилии, их единицы: *Ялтыно́ту*, *Чардахло́ту*, *Сартаньо́ту*, *Базарьо́ту* (*Базарете*). Внутренняя форма их прозрачна: *Базарьоту* – ‘житель Мариуполя’, *Ялтыно́ту* – ‘житель Ялты’, *Чардахлоту* – ‘житель Чердакли’, *Сартаньо́ту* – ‘житель Сартаны’. Все ойконимные основы оформлены румейским катойконимным суффиксом -оту.

Таким образом, оттопонимные фамилии у урумов и румеев немногочисленны и составляют соответственно 2,4% и 1,7% от общего числа. Непродуктивность топоантропонимов обусловлена общинным расселением греков в Крыму и в Приазовье, их миграционной пассивностью. Оттопонимные фамилии представлены двумя типами: абсолютными топонимами в антропонимической функции и оттопонимными дериватами с урумскими, русскими и украинскими суффиксами. Родовые прозвища с топоосновами у греков так же непродуктивны, как и официальные фамилии. Однако если среди урумских родовых прозваний отмечаются две модели (АТАФ и тюркскооформленные суффиксальные дериваты), то все румейские

уличные фамилии – оттопонимные дериваты с катойконимным румейским суффиксом -оту. Все уличные фамилии, в отличие от официальных, остались за пределами влияния русской и украинской антропосистем.

Литература

Кравченко 2004 – Кравченко В. А. Личные имена в фамильных основах приазовских греков / В. А. Кравченко // Восточноукр. лингвист. сб. – Вып. 9. – Донецк : Донеччина, 2004. – С. 72 – 81; **Отин 1971** – Отин Е. С. Об именах и кличках, тождественных топонимам / Е. С. Отин // Этнография имен. – М. : Наука, 1971. – С. 258 – 260; **Отин 1994** – Отин Е. С. В. И. Григорович о языке и культуре приазовских греков / Е. С. Отин // Язык, смысл, текст : сб. ст. – Донецк : ДонГУ, 1994. – С. 124 – 132; **Суперанская 1990** – Суперанская А. В. Имя через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1990. – 192 с.; **Тупиков 1903** – Тупиков М.Н. Словарь древнерусских собственных имен / М. Н. Тупиков. – СПб., 1903. – 375 с.; **Щетинин 1972** – Щетинин Л. М. Русские имена: Очерки по донской антропонимике / Л. М. Щетинин. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1972. – 232 с.

Кравченко В. О. Топоантропоніми в антропоніміконі приазовських греків

У статті проаналізовано антропоніми (прізвища та вуличні прізвища) приазовських греків, похідні від топонімних лексем. Визначено структурні й лексико-семантичні типи топоантропонімів, зумовлені способами їх утворення, зокрема: трансонімізацією (абсолютні топоніми в антропонімійній функції), онімізацією катойконімів і дериваційним оформленням топонімів згідно з тюркськими, російськими та українськими патронімійними моделями.

Ключові слова: топоантропонім, трансонімізація, онімізація, катойконім, патронімійна модель.

Кравченко В. А. Топоантропонимы в антропонимиконе приазовских греков

В статье анализируются антропонимы (фамилии и „уличные фамилии“) приазовских греков, восходящие к топонимным лексемам. Описаны структурные и лексико-семантические типы топоантропонимов, обусловленные способами их образования: трансонимизацией (абсолютные топонимы в антропонимической функции), онимизацией катойконимов и деривационным оформлением топонимов по тюркским, русским и украинским патронимическим моделям.

Ключевые слова: топоантропоним, трансонимизация, катойконим, онимизация, патронимическая модель.

Kravchenko V. A. Topoathronyms in anthroponymicon of Priazov Greeks

The author of the article analyses anthroponyms (surnames and „street surnames”) of Priazov Greeks ascending to toponym lexemes and describes structural and lexico-semantic types of topoathronyms specified by means of their forming: transonymisation (absolute toponyms in their anthroponymic function), onymisation of katoyconyms and derivative forming of toponyms according to Turkic, Russian and Ukrainian models.

Key words: topoathronym, transonymisation, katoyconym, onymisation, patronymic model.

О. П. Левченко (Львів)

УДК 811.161.2'27:004.738.5

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ VS. ІНТЕРНЕТ

Сьогодні проблематика лінгвокультурологічних студій упритул наблизилася до дослідження мовних явищ доволі нетрадиційної як для попередніх десятиліть ділянки – інтернет-дискурсу. Звичайно лінгвокультурологію визначають як науку, що вивчає взаємовідношення мови й культури, а лінгвоетнологію (етнолінгвістику) як таку, що орієнтує на розгляд мови, духовної культури народу, народного менталітету й народної творчості [Николаева 2006; Anusiewicz 1995]. Я. Анусевич розмежовує „культурну лінгвістику” (що вивчає зв'язки між мовою й культурою та завданням якої є дослідити чотиричленне відношення: мова – культура – людина (суспільство) – дійсність), „антропологічну лінгвістику й етнолінгвістику” (яка досліджує зв'язки й залежності між мовою й людиною (суспільством), разом із тим – між культурою й дійсністю; її завдання – дослідження чотиричленного відношення: мова – людина (суспільство) – дійсність – культура) та „лінгвістичну антропологію” (яка вивчає зв'язки між культурою, мовою й певним суспільством і „у своїх дослідженнях виходить у такий спосіб від культури – не від мови й мовних даних, що становить істотну методологічну відмінність порівняно з пунктом і напрямком виходу, які пропонує культурна чи антропологічна лінгвістика”) [Рыжков 2010; Collot, Belmore 1996; Crystal 2001]. Польський дослідник Є. Анусевич пропонує називати лінгвістику, яка залучає в дослідженнях знання про людину й культуру, **інтегральною** [Anusiewicz 1995: 113]. Власне інтегральний підхід видається продуктивним для застосування під час аналізу сучасного дискурсу, важливим складником якого є інтернет-дискурс.

Мета цієї праці – дослідити можливі напрямки лінгвокультурологічного аналізу інтернет-дискурсу, його залучення як джерела для укладання словників різних типів.

Дослідники виокремлюють низку напрямків дослідження феномену інтернету [Wiatrów], серед яких виразно позиціонуються „технологічні”. Дослідження інтернет-дискурсу в лінгвістичному аспекті лише розпочато (належить додати, що багатьом таким працям властивий міждисциплінарний характер). Їх окреслюють терміном **critical cyberculture studies** і націлено „на виявлення зв’язків між різними аспектами, у яких утілюється явище кіберкультури. Серед цих аспектів належить відзначити, наприклад, такі: поведінка людей в інтернеті, дискурси, які формуються навколо проблематики інтернету, проблеми соціальної нерівності та їх відношення до нових технологій, комерціалізація інтернету, статі або аудіовізуальних, естетичних і функційних аспектів кіберпростору...” [Wiatrów]. Українська дослідниця Л. Компанцева послуговується терміном **віртуальна культура**, під яким розуміє „новий тип культури, що формується, з одного боку, на перетині концептуальних світів, концептуальних сфер різних націй, з іншого – на перетині реальності й віртуальності як різних просторів діяльності людини, різних картин світу, різних культурно-ментальних дослідів. Парадигмі культури, що формується, властива лакунарність, яка припускає або відсутність властивих національним культурам об’єктів, або нерелевантність для віртуальної культури якостей чи їх поєднань, наявних у національних культурах” [Компанцева 2007].

Студії власне лінгвістів, як зазначає А. Дамбровська, полягають у дослідженні мови нових засобів масової інформації, особливо інтернету й мобільних телефонів [Dąbrowska 2008]. І далі: „Необхідні подальші дослідження мови в „мережі”, яка – ми є свідками цього явища – виразно впливає на сучасну польську мову: орфографію, морфологію, лексику, синтаксис і зв’язаність тексту. Польська мова в інтернеті є мовою усно-писемною. Але ми не знаємо, наскільки ці форми представлені, ми не знаємо ще, як мова сучасних ЗМІ впливає на польську мову. Це нові завдання, що постали перед дослідниками” [Dąbrowska 2008]. Учені все частіше говорять про виникнення „нової, мережевої, форми мови” [Компанцева 2007]; деякі науковці цю нову мову називають **третьою формою мовлення** поряд з усною й писемною [Collot, Belmore 1996; Yates 1996], що засвідчує появу віртуальної мовної особистості [Crystal 2001]. Для позначення цієї форми мови в англійській науковій парадигмі використовують терміни **e-language, netlingo, e-talk, geekspeak, netspeak, weblish** [див. про це: Ахренова 2009].

Мовним особливостям комунікації в інтернеті присвячено низку праць українських та зарубіжних дослідників. Як видається, одним із найбільш опрацьованих соціолінгвальних аспектів дослідження англійського інтернету є аналіз гендерних особливостей мовлення [Thelwall 2008]. Активно подібні дослідження здійснюють у вітчизняному мовознавстві. Розвивається також така сфера дослідження цієї ділянки, як віртуальна ідентичність особистості, розпочато

дослідження в галузі жанрології інтернет-комунікації, оскільки з'явилися нові комунікативні практики.

Л. Компанцева, досліджуючи Рунет, виокремлює низку завдань **лінгвокультурології**, як-от: фіксація мовою й культурою особливостей репрезентації віртуальних співтовариств і віртуальних особистостей; лінгвокультурологічна реалізація колективного й індивідуального в комунікативній ситуації Рунету; нормативність знакових систем мови й культури в Рунеті, їх взаємообумовленість; гендерний складник Інтернет-комунікації, Рунет як лінгвокультурний феномен, що склався в російськомовному просторі Інтернету [Компанцева 2007]. У разі дослідження мови інтернету видається доцільним розмежувати ділянки аналізу: термінологію власне інтернету як технічного засобу й мовні особливості спілкування, непов'язаного з технологічним боком мережі, а саме мовні й культурні.

З лінгвокультурологічного погляду важливо дослідити специфіку **метафор**, які функціують в мові інтернету. Н. Ахренова вказала на певні особливості термінологічної системи інтернету, зокрема важливу роль відіграє метафора, яка „відрізняється від класичної” та ґрунтується на „технічних” концептах [Ахренова 2009]. Однак дослідники звернули увагу на метафору ДОМУ, яка входить до назви РНР (анг. Personal Home Page). М. Вятрув зазначає: „Це одна з кількох метафор для створення віртуальної реальності, яка пов'язана зі стабільністю, укоріненістю, місцем, куди ми завжди можемо повернутися приголомшеними множинністю світів у мережі” [Wiatrów]. Згаданий дослідник зазначає, що натомість переважають „водні” метафори (*інформаційні канали, струмки інформаційних потоків, припливи, повені, затоплення*), які підкреслюють не лише нестабільність, а й потенційну загрозу, що виходить від віртуальних світів, а метафора ДОМУ може захистити нас від „водного” дискурсу, у якому світ неминуче й без відхилень від курсу прямує до другого потоку [Wiatrów]. Окрім того, важливим складником дослідження видається аналіз фразеологізацій, оскільки серед мовних особливостей інтернет-комунікації дослідники називають суміщення різностилевих елементів, залучення розмовних слів і зворотів, елементів мовної гри, використання фразеологізмів різних структурних типів, використання характеризувальних слів у складі описових означень, конотативних слів і словосполук, які непрямо відображають специфіку описуваного явища [Ахренова 2009].

Не менш характеризувальними ознаками комп'ютерного дискурсу є **креолізованість** комп'ютерних текстів; передавання емоцій, міміки, почуттів за допомогою „смайликів”; комбінація різних типів дискурсу [Галичкіна 2001]. Значну увагу приділяють графічним особливостям спілкуванням в інтернеті. Належить відзначити, що культурологічної інтерпретації потребує вживання так званих *емотиконів*, чи *смайлів*.

М. Рижков наводить такий приклад: „емотикон „*black lumumba*”
слугує в цьому дискурсивному фрагменті питанням про
місцеперебування дискурсанта: „Mister26”: *Where R U from?* ??
(Откуда ты? Из Африки??) [Рижков 2010].

На мою думку, сьогодні достатньо актуальним є проблема, згадана А. Дамбровською, а саме – впливу мови інтернету на традиційний дискурс, зокрема на художню літературу. Мову інтернету досі не залучено до традиційної лексикографічної практики, а також не знайдено даних про використання інтернет-текстів в корпусній лінгвістиці. Не потрапляють до поля зору сучасних лексикографів і фразеографів одиниці, уживані в таких жанрах віртуального дискурсу, як *форум*, *блог*, *чат* тощо, з огляду на панівний стереотип про другосортність чи нижчість зазначеного мовлення. О. Ніколаєва слушно зазначає, що будь-який словник читач сприймає як цілісну картину певного світу, і укладач бере на себе відповідальність складання мовного портрета представника певної лінгвоспільноти [Николаева 2006: 746, 747].

Готують до друку „Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь”. Основними джерелами для укладання словника послуговували наявні фразеологічні словники, словники стійких порівнянь, Національний корпус російської мови (НКРЯ), тексти художньої та публіцистичної літератури (на паперових та електронних носіях). Використання „широкого” погляду на джерельну базу змогу простежити так звану **синхронну динаміку**, зокрема розвиток значення фразеологічних одиниць, актуалізації асоціативних зв’язків, появу нових національно-культурних конотацій. Здійснено спробу вилучити матеріал з інтернет-джерел для укладання словника стійких порівнянь, оскільки такі одиниці відображають актуальний стан сучасного мовлення [Левченко 2008]. Лінгвістика має набути такої ознаки, як інтегральність не лише за широким розумінням, як це подає Я. Анусевич, об’єднуючи знання людину й культуру, але й у вузькому сенсі – дослідники мають залучати до аналізу різноджерельний матеріал до лексико- і фразеографічної практики. „Ігнорування” одиниць, уживаних в інтернет-мовленні, призводить до втрати значного масиву лексичних і фразеологічних одиниць. Жоден із словників сучасної української мови (як і польської) не вміщує такої одиниці, як **гуглювати**: укр. *Довелось гуглювати. Тут я покажу, як настроїти СБМ для системи Linux Fedora і розкажу, як все це переробити для інших сімейств* (приклади, вилучені з інтернет-джерел. – Далі – ІД); як **правильно гугнути** (ІД); *Нетривале гуглювання дало просту відповідь на начебто складну проблему* (ІД); **„Гуглити або не гуглити – ось в чому абсурд. Видання Washington Post отримало лист від адвокатів Google, з вимогою не використовувати слово Google в якості дієслова – to google”** (ІД); **„Йду гуглити**

п'ятистопний амфібрахій))” (ІД); „Нагуглюється відео”; „погуглив пише що є представництво в Одесі”; „... (ліньки гуглити, та й навіть якщо загуглю, слід враховувати доставки etc.), тож вважаю за потрібне спитатись” (ІД). Пор. англ. *My facebook fan page dosen't show up when i google it* (ІД) – пол. *guglać (googlać), guglić (googlić) lub guglować (googlować)* (powstał angielski czasownik *to google*, który używany jest do określenia czynności wyszukiwania informacji w wyszukiwarce internetowej Google. (Słownik komputerowy i encyklopedia informatyczna, <<http://www.i-slownik.pl/>>). Дієслово *to google* офіційно вміщено до Oxford English Dictionary (Słownik komputerowy i encyklopedia informatyczna, <<http://www.i-slownik.pl/>>).

Контрастивний аналіз певних тематичних класів лексики засвідчив лакунарність, наприклад, англomовного інтернет-сегмента: у російськомовному віртуальному дискурсі на позначення „користувач програмного забезпечення певного типу” вживають одиниці *алкоголик, пасквильянт, квакер, яблочник, думер, фотожабер, макрушник, явангелист* тощо, які не мають відповідників в англійській мові [Рыжков 2010].

У тексті „Українсько-російсько-білорусько-болгарсько словника”, який готують до друку, уміщено стійкі одиниці в контексті зі збереженням „інтернет-маркерів” – емотиконів та інших особливостей графічного подання мовлення в мережі, з огляду на їхню значущість для формування „третьої форми мовлення”. Такі маркери відіграють важливу роль під час сприйняття повідомлення, оскільки компенсують гіперкомпресію тексту, властиву „усності” писемного тексту в інтернеті. Наприклад: рос. „Я вынослива, как верблюд (могу сбежать за водой за несколько километров и обратно))” (ІД); біл. „Увечары я буду вольная, як птушка!))))” (ІД); пол. „Pewnie następne stwierdzenie będzie: "chyba jesteś gadatliwa jak baba" :-)) Nie mylić z kobieta!” (ІД); „Ja tam wręcz odwrotnie jestem wysoki jak żyrafa i robię ćwiczenia na hamowanie wzrostu :)” (ІД).

„Усність” мовлення позначена в інтернет-спілкуванні за допомогою низки способів графічного оформлення, як-от: **множення літер** – бол. „След като не успявам да нанеса поражения върху гъвкавия и бърз като пантера (и толкова черен) котарак, изнемоцяла се отпускам на дивана, където **Уууууууунс...**” (ІД); „Uważam podobnie. Może dlatego, że jestem... **hmmmm... brzydka... I na dodatek wysoka jak słup telegraficzny...**” (ІД); „Czuje się szczęśliwa i wolna jak ptaszek!!! aż się chce żyć!!! **Juuiiiiiipi!!!**” (ІД); **використання великих літер для передавання інтенсивних емоцій** (найчастіше крику, за нетикетом) – рос. „**КРАСИВАЯ** как крокодил, **ОБЩИТЕЛЬНАЯ** как рыба, **МЯГКАЯ** как еж, **БЫСТРАЯ** как черепаха, **ЯРКАЯ** как черно-белое кино! Ну а если серьезно, я готова... для общения!” (ІД); „A poza tym, chyba mi nareszcie **WESZŁO** lekarstwo, bo czuję, że jestem harmonijny, cichy i piękny jak wiosna” (ІД);

орфографічне („фонетичний” запис) та пунктуаційне „спрощення” (поряд з іншими доволі помітними виявами послаблення мовної норми, кодифікованої офіційної орфографії [Див. про це: Бугайски 2010]) – укр. „Впертий немов козел / Шизонується на самоаналізі / Занадто багато думає, думає, думає...” (ІД); рос. „Главный герой / итак / выносливый, как лошадь!” (ІД); пол. „Proxim C: jakaś nienormalna laska, która pewnie nie może nosić szpilek / bo jest wysoka jak żyrafa....” (ІД); „To chodź do mnie / ja jestem wolny jak konik polny ;-)” (ІД).

Перспективним напрямком видається аналіз впливу інтернет-комунікації, зокрема на поповнення лексичних і фразеологічних фондів різних мов, а також культурно зумовленої асиметричності вербалізації певних концептуальних просторів, значущих для інтернет-дискурсу. Окрім того, необхідний і продуктивний „інтегрований” аналіз „форм” мови, що дасть змогу простежити зміни, які відбуваються в сучасному дискурсі.

Література

Ахренова 2009 – Ахренова Н. А. Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Н. А. Ахренова. – М., 2009. – 36 с.; **Бугайски 2010** – Бугайски М. Язык коммуникации / Мариан Бугайски ; пер. с польск. – Харьков : Гуманит. центр, 2010. – 544 с.; **Галичкина 2001** – Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках : на материале жанра компьютерных конференций : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Галичкина Елена Николаевна. – Астрахань, 2001. – 212 с.; **Компанцева 2007** – Компанцева Л. Ф. Интернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.02 „Російська мова” / Л. Ф. Компанцева. – К., 2007. – 36 с.; **Левченко 2008** – Левченко О. Словники порівнянь у сучасній фразеографії / О. Левченко // Проблеми української термінології. – Л., 2008. – № 620. – С. 116 – 121; **Николаева 2006** – Николаева Е. К. Крылатые слова как объект двуязычной фразеологии (о русско-польском словаре крылатых слов) / Е. К. Николаева // Слово в словаре и дискурсе : сб. науч. ст. к 50-летию Харри Вальтера. – М. : Элпис, 2006. – 836 с.; **Рыжков 2010** – Рыжков М. С. Речевые стратегии участников синхронного интернет-дискурса (на материале русского и англо-язычных чатов) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : 10.02.19 „Теория языка” / М. С. Рыжков. – Воронеж, 2010. – 25 с.; **Anusiewicz 1995** – Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa: Zarys problematyki / J. Anusiewicz – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 180 s.; **Collot, Belmore 1996** – Collot M. Electronic language: A new variety of English / Collot M., Belmore N. // Computer-mediated communication: Linguistic,

social and cross-cultural perspectives / ed. by Susan C. Herring. – Amsterdam; Philadelphia: Benjamins publishing company, 1996. – P. 13 – 28; **Crystal 2001** – Crystal D. Language and the Internet / David Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 282 p.; **Dąbrowska 2008** – Dąbrowska A. Współczesne problemy lingwistyki kulturowej [Електронний ресурс] / Anna Dąbrowska. – 2008. – Режим доступу: <http://filologia-polska.pwa.edu.pl/?page=publikacja&id=68>; **Thelwall 2008** – Thelwall M. Fk yea I swear: cursing and gender in MySpace [Електронний ресурс] / Mike Thelwall // Corpus-based Language Learning, Language Processing and Linguistics. – 2008. – Vol. 3 (1). – P. 83 – 107. – Режим доступу: <http://www.eupublishing.com/doi/pdfplus/10.3366/E1749503208000087>; **Yates 1996** – Yates S. J. Oral and Written Linguistic Aspects of computer conferencing / Yates Simeon J. // Computer Mediated Communication. Amsterdam: John Benjamins B.V., 1996. – P. 29 – 40; **Wiatrów** – Wiatrów M. „Ja” na ekranie monitora. Prywatne strony domowe jako przedmiot zainteresowania nauk społecznych [Електронний ресурс] / Marcin Wiatrów. – Режим доступу: – http://cyberbadacz.republika.pl/ja_na_serwerze.html.

Левченко О. П. Лінгвокультурологія vs. інтернет

Статтю присвячено проблематиці лінгвокультурологічних студій, зокрема інтернет-дискурсу. Досліджено, що продуктивним для застосування під час аналізу сучасного дискурсу є інтегральний підхід. Проаналізовано випадки впливу інтернет-комунікації на поповнення лексичних і фразеологічних фондів різних мов, культурно зумовлену асиметричність вербалізації певних концептуальних просторів, значущих для інтернет-дискурсу.

Ключові слова: лінгвокультурологія, контрастивний аналіз, дискурс, інтернет-дискурс, лексикографія.

Левченко Е. П. Лингвокультурология vs. интернет

Статья посвящена проблематике лингвокультурологических студий, в частности интернет-дискурсу. Исследовано, что продуктивным для применения при анализе современного дискурса является интегральный подход. Проанализированы случаи влияния интернет-коммуникации на пополнение лексических и фразеологических фондов разных языков; культурно обусловленную асимметричность вербализации определенных концептуальных пространств, значимых для интернет-дискурса.

Ключевые слова: лингвокультурология, контрастивный анализ, дискурс, интернет-дискурс, лексикография.

Levchenko O. P. Linguakulturology vs. internet

The article is devoted to the problematics of linguistic and culturological studies, in particular to internet-diskurs. It is investigational, that productive for application at the analysis of modern diskurs is integral approach. The cases of influence of internet-communication are analysed on addition to the lexical and phraseological funds of different languages; in a civilized manner conditioned asymmetricness of verbalization of certain conceptual spaces, meaningful for internet-diskurs.

Key words: linguistic and culturological studies, contrast analysis, diskurs, internet-diskurs, lexicography.

М. І. Попазова (Київ)

УДК 811.271.12:81'2

**МОВНА СИТУАЦІЯ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ В БОЛГАРІЇ
(50-ті – кінець 70-х рр. XIX ст.)**

Коли дослідження мови є частиною вивчення культурної історії, недостатньо ознайомитися лише зі структурою на окремих етапах її існування. У таких випадках постає інша проблема: установити, як окремі підсистеми національної мови функціонують, звідки випливає: як вони співвіднесені на практиці, як їх можуть використати носії мови тощо. Ці проблеми можуть бути вирішені лише за умови, якщо сторони явищ пояснено за допомогою іншої, більш загальної категорії, компонентами якої вони є [Лілов 1980: 32].

Дослідження мовної ситуації середини та кінця XIX ст. є однією з актуальних проблем сучасної болгарської літературної мови. Мовну ситуацію вивчали М. Віденов, Ст. Жерев, М. Лілов, Т. Бояджиєв, Н. Ніколова та ін.

Мета цієї статті: розглянути мовну ситуацію в Болгарії епохи Відродження (50-і – кінець 70-х рр. XIX ст.). Об'єктом дослідження є болгарські землі цього періоду.

Відомо, що літературну мову треба розглядати, маючи на увазі три чинники: лінгвістичний, соціолінгвістичний та екстралінгвістичний. При цьому необхідно зважити на те, що в реальному функціонуванні мови всі ці три типи чинників взаємодіють між собою й важко виділити їх у чистому вигляді. Так, кожне запозичення тільки умовно можна віднести до лінгвістичного чинника, оскільки воно реалізується не лише як результат взаємодії двох лексичних систем, а і як наслідок контакту між носіями двох мов, що опинилися в певній соціолінгвістичній ситуації й у конкретному історичному, географічному, культурному середовищі. Отже, характеристика літературної мови передбачає обов'язково два плани – внутрішній і зовнішній аспекти.

Внутрішній аспект соціології літературних мов охоплює

насамперед соціальну диференціацію самої літературної мови. Це розмежування зумовлене двома чинниками: 1) творці й носії літературної мови є представниками різних соціальних груп, наприклад, духовенство, учителі, інтелігенція, міщани, передові учні та інші; 2) оскільки літературна мова, особливо в більш пізні періоди її історичного розвитку, виконує різноманітні соціальні функції, обслуговує різні сфери спілкування – художню літературу, науку, публіцистику, просвітництво тощо, – підбір мовних засобів зумовлено конкретними цілями комунікації.

Зовнішня характеристика літературної мови виражена її соціальним статусом (стосовно інших реалізацій мови) та соціальною базою, розподілом комунікативних сфер між літературною мовою й рештою форм мови, ступенем і характером відокремлення літературної мови як обробленої (культивованої) від інших (неопрацьованих) типів мовлення – місцевих діалектів, міських говірок (койне) тощо. У деяких випадках літературна мова може поділяти першість із чужою літературною мовою, наприклад, у Болгарії – боротьба проти грецької мови й нерівноправне становище болгарської щодо турецької як державної [Жерев 1983: 20 – 21].

Різні аспекти проблем, пов'язаних з мовною ситуацією важливих періодів розвитку болгарського мовного суспільства, є предметом багатьох наукових дисциплін.

Природною передумовою визначення характеру мовної ситуації є краще пізнання комунікативних відносин між соціальними групами та прошарками протягом періоду болгарського відродження. Своєю чергою, це базується на пізнанні соціальних структур та відносин між ними. Наступна абсолютно необхідна передумова у визначенні мовної діяльності в період розвитку одного народу – це визначення поняття „мовна ситуація” [Виденов 1982: 82]. Детальну дефініцію мовної ситуації надає Е. Туманян, яка визначає її як „сукупність усіх екзистенціальних форм однієї або кількох мов, які обслуговують суспільство загалом у рамках певного адміністративно-політичного й територіального об'єднання, що функціонально пов'язані одна з одною” [Туманян 1981: 74].

На питання про кількість мов, які складають мовну ситуацію болгарського відродження, не можна відповісти однозначно: у деяких районах зберігається чисто болгарський монологізм (наприклад, деякі західні райони країни та гірські поселення, які були непривабливими й неперспективними для іноземної колонізації); для інших характерний білінгвізм (частіше болгарсько-турецький, менше болгарсько-грецький); є такі селища, у яких наявний трілінгвізм (болгарсько-турецько-грецький). Кількість мов може бути визначено й за суто соціальними ознаками: у період відродження актуальним є характер роду занять, рівень освіти або соціальна приналежність узагалі [Виденов 1982: 82].

Мовна ситуація Болгарії в період відродження була ускладнена політичними й соціально-економічними умовами, у яких жив тоді народ. Найсуттєвіша особливість – це відсутність держави. На початку XIX ст. формується болгарська національна інтелігенція – тоді ще невелика група, яка об'єднує вчителів, священників, пізніше – перших письменників, лікарів і тих, хто якимось встиг здобути вищу освіту й міг її спрямувати на галузі культури, літератури тощо. Головним завданням було створити національну літературну мову, без якої неможливий розвиток життєво необхідних сфер: науки, літератури, культури тощо, які є основою для досягнення національної консолідації. [Виденев 1992: 106].

Діяльність видатних болгарських просвітителів сприяла становленню освіти. Національний рух розвивався в різних напрямках. У 30-х рр. XIX ст. він проявився у формі боротьби за національну світську школу. Саме тоді В. Априлов створює першу в Болгарії світську школу в місті Габрово (1835). У 40-х рр. з'являються жіночі школи. Наприкінці XIX ст. наука в Болгарії здобуває більш сприятливі умови для розвитку, що пов'язано з виникненням наукових установ. У місті Браїла було створено „Българско книжовно дружество” (1869). У цей час починається бурхливий розквіт болгарської культури й літератури. У художню літературу приходять письменники, у творах яких відбито революційні прагнення поневоленого народу (Д. Чинтулов, Г. Раковський). Також публічно виступає Л. Каравелов, творчість якого розвивалася під впливом Т. Шевченка, М. Гоголя, Марка Вовчка. На 60 – 70-ті рр. припадає й творчість видатного болгарського поета й революціонера Христо Ботєва.

У середині XIX ст. виникає періодична преса, а в самій країні вона почала розвиватися лише після 1878 року. У зв'язку з переслідуваннями з боку турецької влади перші газети й журнали болгарські патріоти друкували за межами Болгарії. Найвідоміші болгарські видання: „Гайда” (1863 – 1867) і „Македония” (1866 – 1872) П. Славейкова та „Българска дневница” (1857) і „Дунавски лебед” (1860 – 1861) Г. Раковського. Більшість журналів епохи Відродження універсальні. На сторінках газет „Български книжици” (1858 – 1862), „Читалище” (1870 – 1875) розглядають громадські питання, політику, літературу, історію, науку тощо. З'являються перші спеціалізовані публікації: економічний журнал „Журнал за наука, занаят и търговия” (1862), методичний посібник „Училище” (1870 – 1876), часопис для жінок „Ружица или ред книжки за жените” (1871), дитячий журнал „Пчелица или ред книжки за децата” (1871), сільськогосподарський журнал „Ступан” (1874 – 1876), наукова збірка „Периодическо списание на Българското книжовно дружество” (1870 – 1910). У 1877 – 1878 рр. виходить перша болгарська щоденна газета „Секидневний новинар”.

На думку Ст. Стойкова, „болгарська мова слугує тільки для

повсякденного спілкування простих землеробів, скотарів і ремісників. Адміністрація користується турецькою, церква – грецькою, а торгівлю здійснювали останніми двома мовами”. [Стойков 1946: 6].

Отже, болгарські землі, які входили в Османську імперію, знаходилися в складній екзогосній мовній ситуації, компонентом якої був болгарсько-турецький або болгарсько-грецький білінгвізм. Болгарська мова в цей період звузила свій простір і функції тільки в адміністративній сфері, а в решті домінувала або існувала паралельно з турецькою. Це спричиняє характерну рису історії сучасної болгарської літературної мови зазначеного вище періоду: її не заперечує домінуюча етнічна група; вона не була змушена доводити, що існує й може створювати тексти, які були в опозиції з мовою колонізаторів. Це значною мірою відбилося на специфіці її формування й кодифікування.

Література

Виденов 1982 – Виденов М. Опит за типологията на българска езикова ситуация през възраждането / М. Виденов // Език и литература. – 1982. – № 6. – С. 82 – 88; **Виденов 1992** – Виденов М. Социолінгвистика / М. Виденов // Основни тези. Български социолінгвистически проблеми. – София: Наука и изкуство, 1992. – С. 213; **Жерев 1983** – Жерев Ст. Проблемы болгарской языковой ситуации и литературные нормы во время возрождения / Ст. Жерев // Балканско езиковедие. – 1983. – Т. 26. – № 2. – С. 20 – 35; **Лилов 1980** – Лилов М. Езикова ситуация в България по време на възраждането / М. Лилов // Български език. – 1980. – № 1. – С. 32 – 36; **Стойков 1946** – Стойков Ст. Иван Богоров и чуждите думи в българския език / Ст. Стойков // Език и литература. – 1946. – Т. 1. – № 2. – С. 5 – 12; **Туманян 1981** – Туманян Э. Г. Типология языковых ситуаций (комплексные модели оппозиций форм существования языка) / Э. Г. Туманян // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 72 – 90.

Попазова М. І. Мовна ситуація епохи Відродження в Болгарії (50-ті – кінець 70-х рр. ХІХ ст.)

У статті розглянуто мовну ситуацію епохи Відродження в Болгарії (50-ті – кінець 70-х рр. ХІХ ст.), проаналізовано внутрішній та зовнішній аспекти соціології літературних мов, доведено, що на той час болгарські землі знаходилися і складній екзогосній мовній ситуації, компонентом якої був болгарсько-турецький або болгарсько-грецький білінгвізм.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, літературна мова, болгарська мова.

Попазова М. И. Языковая ситуация эпохи Возрождения в Болгарии (50-ые – конец 70-х гг. ХІХ ст.)

В статье рассмотрена языковая ситуация эпохи Возрождения в Болгарии (50-ые – конец 70-х гг. XIX ст.), проанализированы внутренний и внешний аспекты социологии литературных языков, доказано, что в то время болгарские земли находились в сложной экзоглоссной языковой ситуации, компонентом которой был болгарско-турецкий или болгарско-греческий билингвизм.

Ключевые слова: языковая ситуация, билингвизм, литературный язык, болгарский язык.

Popazova M. I. The linguistic situations of the Renaissance period in Bulgaria

In this article the linguistic situations of the Renaissance period in Bulgaria (50-s till the end of the 70-s of the XIX century) is reviewed as well as internal and external aspects of the sociology of literary languages are analysed. In conclusion it is demonstrated that the Bulgarian lands wore in a difficult exoglossny linguistic situations of the time, where the Bulgarian-Turkish or Bulgarian-Greek bilingualism was its component.

Key words: linguistic situation, literary language, Bulgarian language, bilingualism.

З. Ф. Підручна (Чортків)

УДК 811.111'42

**ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АНГЛІЙСЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ**

Перед викладачами іноземної мови стоять відповідальні завдання, оскільки в умовах розширення міжнародних зв'язків підвищуються вимоги до рівня практичного володіння іноземною мовою, англійською розмовною мовою зокрема, що виявляється в здатності студентів правильно й послідовно викладати свої думки. Ці питання досліджували такі видатні мовознавці, як О. Рослякова, Л. Щерба, Л. Боуен, П. Делатр, В. Ріверс та ін. Так, у роботі О. Рослякової показана необхідність розвитку вміння розуміти мовне повідомлення в межах визначеної довготи звучання й темпового режиму [Рослякова 1975: 230]. Л. Щерба робить висновок про те, що в постановці вимови на початковому етапі навчання потрібно користуватися повним стилем, а в подальшому перейти до розмовного неповного стилю [Щерба 1957: 22]. Але в теорії та практиці навчання студентів розмовної англійської мови є ще багато невирішених питань, саме тому порушена нами проблема є актуальною й потребує розв'язання в сучасних умовах.

Мета статті – виявити та проаналізувати лінгвістичні особливості англійської розмовної мови на фонетичному рівні.

Розмовна мова, як відомо, змінюється залежно від обставин, мети

усного спілкування, складу учасників розмови тощо. Відповідно до умов її реалізації дослідники виділяють різні стилі вимови. Повний стиль в умовах усного спілкування представлений найчастіше мовою лектора, доповідача, а також іншими різновидами офіційної мови, бесідою з малознайомими людьми та читанням уголос. Для розмовної мови в умовах безпосереднього живого спілкування характерним є неповний стиль вимови, що відзначений значно швидшим темпом мовлення порівняно з повним стилем. Користуються ним під час спілкування в сім'ї, у колі знайомих, колег тощо.

Розуміння англійської мови на слух ускладнене через відсутність чіткої межі між звуками в слові й між словами в реченні; наявність в англійській мові таких фонем, яких немає в рідній мові, наприклад: α :, ɔ :, θ , δ , w , η та ін.; розбіжності між написанням і вимовою (наприклад, в англійській мові існує п'ять різних вимов буквосполучення – *ough* – в словах *bough*, *cough*, *rough*, *through*, *dough*).

Фіксування у свідомості студента графічного образу слова, що відрізняється від звукового, часто заважає пізнаванню цього слова в мові через більшу чіткість першого: *cupboard* ['kʌpəd]. Складним для сприймання є невідповідність розрізнявальних ознак фонем: [i:-i], [α : -ʌ], [e - æ], [ɔ : ɔ] та ін. Так, в англійській мові довгота й короткість голосних має розрізнявальну функцію, наприклад, [pɪ:t-pit], [kɔ:t-kʌt], [pɔ:t-pɔt] та ін. У рідній мові ця якість не є розрізнявачем фонем.

Л. Боуен вважає, що роботу над диференціацією фонем необхідно проводити за принципом контрасту й у контексті, причому контекст бажано супроводжувати малюнком і, якщо можливо, він повинен бути цікавим для студентів [Bowen 1972: 84]. Так, під час роботи над фразами *He's heating the shoe vs He's hitting the shoe* він рекомендує намалювати коня, підкову, молоток та опрацювати фрази в такому контексті: *He's heating the shoe – with a fire. He's hitting the shoe – with a hammer*. Так само необхідно проводити роботу над такими фразами: *This pen leaks. – Don't write with it. This pan leaks. – Don't cook with it. or: What's this pool for? – for swimming. What's this spool for? – for sewing*.

До фонетичних особливостей англійської розмовної мови належать стирання межі між словами і створення звукової подібності між опозиціями: *We lend vs We'll end vs We'll lend. The race sends vs The race ends vs The ray sends. I've seen Elly vs I've seen Nelly*.

П. Делатр експериментально доводить, що для смислорозрізнення в подібних випадках важлива довгота приголосних [Delattre 1971: 32]. Як відомо, в англійській мові кінцеві приголосні коротші, ніж початкові, імовірно, у зв'язку з тенденцією вимовляти кінцеві приголосні вільніше. Завдяки цьому можливе розрізнення таких фраз: *Play ice vs Play nice*.

Фонетична характеристика вимовних стилів опрацьована недостатньо. Відомо, що вони розрізняються темпом говоріння й

старанністю мовця. Для розмовного стилю характерна, зазвичай, швидка вимова. Результатом цього є значно послаблена роль службових слів, які в мовленні часто уподібнені одному звукові: *have, had, should, would, has, shall, will* стискаються відповідно до [v], [d], [z], [l].

Одна з перешкод сприйняття на слух звукової форми англійської розмовної мови пов'язана з асиміляцією приголосних у потоці мовлення, яка веде до зміни звучання слів, унаслідок чого аудиторі їм не розпізнають через те, що їх еталонний образ у нашій пам'яті сформувався на основі повного стилю вимови, наприклад:

а) [t], [d] + [j] на стикові слів = [ts], [dz]. *Did you go?* ['didzu,qəv]; *What you may call it?* ['wɔtsmei'kɔ:it]; *What time did you say we'd go to the Robinsons?* ['wɔtaim dzu, sei wi:d, gəu tə ðə, rɒbinsnz];

б) повна асиміляція регресивного типу на стикові [s-s], [z-s] у середині синтагми: *of course she does* [ɔv'kɔ:s si:dʌz].

Іноді асимілятивні тенденції в мовленнєвому потоці можуть призвести до неправильної ідентифікації слів, а сприйняття й розуміння на слух фрази чи цілого висловлювання буде ускладнене. Так, *light candles and like candles; the sum for... and the sun for...* будуть звучати однаково [laɪk'kændlz] і [ðə'sʌmfɔ].

Велику роль відіграє інтонація англійської розмовної мови, яка відзначена різноманітністю засобів. Різні компоненти інтонації – наголос, паузи, поділ на синтагми – відображають особливості синтаксису розмовних побудов. У розмовній мові роль інтонації зростає у зв'язку з тим, що їй часто доводиться власними засобами заповнювати відсутні елементи речення. Інтонація є єдиним виразником комунікативного типу речення, як-от: *You 'like it?* У цих випадках використовують найвиразніші інтонаційні засоби, зокрема верхній підйом із подальшим падінням: [rise-fall]:^Home? Верхній підйом заповнює пропущені частини речення: *'Are you 'going home?*, яке в повному складі вимовляють з нижнім підйомом. У відповіді на запитання, яка виражена одним словом, підйом із подальшим падінням заповнює відсутнє слово – *even* – *Do you weigh as much as 80 kgs? – ^More.* За наявності слова „even” інтонаційний малюнок спрощено: це речення оформлене верхнім падінням. *'Even `more.* Багато дослідників зауважують, що спрощення складу речення призводить до ускладнення інтонаційного малюнка фрази.

Аналіз відношень між комунікативними типами речень та інтонаційними структурами англійської розмовної мови свідчить, що кожен комунікативний тип речення (ствердження, питання, вигук) виявляється не в одній, а в кількох інтонаційних структурах. У кожному конкретному випадку інтонаційна структура надає реченню певного відтінку в значенні. Інтонація не ускладнює, а значно полегшує розуміння англійської розмовної мови на слух. Розмовна мова завжди

емоційна й поєднує всі компоненти інтонації: мелодійність, довготу, інтенсивність, чіткість вимови, зміну тону. Так, високий рівень початку речення слугує своєрідним сигналом смислового напруження в тексті. Повільний темп вимови якоїсь частини аудіоповідомлення слугує сигналом для привернення уваги аудиторів саме до цієї інформації як найважливішої, і, навпаки, темп скоромовкою сигналізує аудиторам про другорядність, незначущість інформації, що надходить.

Особливу складність викликає фонематичність наголосу. Л. Боуен так само рекомендує проводити роботу на основі контрасту й у контексті [Bowen 1972: 95], наприклад: *What's a head doctor? – He's an administrator. What's a head doctor? – He's a psychiatrist. We were fighting with you. – We were fighting with you.*

Логічний наголос привертає увагу до найважливішої, з погляду співрозмовника, інформації. Уважаємо, що студенти повинні впізнавати та розуміти в англійських реченнях значення, виділені за допомогою контрастних наголосів. Під час фонетичної зарядки, яку проводимо на початку майже кожного заняття, студент вимовляє одне й те саме речення з наголосом на різних словах, пояснюючи при цьому зміну змісту, наприклад: *'Tom bought an old car yesterday. Tom 'bought an old car yesterday. Tom bought an old `car yesterday. Tom bought an old car `yesterday.*

До фонетичних особливостей англійської розмовної мови належать також правильний поділ потоку мовлення на смислові відрізки, паузи, які виділяють думку, роблять мову виразнішою й чіткішою. Як відомо, спонтанне мовлення розпадається на відрізки, різні за довжиною, та на елементи, перервані паузами різної довготи. Розрізняють три види пауз: паузи дихання, лінгвістичні та паузи хезитації, які складають 50% усіх пауз в усному мовленні. Паузи хезитації дуже важливі і для співрозмовників, і для слухачів, оскільки під час таких пауз співрозмовник не тільки створює схему й задум висловлювання, але й здійснює синтаксичний і лексичний відбір, тобто співрозмовник поєднує процес говоріння з випереджальним плануванням. Паузи хезитації різні за довготою: вони довші, якщо потрібно зробити логічні висновки або оцінити певні події, тобто паузи стають більшими залежно від збільшення труднощів екстралінгвістичного характеру. Паузи так само важливі й для слухачів через те, що вони виділяють думку, роблять мовлення чіткішим і зрозумілішим. Підкреслюючи значення пауз для слухача, В. Ріверс зазначає: „Довжина синтагм ... і довгота пауз між синтагмами важливіші, ніж темп вимови слів у синтагмі” [Rivers 1966: 202]. Чим довша синтагма, тим важче її утримувати в пам'яті. Під час пауз між синтагмами слухачі повторюють те, що вони сприйняли, закріплюючи почуте. При синтагмах з 8 – 10 слів слухач під час пауз ніби „переварює” /recirculate/ матеріал, пов'язуючи його з тим, що він уже чув і певною мірою передбачає те, що ще почує. Такі паузи в природному

мовленні супроводжують явища хезитації, певною кількістю „хм” і „кх”, деяким перефразуванням та стійкими виразами, які не додають нічого до змісту висловлювання, але корисні для подовження пауз у природному мовленні [Rivers 1966: 203]. Отже, явища хезитації зменшують кількість сприйнятої інформації й подовжують паузи, надаючи додаткового часу для засвоєння прослуханого. Для спонтанних висловлювань характерним є повторення слів і поправки, наприклад: *the, the, the people...*, неправдиві початки та інші хезитаційні явища, заповнювачі пауз, наприклад: *the era wi... with era you know transcontinental jets...*

Усі ці явища розподіляють на дві групи залежно від зв'язку зі змістом. До явищ, пов'язаних із змістом, зараховують „інтимні сигнали” /intimacy signals/, уперше так названі професором Квірком. Такі сигнали мають велике значення для розуміння настрою оратора та його відношення до предмета висловлювання. Вони дозволяють почувати себе невимушено, використання їх дуже важливе для встановлення контакту зі співрозмовником. За допомогою цих інтимних сигналів можна висловити згоду, вагання, недовір'я, нудьгу, гнів, роздратування, скептицизм тощо. Використання неправильного сигналу, а саме інтимного, вимовленого з неправильною інтонацією, може призвести до непорозуміння.

Групу явищ, не пов'язаних зі змістом, поділяють на дві категорії: 1) різноманітні явища, неправдиві початки тощо; 2) слова та фрази, які не стосуються власне змісту висловлювання, наприклад: *you know, sort of, so to speak, well, you see, I mean to say etc.*

Ці явища створюють перешкоди у сприйнятті та розумінні спонтанного мовлення. Труднощі посилено ще й тим, що в період навчання студенти рідко слухають природну англійську мову. Як бачимо, особливості англійської розмовної мови на фонетичному рівні досить суттєві. Без їх засвоєння студенти не можуть успішно спілкуватися англійською розмовною мовою.

Отже, наслідком реалізації розмовної мови є дві її основні, але протилежні тенденції: з одного боку – прагнення до економії, з іншого – до розширення. Компресія, економія засобів наявні на фонетичному рівні англійської розмовної мови й виявляються в скороченні або трансформації фонетичних елементів, що призводить до значної модифікації повідомлення, створює труднощі його сприймання на слух.

Оволодівши фонетичними особливостями англійської розмовної мови, студенти вільно сприймають на слух і розуміють нову інформацію, експресивність їхньої мови підвищується, стає більш емоційно забарвленою, виразною. Усебічний розгляд умов реалізації цього складного процесу і є перспективою подальших розвідок у цьому напрямку.

Література

Рослякова 1975 – Рослякова Е. Ф. Лингвистическая характеристика некоторых особенностей синтаксиса английской разговорной речи /

Е. Рослякова // Вопросы обучения иностранным языкам в школе и в вузе. – М., 1975. – С. 229 – 245; **Щерба 1957** – Щерба Д. В. Литературный язык и пути его развития / Д. В. Щерба. – М., 1957. – 188 с.; **Bowen 1972** – Bowen L. D. Contextualizing Pronunciation Practice in the ESOL Classroom / Bowen L. D. // TESOL Quarterly. – 1972. – V. 6. – № 1. – P. 83 – 95; **Delattre 1971** – Delattre P. Constant Gemination in 4 languages / Delattre P. // IRAL. – 1971. – V. 9. – № 1. – P. 31 – 53; **Rivers 1966** – Rivers W. M. Listening Comprehension / Rivers W. M. // Mod. Lang. J. – 1966. – V. 50. – № 4. – P. 196 – 204.

Підручна З. Ф. Фонетичні особливості англійської розмовної мови

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичних особливостей англійської розмовної мови на фонетичному рівні. Результати дослідження свідчать, що в англійській розмовній мові чітко відображено її фонетичні особливості. Їх виявлення спрямоване на успішне розуміння англійської розмовної мови.

Ключові слова: розмовна мова, лінгвістичні особливості, фонетичний рівень, усне мовлення, аудіювання, мовленнєва діяльність.

Пидручная З. Ф. Фонетические особенности английской разговорной речи

Статья посвящена исследованию лингвистических особенностей английской разговорной речи на фонетическом уровне. Результаты исследования показывают, что в английской разговорной речи четко отражаются её фонетические особенности. Выявление этих особенностей направлено на успешное понимание английской разговорной речи.

Ключевые слова: разговорная речь, лингвистические особенности, фонетический уровень, устная речь, аудирование, речевая деятельность.

Pidručna Z. F. The phonetic peculiarities of conversational English

The article considers linguistic peculiarities of conversational English on the phonetic level. The results of the research show that phonetic peculiarities are distinctly reflected in conversational English. As it turned out, these peculiarities are directed towards successful understanding of conversational English.

Key words: conversational English, linguistic peculiarities, phonetic level, oral speech, audition, linguistic activity.

СЕМАНТИКА

О. В. Деменчук (Рівне)

УДК 81'372

АКТАНТНА СТРУКТУРА ЕКСПЕРІЄНТИВІВ СУБ'ЄКТА МЕНТАЛЬНОГО СТАНУ

(на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської,
польської та української мов)

Реалізуючи багаторівневий підхід до аналізу плану змісту мовної одиниці, сучасна лінгвістична семантика ставить за мету описати насамперед ті категорії, що формують ядро динамічного словника (Дж. Пустейовський). Однією з таких категорій є категорія суб'єкта стану, якому традиційно приписують семантичну роль ЕКСПЕРІЄНЦЕРА (Ч. Філмор, У. Чейф).

Як лінгвістична категорія суб'єкт стану був предметом численних досліджень, що ставили за мету з'ясувати особливості: ієрархії семантичних ознак характеристик станів людини (Ю. Апресян), граматикалізації відчуттів людини за критерієм відмінкових відношень (О. Кібрік, Г. Золотова, І. Мельчук, О. Падучева), семантики предикатів внутрішнього стану (А. Залізняк), реалізації механізмів семантичної деривації експерієнціальної лексики (Г. Кустова).

У контексті сучасних типологічних досліджень, спрямованих на відтворення набір універсальних „когнітивних категорій” (Р. Джакендофф), виникає доцільність і необхідність комплексно проаналізувати категорію суб'єкта стану з урахуванням параметрів різних лінгвістичних вимірів. З цієї перспективи мета розвідки – з'ясувати специфіку наповнення концепту ситуації суб'єкта ментального стану та встановити обсяг зазначеного концепту в аспекті параметрів рольової, таксономічної, референційної та комунікативної характеристик учасника актантної структури семантики предметного експерієнтива.

Як контролер когніції (знання) суб'єкт ментального стану описує ситуацію, у якій учасники ідентифікують інтелектуальну здатність ЕКСПЕРІЄНЦЕРА та результат його розумової діяльності, пор.: *свідомість* – „здатність осмислено сприймати навколишнє” [СУМ: 9, 77]; *consciousness* – „the mind or the mental faculties as characterized by thought, feelings, and volition” [RHWUD]; *świadomość* – „wiedza o czymś, uświadamianie sobie czegoś, zdawanie sobie sprawy z czegoś” [USJP]. Учасника, який представляє такого типу стан справ у суб'єктній позиції семантики предметного експерієнтива, умовно номінуємо КОГНІТОР.

На відміну від суб'єкта фізичного або емоційного відчуття учасник із семантичною роллю КОГНІТОР описує стан обізнаності суб'єкта чуттєвого сприйняття безвідносно щодо джерела виникнення такого

стану, з огляду на те, що такий стан, ймовірніше за все, існує як даність, „за умовчужанням”. „Знання – це стан суб’єкта, що виникає трансцендентно, незрозуміло навіть, чим каузований” [Падучева 2004: 257], пор.: *rozum* – „нормальний стан мислення, психіки людини” [СУМ: 8, 840]. З цієї позиції ментальний стан суб’єкта кваліфікують як заданий, безперервно тривалий поступ з тенденцією розвитку, пор.: *umysłowość* – „stan rozwoju umysłowego” [SJP]. Закономірним кінцевим пунктом такого розвитку є досягнення результату, ідеалізованого в іпостасі об’єктів розумової діяльності, пор.: *mind* – „the organized conscious and unconscious mental processes of an organism that result in reasoning, thinking, perceiving, etc.” [PED: 558].

Експерієнтиви на позначення ментального стану здебільшого описують інтелектуальну спроможність суб’єкта чуттєвого сприйняття як деяке порушення, розлад або навіть хворобу, викликані, зазвичай, тимчасовим збоєм у розумовій діяльності ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *aberration* – „mental irregularity or disorder, esp. of a minor or temporary nature”: *I’m sorry I’m late – I had a mental aberration and forgot we had a meeting today* [CIDE: 2]. З цієї перспективи суб’єкт когніції представляє ментальний стан в аспекті: (а) відхилення у функціонуванні, пор.: *disorientation* – „a confused mental state, often due to disease, in which appreciation of one’s spatial position, personal identity, and relations, or of the passage of time, is disturbed”: *Exposure to noise levels of about 150 decibels may result in disorientation, nausea and vomiting* [OED]; (б) припинення або призупинення функціонування, пор.: *block* – „an obstruction or stoppage in mental processes or speech, esp. when related to stress, emotional conflict, etc.” [RHWUD]: *When making final selections for his book, Denyer found himself afflicted by severe mental block* [BNC].

Лінгвістична ситуація „відхилення у функціонуванні” засвідчує два типи порушень інтелектуальної діяльності суб’єкта чуттєвого сприйняття.

Перший тип описує стан справ, який семантично можна охарактеризувати за ознакою ‘відхилення від норми’, пор.: *disturbance* – „abnormal variation from a mental or emotional norm” [MWUD]. Зазвичай такого типу ознака кваліфікує семантику тих експерієнтівів, що позначають патологічні ментальні стани – стани з тривалим періодом розладу (хвороби) розумової діяльності ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *шизофренія* – „тяжке психічне захворювання, для якого характерні стійкі зміни психіки: порушення зв’язності психічних процесів, зниження психічної активності та ін.”: *При шизофренії насамперед спотворюється мислення, здатність до абстрагування* [СУМ: 11, 450]. Такі стани осмислюються як такі, що опановують суб’єкта чуттєвого сприйняття, цілком підпорядковуючи його своєму впливові, пор.: *urojenie* – „*psych. fałszywe sądy, chorobliwe, nieuzasadnione przekonania, nie ustępujące pod wpływem rzeczowej argumentacji, często usystematyzowane, spowodowane*

procesem chorobowym”: *Swego urojenia nie dał sobie z głowy wybić* [SJP]. У такого типу ситуаціях семантика експерієнтів реалізує компонент, що вказує на факт локального розширення експерієнції, закономірно обмеженої цариною розумової діяльності суб’єкта чуттєвого сприйняття, пор.: *aberracja* – „odchylenie od normalnego stanu”: *Aberracja myślowa; intelektualna aberracja* [USJP].

Реалізуючи потенціал предикатного слова, експерієнти на позначення патології заповнюють валентності учасниками, які вказують на місце (ділянку) несправності (недорозвинення, ушкодження, ураження тощо) інтелектуальних систем ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *upośledzenie umysłowe* – „stan niedostatecznej sprawności intelektualnej wskutek niedorozwoju lub uszkodzenia we wczesnym dzieciństwie tkanki mózgowej; oligofrenia” [USJP]. У такому випадку актант реалізує семантичну роль МАЛЕФУНКТИВ – компонент, який вказує на несправне функціонування інтелектуальних систем суб’єкта чуттєвого сприйняття, пор.: *склероз судин, miażdżycza tętnic mózgowych, debility of mind* тощо. Займаючи актантну позицію експерієнціального дієслова, такий учасник орієнтується на Т-клас ХВОРОБА. Змінна такого класу характеризує патологію як недугу, що унеможливорює діяльність особи з огляду на ненормативний (невідповідний) характер її поведінки, установлений для представників певного угруповання, пор.: *schizophrenia* – „a mental illness”: *He was discharged from the Royal Navy after he was found to be suffering from paranoid schizophrenia* [CIDE: 1264].

Другий тип характеризує ситуацію за ознакою ‘відхилення від заданого способу (режиму) функціонування’, пор.: *zakłócenia* – „naruszenie ustalonego porządku, biegu spraw, procesów itp.”: *Zakłócenia pamięci* [USJP]. Зазначений компонент кваліфікує ментальний стан суб’єкта чуттєвого сприйняття як екстраординарну аномалію, характер якої вказує на виведення ЕКСПЕРІЄНЦЕРА зі стану інтелектуальної рівноваги, пор.: *fog* – „a state of mental confusion or unawareness; daze; stupor” [RHWUD]. Закономірно, такого типу стан осмислюють як тимчасове явище, оскільки в перспективі ситуація відновлюється до вихідного стану справ, пор.: *The survivors were in a fog for days after the catastrophe* [Там само].

В аспекті відхилення від заданого режиму функціонування ментальний стан суб’єкта чуттєвого сприйняття кваліфікується як розумове зусилля, що засвідчує ментальне напруження ЕКСПЕРІЄНЦЕРА: (і) спрямоване на досягнення бажаного інтелектуального результату, пор.: *exercise* – „mental exertion esp. for the sake of training or improvement of health”: *Walking is good exercise* [RHWUD]. Зазвичай такого типу стан справ осмислюють у контексті періодично повторюваних дій, систематичне виконання яких гарантує досягнення поставленої мети, пор.: *trening* – „systematyczne wykonywanie i zwykle powtarzanie określonej lub określonych czynności w celu nabrania

wprawu w czymś, opanowania i utrwalenia jakiejś umiejętności, zdolności”: *Intensywne treningi porozumiewania się w języku angielskim* [USJP]; *тренування пам'яті* [СУМ: 10, 246]; (ii) зумовлене чинником морально-етичних (каяття, покута, докори сумління тощо) зобов'язань, пор.: *perturbation* – „mental agitation or disquietude”: *These various perturbations of mind, which are characteristic of a bad conscience* [OED]; (iii) пов'язане з очікуванням розвитку певного стану справ, пор.: *suspense* – „a state of mental uncertainty, with expectation of or desire for decision, and usually some apprehension or anxiety”: *All stood in a kind of suspense, waiting the event of the orders which the tyrant had issued* [Там само]; (iv) в аспекті припущення або уявлення розвитку певного стану справ, пор.: *ревності* – „сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя”: *Кость довго ворочався, не спав, раз по раз підіймав голову, дивився, що робить Настя.. Ревності їли його, як іржа* [СУМ: 8, 473].

Як предикатні слова експерієнтиви на позначення функціональних відхилень заповнюють валентності учасниками, які вказують на місце (ділянку) функціонального розладу (дисфункції) інтелектуальних систем ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *zaburzenie* – „zakłócenie, nieprawidłowość w działaniu, funkcjonowaniu czegoś” *Pacjent cierpi na zaburzenia pamięci* [USJP]. З цієї перспективи актанту приписують семантичну роль ДИСФУНКТИВА – компонента, який указує на порушення функціонування інтелектуальних систем суб'єкта чуттєвого сприйняття: *розлад пам'яті, zaburzenie świadomości, dissipation of mind* тощо, пор.: *dissipation* – „distraction of the mental faculties or energies from concentration on serious subjects”: *Change of place inevitably produces dissipation of mind* [OED].

У контексті бутєвих дієслів, що реалізують ознаку 'перебіг розладу', учасники на позначення ментального напруження набувають іпостасі змінної Т-класу СИМПТОМ, пор.: *W przeciwieństwie do poprzednich napady te przebiegają zwykle z zaburzeniem świadomości, choć nierzadko tylko z jej przymgleniem* [Szczerbicki]. Змінна зазначеного класу характеризує розлад інтелектуальних систем як вияв (симптом) певної дисфункції організму людини, пор.: *Zaburzenia świadomości zawsze są przejawem ciężkiej choroby* [KJP].

Лінгвістична ситуація „припинення або призупинення функціонування розумової діяльності суб'єкта чуттєвого сприйняття” описує стан справ, який умовно можна охарактеризувати як стан „інтелектуального затьмарення” – явище, що засвідчує тимчасову втрату інтелектуальної здатності ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *black-out* – „a temporary loss of consciousness, vision, or memory” [PED: 81].

Використовуючи нотацію смислових описів симптомних виразів, зазначену ситуацію можна охарактеризувати в термінах лексичних функцій: **Obstr** – позначає короткотривале утруднення функціонування та **Stop** – позначає зупинку у функціонуванні [Иорданская 2007: 324]. З

цієї перспективи ситуацію, яку представляє лексична функція **Obstr**, кваліфікуємо як таку, що вказує на факт призупинення функціонування розумової діяльності. Семантика експерієнтів описує зазначений факт як стан збою інтелектуальних систем ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *The definition of insanity...as an inability to reason upon the evidence of the senses* [OED]. Такого типу збій є результатом ментальної напруги, вияв якої засвідчує короткотривале утруднення розумових процесів, пор.: *очманіння* – „стан за значенням: утратити здатність нормально мислити, міркувати”: *До очманіння в голові гуде, лящить* [СУМ: 5, 834]. Лексична функція **Stop** описує ситуацію зупинки функціонування інтелектуальних систем. Така зупинка пов’язана, зазвичай, з повною втратою свідомості, наслідком чого є розірвання ментального контакту ЕКСПЕРІЄНЦЕРА зі світом дійсності, пор.: *забуття* – „втрата свідомості, непритомність”: *Нестерпний удар по голові звалив його на підлогу, і все поглинув морок забуття* [СУМ: 3, 34].

Особливістю експерієнтів на позначення припинення / призупинення функціонування розумової діяльності є те, що такі лексеми практично не виконують ролі функторів, пор.: **забуття думок, *безпам’ятство ідей* тощо. Така їх властивість має семантичне підґрунтя. Реалізуючи ознаку 'неспроможість осмислено сприймати навколишнє', зазначені експерієнти імплікують компонент 'стан небуття' – ознаку, яка, в аспекті втрати суб’єктом чуттєвого сприйняття ментального контакту, описує ситуацію невідання, незнання. Експліцитно такого типу ознаку експерієнти реалізують лише як учасники ситуації в іпостасі семантичної ролі НЕВІДАНЕ, пор.: *Тулунов хотів сказати, що він не комуніст, але його нетречно підхопили і він знову поринув у м’яку темряву непритомності* [Голик]. Як можна зауважити, предикатами таких актантів слугують лексеми на позначення відсутності світла, образний складник яких підкреслює відповідний спосіб концептуалізації факту втрати ментального контакту, пор.: *морок забуття, пільма безпам’ятства, ciemność nieprzytomności, darkness of unconsciousness* тощо.

У контексті фазових (термінативних) дієслів учасник ситуації „невідання” реалізує змінну Т-класу НЕСТЯМА. Змінна такого класу характеризує ментальний стан ЕКСПЕРІЄНЦЕРА як вияв нового (результативного) стану справ – ситуації „непритомності”. Закономірно, що такого типу ситуацію описують дієслова недоконаного виду із загальнофактичним результативним значенням, яке в цьому випадку засвідчує досягнення межі інтелектуального ресурсу – втрати свідомості, наслідок якої кваліфіковано як стан непритомності, пор.: *непритомність* – „стан за значенням: який утратив свідомість”: *Фізичний біль завжди можна перенести, бо врешті він кінчається непритомністю або смертю* [СУМ: 5, 370]. Варто зазначити, що осмислення висловлювання в так званому діагностично-прескриптивному ракурсі вводить у фокус

уваги додаткового учасника – СПОСТЕРІГАЧА, роль якого зведено до діагностування стану справ з можливим установленням припису його реалізації, пор.: *In later stages of the disease the sprees often end in unconsciousness* [BNC].

Актантна структура семантики предметних експерієнтів представляє концепт ситуації суб'єкта ментального стану як динамічне утворення, формат якого відображає специфіку інтелектуальних стратегій суб'єкта чуттєвого сприйняття.

Складниками концепту ситуації суб'єкта емоційного стану є учасники, семантичні ролі яких кодують інформацію про: (i) характер функціонування інтелектуальних систем суб'єкта чуттєвого сприйняття (відхилення у функціонуванні vs. при(зу)пинення функціонування); (ii) характер порушень інтелектуальної діяльності суб'єкта чуттєвого сприйняття (відхилення від норми vs. відхилення від заданого способу (режиму) функціонування; збій інтелектуальних систем vs. втрата ментального контакту); (iii) період порушень інтелектуальних систем суб'єкта чуттєвого сприйняття (тривалий vs. тимчасовий).

Ситуацію ментального стану представляють учасники двох типів: суб'єкт когніції (учасник ЕКСПЕРІЄНЦЕР); об'єкт когніції (учасник КОГНІТОР, що реалізує семантичні зони: МАЛЕФУНКТИВА – показника несправного функціонування інтелектуальних систем; ДИСФУНКТИВА – показника порушень функціонування інтелектуальних систем та НЕВІДАНОГО – показника стану небуття).

Інтерактивна характеристика ключових учасників ситуації. Взаємодія учасників характеризує ментальний стан як феномен, що: (i) унеможлиблює діяльність особи (Т-клас ХВОРОБА); (ii) засвідчує вияв певної дисфункції організму людини (Т-клас СИМПТОМ); (iii) указує на досягнення межі інтелектуального ресурсу (Т-клас НЕСТЯМА).

В аспекті динамічного підходу щодо дослідження категорії суб'єктності перспективним видається аналіз взаємодії когнітивної (інтелектуальної), емотивного та фізичного (тілесного) складників концепту суб'єкта внутрішнього стану.

Література

Голик – Голик І. Йшов четвертий день війни [Електронний ресурс] / І. Голик, П. Станіславський. – Режим доступу : http://vijsko.milua.org/alt_4_den.htm; **Иорданская 2007** – Иорданская Л. Н. Смысл и сочетаемость в словаре / Л. Н. Иорданская, И. А. Мельчук. – М. : Яз. славян. культур, 2007. – 672 с. – (Studia Philologica); Падучева 2004 – **Падучева Е. В.** Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 608 с. – (Studia Philologica); **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **BNC** – The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.natcorp.ox.ac.uk>; **CIDE** – Cambridge International Dictionary of English / ed. by P. Procter. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.; **KJP** – Korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korpus.pwn.pl>; **MWUD** – Merriam-Webster's Unabridged Dictionary [Електронний ресурс] : Merriam-Webster, Incorporated, 2000. – Authority & Innovation. – Vers. 2.5; **OED** – Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford University Press 2009. – Vers. 4.0; **PED** – The Penguin English Dictionary / consult. ed. R. Allen. – L. : Penguin Books, 2002. – 1045 p.; **RHWUD** – Random House Webster's Unabridged Dictionary [Електронний ресурс] : Electronic dictionary of American English. – Seattle, WA : Random House, Inc. ; Multimedia 2000, Inc.; **SJP** – Słownik Języka Polskiego [Електронний ресурс] : w 11 t. / pod redakcją Witolda Doroszewskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – T. 1 – 11; **Szczerbicki – Szczerbicki M.** Padaczka [Електронний ресурс] / M. Szczerbicki. – Режим доступу : <http://www.centrumzdrowiakobiet.pl/nasi-specjalisci/publikacje-lekarzy/padaczka>; **USJP** – Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN [Електронний ресурс] : Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.

Деменчук О. В. Актантна структура експерієнтів суб'єкта ментального стану (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)

Розвідку присвячено аналізу актантної структури експерієнтів суб'єкта ментального стану в англійській, польській та українській мовах. Актантну структуру розглянуто як концептуальне динамічне утворення, що представляє взаємодію ключових учасників ситуації інтелектуального стану в аспекті рольового, таксономічного, референційного та комунікативного параметрів. Установлено складники концепту ситуації суб'єкта ментального стану та з'ясовано семантичні зони ключових учасників інтелектуального стану справ.

Ключові слова: актант, учасник, експерієнт, експерієнцер, ментальний, інтелектуальний, суб'єкт стану.

Деменчук О. В. Актантная структура экспериментов субъекта ментального состояния (на материале лексики чувственного восприятия английского, польского и украинского языков)

Статья посвящена анализу актантной структуры экспериментов субъекта ментального состояния в английском, польском и украинском языках. Актантная структура рассматривается как концептуальное динамическое образование, представляющее взаимодействие ключевых участников ситуации интеллектуального состояния в аспекте ролевого, таксономического, референционного и коммуникативного параметров. Устанавливаются составляющие концепта ситуации субъекта

ментального состояния и выясняются семантические зоны ключевых участников интеллектуального положения дел.

Ключевые слова: актант, участник, экспериентив, экспериенцер, ментальный, интеллектуальный, субъект состояния.

Demenchuk O. V. The actant structure of a mental state subject experiential lexicon (based on the English, Polish, and Ukrainian languages)

The article focuses on the peculiarities of a mental state experiential lexicon actant structure in English, Polish and Ukrainian. The argument structure is viewed as a conceptual dynamic formation, representing the intellectual situation cardinal participants interactions by the role, taxonomic, referential and communicative parameters. The constituents of a mental state subject situation, as well as semantic zones of cardinal participants of an intellectual state of affairs are established.

Key words: actant, participant, experiential lexicon, experiencer, mental, intellectual, subject of state.

О. Л. Заверющенко (Харків)

УДК 811.161.2'373.7

**ОБРАЗИ РУШНИКА ТА ХУСТКИ ЯК СКЛАДНИКИ
КОНЦЕПТОСФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ**

Українське весілля – одне з феноменальних явищ культурної традиції наших предків. Дедалі воно привертає все більшу увагу вчених (Т. Бернштам, М. Бігусяк, В. Борисенко, Хв. Вовк, Е. Гаврилюк, Б. Грінченко, О. Гура, Н. Здоровега, П. Литвинова-Бартош, Т. Лупій, І. Магрицька, О. Потебня, П. Романюк, М. Сумцов, В. Ужченко, В. Шевченко та ін.), що не дозволяє, однак, уважати його остаточно зрозумілим і дослідженим. Концептосфера українського весілля наповнена концептами „доля”, „щастя”, „родина”, „рід” тощо, втіленими у весільних образах хліба, печі, вінка, вінця, рушника, хустки, обручки.

До, на перший погляд, вивчених складників весільної концептосфери належать образи рушника та хустки. Рушник, а разом з ним і хустка, – це символічний код, знак, узаконений звичаєвим правом, який координує дії учасників весілля, допомагає відтворити алгоритм того чи того етапу весілля. Образ хустки є менш вивченим, хоча на нього також звертали увагу дослідники весільної обрядовості. Це зумовлено тим, що рушник виконує більш широку утилітарну функцію порівняно з хусткою. Він є глибоким символом не лише весільної, а й родинної обрядовості українців загалом. Водночас, часто розглядаючи ключові моменти весілля й прив'язуючи до них рушник, мало приділяють уваги його поліфункціональності та зв'язку з іншими образами. Названі

причини зумовили мету пропонованої статті – дослідити семантику рушника й хустки в українській весільній концептосфері. Завданнями розвідки є: 1) установити чинники, які вплинули на формування образів названих весільних реалій; 2) назвати функції рушника й хустки під час виконання обрядів на різних етапах весілля; 3) з'ясувати механізми творення весільних фразеологізмів, компонентами яких є *рушник* і *хустка*. Предметом дослідження є фразеологічні одиниці (ФО), вилучені зі словників діалектної лексики та фразеології, етнографічних і фольклорних збірників, творів письменників, зібрані польовим методом.

Образ рушника в сучасному розумінні найчастіше асоціюється з весільним обрядом, під час якого його підстилають „...*при вінці під ноги молодим...*” [Квітка 1982: 109], щоб *стати на рушник* [Там само: 360]. З часом цей фразеологізм набув значення „одружитися”. Названий обряд настільки закорінений у давнину, що вимагає спеціальних коментарів.

Давньоіндійський весільний обряд повідомляє про те, що чоловік з метою зробити дружину твердою у вірності спонукав її наступити правою ногою на камінь, розміщений на північ від вогню. Ця церемонія мала назву „вступ на камінь”, її супроводжували клятвами взаємної вірності [Пандей 1990: 184, 278]. Цікаво, що рушник заступив камінь в українській весільній традиції, оскільки, саме стоячи на рушнику, молоді беруть законний шлюб. Молода намагається „...першою *стати на рушничок*, щоб „бути старшою” в сім'ї [Ужченко 2005: 260].

Ще за княжих часів наші предки виготовляли рушники: „*Заручини* мають назву від того, що жених брав дівчину за руки. Обрядове значення мали при тому рушники” [Історія 1994: 31]. За багато століть рушник набув символічного значення. Він є „...символом готовності дівчини до заміжжя, ознакою заможності й багатства її родини, знаком згоди дівчини на одруження, атрибутом, що виділяє молодого, молоду та одружених головних весільних персонажів, є символом союзу молодих та об'єднання двох родів, атрибутом обрядового переходу нареченої в статус заміжньої (в обряді покривання) і символом заміжжя: *йак бе"ре бат'ушка молодих за руку і воде кругом столу / друшка должна була ўз'ати цей рушник і ногой зач'є"тит' / дл'а того / шч'об й'їйі друшки ўс'і ви"ходи"ли ра"нен'ко зам'їж...*, предметом, контакт із яким сприяє забезпеченню молодим багатства (під час посаду), сакральним предметом (рушником обв'язували ікону, на ньому виносили весільний хліб), оберегом (в обрядах благословення), очищувальною силою: *йак ч'єсна молада / їдут' до р'іч'ки / руки мийут' / молада йім даіє рушні"ки...*, знаком цноти молодої (червоний рушник на дружкові другого весільного дня)...” [Магрицька 2000: 11 – 12].

Звертає на себе увагу вигляд рушника на Центральній Слобожанщині: „Дівчина *підносить* на дерев'яній тарілці кожному зі сватів по довгому полотняному *рушнику*, вишитому заповоччю, а іноді шовком або золотом, на знак згоди їх пропозиції” [Описаніє 1889: 68 –

69]; „А там **поперев'язовали** дружка і поддружого раз **рушниками** довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивані заплоччю орлами та квіточками; а далі і по другому навхрест, білого полотна, довгі, так що аришинів по чотири, і усе пообшивані заснівками” [Квітка 1982: 109]. Довжина весільних рушників наповнена сакральним змістом. Так, у росіян весільний рушник (*полотенце*), яким покривали наречену, мав довжину до трьох метрів, на кінці якого нашивали смуги кумачу, червоне мереживо. Орнамент на рушнику виконували червоними нитками. Такий рушник протидіяв злим силам, оскільки червоний колір у багатьох народів символізував животворні сили природи, мав властивість сприяти життєвим силам людини [Лебедева 1989: 238]. Це стосувалося й весільного вбрання нареченої: „*Колись* нарядження було – ленти, намиста повні груди, **підперезають** красним смугастим **рушником**, як *фартух прив'язують*” [Фольклорні 2002: 38].

Знаковим є те, що молоду підперізували рушником, як поясом: „...**рушник королевський**” **чіпляли** замість *хвартуха*” [Там само], що також сприяло охороні молодої від зурочення, а також її плодovitості, здоров'ю. На позначення такого рушника на Східній Слобожанщині вживають кілька весільних термінів: *б'їлий рушник* – „а) рушник, яким підперізують молоду першого весільного дня...”; *вєс'їл'ний рушник*, *вишиваний рушник*, *вишитий рушник*, *к'расний рушник*, *пару'совий рушник*, *переб'ираний рушник*, *пєребраний рушник*, *повишиваний рушник*, *полотн'аний рушник*, *рош'итий рушник*, *с'вад'їбний рушник*, *рушник ш'част'а* – „а) рушник, яким підперізують молоду на весіллі; б) червоний рушник, яким підперізують молоду другого весільного дня...” [Магрицька 2003: 129]. М. Сумцов уважав, що обрядове використання рушників подібне до обрядового використання пояса. У народній свідомості рушник символізує райдугу, якою розпоряджаються хмарні діви, що перетворилися пізніше на відьом [Сумцов 1881: 201]. Звідси, можливо, намагання зробити весільні рушники довгими. Рушник – це чарівний предмет в українському фольклорі. Його образ пов'язаний з вірою в Мокошу – богиню-пряху, яка визначала життєву долю. Із нею асоціюються ініціації дівчат, які в казковому „тому” світі власними руками прядуть рушники, хустки [Лупій 2001: 23].

Хустка – „...символ прихильності, любові, вірності, прощання, скорботи...; атрибут весільної обрядодії – заручин..., заміжньої жінки; ... *подавати хустки* – давати згоду на одруження (при сватанні)...” [Жайворонок 2006: 626 – 627]. Так, дівчина *перев'язує хусткою* [Карлова 2007: 67]; *перев'язує руку шовковим платком* [Грінченко 1970: 393] своєму нареченому на знак згоди під час сватання. А також вона *перев'язує його на поясі хусткою*: „Сьому, дочко, сама **чіпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай...**” [Квітка 1982: 88 – 89]; *хустку почепили за пояс* [Там само: 110], що наводить на роздуми не лише про оберегову функцію рушника й хустки.

В обв'язування вкладали магічний зміст, що був спрямований на ті зони людського тіла, які відповідали за продовження роду. „У народній пісні... співають: *Ой маю я одну хустку та їй нема року, А то буде миленькому на осінь до боку...*” [Воропай 2005: 431]. Знаходимо й опис весільної хустки, яку дарує молода молодому: „Винесла Маруся замість хустки *шовковий платок, красний та хороший...*” [Квітка 1982: 88]; „...за поясом вже й *хустка червона та красна шовкова, з великими квітками...*” [Там само: 270].

Інколи фразеологічні компоненти *рушник, хустка* замінено компонентом *знак*, що підкреслює семіотичне навантаження названих весільних атрибутів: *побрати знаки* [Там само: 233] – „отримати рушники в разі вдалого сватання”, *давати рушники (знаки)* [Магрицька 2000: 4] – „заручитися з хлопцем”.

Практично кожен етап весільного дійства проходив з використанням рушників, починаючи з передвесільного етапу, що свідчить на користь виняткової важливості цього весільного атрибуту. На Київщині в передвесільну п'ятницю молодий з боярином їхав до молодої *торочити рушники*. Молода закликала дружок, і вони різали рушники, чіпляли торочки до них, а потім вечеряли [Ганюченко 1919: 34 – 35].

Слід відзначити активне залучення рушника й хустки до виконання сватальних обрядів, адже на сватанні вирішується доля молодих, сватання – це зачин до весілля. Рушник і хустка нерозривно пов'язані зі сватанням, *хлібом, обміном, в'язанням*. Так, хліб як весільний атрибут не передавали без рушника: „*І от наряджають старосту: чинарка, хлібина в рушнику...*” [Фольклорні 2002: 17]. Найбільше „задіяні” з рушниками молода й старости. Як дівчині сподобався хлопець, то старости кажуть: „*Отъ такы буде дило: **получимъ** сегодня **по рушныку!***” [Харьковскій 1893: 422]; від кого *рушник шумить* [Квітка 1982: 425].

Старости виконують дії, підпорядковані одній меті, – провести вдало сватання: *брати хліб святий та палички та їхати за рушниками* [Там само: 184]; *йти (прийти) за рушниками* [Там само: 430, 267]; *прийти (приходити) з рушниками* [Д'якова 2006: 45]; *старости у рушниках* [Квітка 1982: 111]; *рушники брати (побрати) [за кого по закону]* [Там само: 434, 289]; „...*ідуть двоє **поперев'язувані рушниками, бодряться, вихвалюються; от там і там таку-то за такого просватали***” [Там само: 82]; *вернутися (вертатися) з рушниками* [Д'якова 2006: 45].

Аналіз фразеологічного матеріалу з компонентами *рушник і хустка* дозволяє говорити про те, що найактивнішим учасником дій з цими символічними предметами є молода. Ще на довесільному етапі вона готує рушники й хустки: *готувати (дбати) рушники* [Жайворонок 2007: 157]; *рушнички придбати* [Квітка 1982: 88]; *рушнички налагоджувати* [Там само: 183]. Залежно від призначення рушника й хустки виокремлюють їх різновиди (до названих вище додаємо ще такі): полт.

кужільна хустка – „хустка, у яку кладуть хліб для сватання” [Брюховець 1919: 74]; ворон. *миткальні рушники* – „довгі рушники, які дарували родичам молодого” [Тарасевський 1919: 125] (*миткаль* – ненабивний ситець, тобто дешева тканина [Обрядовая 1989: 699]); центр.-слоб. *даровський рушник* – „рушник, який мати давала дочці перед тим, як та їхала до молодого” [Фольклорні 2002: 47]; сх.-слоб. *перев’язаний рушник* – „рушник, яким перев’язують сватів на сватанні” [Магрицька 2003: 129]; *сватальні (плечові) рушники* – „рушники, якими пов’язували через плече старостів на сватанні” [Жайворонок 2007: 156], сх.-слоб. *кашамировий платок (платочок)* і *шоуковий платок (платочок)* – „1) хустка, яку дівчина дарує парубкові під час сватання і яка є атрибутом молодого на весіллі...” [Магрицька 2003: 109]; центр.-слоб. *сватаний платок (хусточка сватаная)* [Квітка 1982: 93, 110].

Дії молодої з рушником чітко регламентовані. У разі згоди на шлюб вона передає цей весільний атрибут старостам: *винести рушники* [Фольклорні 2002: 37]; *почіпляти людям (старостам) рушники* [Словник 1978 – 1979: 3, 172; Фольклорні 2002: 37] („Починають **рушники чіпляти старостам, молода виносить рушники і перев’язує – то вже засватали. А молодого нема. Сідають, гуляють, її рушники заберуть. Як рушники пов’язали – молодого кличуть**” [Фольклорні 2002: 37]); *перев’язати рушниками (рушники пов’язати)* [Фольклорні 2002: 18, 37] („...Рушниками молода **перев’язує сватів з левого на праве плече**” [Там само: 18]); *подавати (давати, подати) за кого рушники* [Квітка 1982: 184, 440]. Молодому дістається хустка: *хустки (хустку) давати [молодому]* [Живописная 1897: 50, Квітка 1982: 448]; *за пояс хустку затикати* [Квітка 1982: 88]; *в’язати хустку молодому* [Фольклорні 2002: 18] („...Молода йде, виносе платок на дерев’яній тарілці... Молода... молодому **хустку в’яже на леву руку**” [Там само]); *в’язати молодого платком* [Там само: 49]; *хустку почепити (чіпляти) [за поясок]* [Квітка 1982: 410, Фольклорні 2002: 37]. Підміна *рушника* й *хустки* нитками сигналізує або про недбалість дівчини (*в’язати валом* [Квітка 1982: 447], *вал* – товсті нитки з клоччя [Там само: 533]), або про відмову хлопцеві (*п’р’ади^ево ўкру^тити* [Магрицька 2003: 34]).

Окрему роль в обрядодіях з рушниками й хустками відведено батькам молодої. Так, хустки, якими батьки дівчини обдаровують старостів і родичів хлопця на сватанні, мають назви *кашамирові платки* та *цв’істаст’і платки* [Там само: 152]. У росіян обрядові функції рушника виконує *плат (платок): дати плат* – „згодитися видати дочку заміж” [Коваль 1998: 88]; *дати плат со словом* – „скріплювати словом і подарунками згоду на шлюб” [Там само]; *платки давати* – „після зговору дарувати жениху платок, а його родичам подарунки” [Там само]. Рос. *рукобитный плат* – „рушник або хустка, які вручали свату на знак закріплення сватання” [Обрядовая 1989: 701].

Цікаво, що один з найголовніших учасників весільного дійства,

молодий, не виконує жодних дій з рушниками й хустками, на відміну від молодої, а є лише пасивним учасником більшості таких обрядодій. У цьому відчутні матріархальні підвалини устрою життя наших предків-українців. Єдине, що належить хлопцеві за звичаєвим правом, – це *слати* (*прислати, посилати*) *за рушниками [людей (старостів)]* [Квітка 1982: 419, 286, 410]; *брати рушники* [Там само: 138] – „у разі вдалого сватання”. Йому може *дістатися хустка*, якщо дівчина погоджується одружитися.

Образи рушника й хустки пов'язані також з образом гарбуза. З одного боку, вони знаходяться в опозиції: „*І усе село слідкує: якщо йдуть поперев'язувані, люди знають – засватали. А як ідуть і гарбуза несуть, не перев'язувані, кажуть: „Гарбуза вчепили..!” Сватання закінчилось*” [Фольклорні 2002: 18]. З іншого боку, їх можна віднести до однієї тематичної групи весільної концептосфери – групи знаків, до якої належать як знаки згоди, так і відмови. У селах Курської губернії Росії ХІХ – початку ХХ ст., які заселяли українці, сватання ще мало назву *за рушниками* [Чижикова 1989: 176], що програмує позитивний результат цієї частини весільного дійства.

На передвесільному етапі рушник і хустка є тими стрижнями, навколо яких обертається більшість весільних обрядодій. Ще одна з функцій цих атрибутів акцентуаційна, оскільки вони акцентують увагу на початок або закінчення обряду, його позитивний чи негативний зміст, призначення учасника обрядодії тощо. Рушники перебували в центрі уваги учасників весілля протягом усього його виконання. Так, в українців, що заселили Північну Слобожанщину, для обрядового роздавання рушників улаштовували спеціальний вечір – *на рушники* [Там само: 177]. Така ФО має, як і більшість фразеологізмів, образна основа котрих пов'язана з рушником, семантику руху.

Не менш важливим етапом весільного дійства, який також неможливий без залучення весільного полотняного виробу, є покривання молодої. На перший план тут виступає хустка, яка останніми століттями була основним головним убором української сільської заміжньої жінки. Процес пов'язування хустки молодій супроводжують словесними формулами: „*А тоді хустку, що молодий перев'язаний (ще на сватанні...) у нього вдома знімають, і молоду напинають цією хусткою – тепер вона молодиця*” [Фольклорні 2002: 41]; слоб. *над'ївати (зати^енати, зау^йязувати о^чінок (ч'іпец', ки^ебалку, хустку, пла^тток))* [Магрицька 2000: 6]; *покрити хусткою* [Карлова 2007: 68], лемк. *завивати [в] хустку* [Там само: 69 – 70]; гуц. *за^вити ши^рінкоу* (=хусткою) *голу* [Олійник 2002: 10]. Кажуть, як молода *пов'язалася хусткою*, то вона вже господиня [Кроковее 2006: 57]. На Слобожанщині це *шоу^ккова хустка (пла^тток)* – „головний убір молодої після обряду покривання” [Магрицька 2003: 152] або *каша^мировий пла^тток (пла^тточок)* [Там само: 109]; *пок^риваний руш^ник* [Східнослобожанські

2002: 39]. На Західному Поліссі обряд покривання голови молодої здійснювали за допомогою полотна, яке мало назву *покривайло*, *скривайло*, *завиванець*. Це шматок вибіленого полотна, який символізує сподівання молодої на райдужну перспективу майбутнього життя княгині в родині чоловіка [Кондратович 2007: 165, 169]. „Плат... відіграє роль своєрідної єднальної ланки між родом молодої та родом молодого, щось на зразок кладки між двома берегами ріки життя... Суголосна з таким висновком і О. Цвид, розглядаючи намітку як *атрибут перехідності від роду до роду*. Однак дехто співвідносить покривало з прадавньою риболовецькою сіттю, у яку викрадачі загортали юнку, що умикали біля води” [Там само: 171 – 172]. Зафіксовано й такі назви весільної хустки, як *рантух*, *намітка*, *очіпок*, *серпанок*, *бавниця* [Борисенко 2000: 159]; *серпанок, що мався на весіллі покривати* [Квітка 1982: 111]; *підшал'ник* [Магрицька 2003: 108].

Не викликає сумніву, що хустка молодої, крім інших функцій, виконувала сигнальну. Дівчина ставала заміжною жінкою, і тепер її легко було впізнати саме за цим головним убором. Назва такої хустки пов'язана не лише з матеріалом, з якого її зроблено, а й із зовнішнім виглядом: *красивий пла'ток* – „хустка, яку дарують цнотливій молодій” [Там само: 110]. Отже, хустка виконує ще й такі функції, як оцінна та виховна. Червоний колір хустки, яку дарують матері молодої на знак цнотливості дочки, примушує замислитися над тим, що *красний пла'ток* [Там само: 110] має глибинний магичний зміст: „...червоний колір здавна вважають символом вогню, краси, сили, щастя...” [Кондратович 2007: 129]. Пізніше, на нашу думку, було втрачено первинний зміст червоного, його трансформація має наслідки в тому, що в разі цнотливості молодої цей колір домінує у весільних атрибутах. Біл. ФО *накръць [адным] ручніком* – „одружити” [Коваль 1998: 101] дає відомості про те, що функцію хустки при покриванні міг виконувати рушник.

Використовують рушник і в інших весільних обрядах, наприклад, ділячи коровай, на Центральній Слобожанщині: „*Дружка перев'язують рушником, він ріже коровай*” [Фольклорні 2002: 21]. Як молоді сідають за стіл, а навпроти них бояри, то дружкові з піддрузим подають води, вони миють руки, а бояри співають: „*Мили дружки ручки, глянулы на килочки, чы не высятъ рушнычки, щобъ потерты ручки*”. Подають їм по рушнику, вони встають і починають ділити коровай [Харьковській 1893: 429]. На жаль, у межах нашого дослідження неможливо описати всі весільні обряди, у яких задіяні рушник і хустка, що підкреслює винятковість цих полотняних виробів у весільній традиції українців.

Отже, образи рушника й хустки посідають значне місце в українській весільній концептосфері. Вони тісно пов'язані з образами в'язання, пояса, обміну, хліба, гарбуза. Вербальне вираження компонентів весільної концептосфери виявляється в утворенні весільних номенів, серед яких є і лексичні, і фразеологічні одиниці. Останні не

завжди вписуються в традиційне уявлення про фразеологізм як стійку, відтворювану одиницю з постійним компонентним складом, оскільки часто є частиною широкого обрядового контексту.

У ході нашого дослідження підтверджено традиційні погляди на *рушник* і *хустку* як образи-символи, наділені магічними властивостями в українському міфологічному просторі. Однак з кожним новим лінгвокультурологічним дослідженням висвітлюються й нові грані цих образів. Рушник і хустка виконують на весіллі захисну, акцентуаційну, сигнальну, виховну, оцінну, очищувальну, сакральну функції. Це коди, знаки, за допомогою яких здійснюють окремі обрядодії та практично все весільне дійство, контакт молодих та їхніх родів, чітко регламентують дії учасників весілля.

Умовні скорочення

Біл. – білоруське, **ворон.** – воронезьке, **гуцул.** – гуцульське, **давн.-рус.** – давньоруське, **льв.** – львівське, **полт.** – полтавське, **рос.** – російське, **слоб.** – слобожанське, **сх.-слоб.** – східнослобожанське, **центр.-слоб.** – центральнослобожанське.

Література

Борисенко 2000 – Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко – К. : Унісерв, 2000. – 191 с.; **Брюховець І. 1919** – Брюховець І. Весіле в Прилуцькому повіті Полтавської губернії / І. Брюховець // Матеріали до україно-руської етнології. – 1919. – Т. XIX – XX. – С. 74 – 81; **Воропай 2005** – Воропай О. Звичаї нашого народу : етногр. нарис / О. Воропай. – Х. : ФОЛІО, 2005. – 512 с.; **Ганюченко 1919** – Ганюченко З. Весіле в с. Гордашівці, Уманського повіту в Київщині / З. Ганюченко // Матеріали до україно-руської етнології. – 1919. – Т. XIX – XX. – С. 34 – 51; **Грінченко 1970** – Грінченко Б. Д. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії / Б. Д. Грінченко // Весілля: у 2 кн. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 393 – 411; **Д'якова 2006** – Д'якова Т. О. Сватання у фразеологічній картині світу говірок Східної Луганщини / Т. О. Д'якова // Філологічні науки : зб. наук. пр. Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. – С. 41 – 47; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. Знаки української етнокультури : слов.-довід / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Жайворонок 2007** – Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.; **Живописная 1897** – Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / под общ. ред. П. П. Семенова. – Т. 5. Малороссия, Подолия и Волынь. Полтавская, Черниговская, Волынская, Подольская, Харьковская и Киевская губернии. – Ч. 1. – СПб. – М. : Изд. М. О. Вольфа, 1897. – 332 с.; **Історія 1994** – Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.; **Карлова 2007** – Карлова Н. М. Семантичні моделі етнофразем

весільної обрядовості / Н. М. Карлова // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2007. – Т. 20. – № 6. – С. 67 – 72; **Квітка 1982** – Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Г. Квітка-Основ'яненко. – К. : Наук. думка, 1982. – 540 с.; **Коваль 1998** – Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель : ИММС НАНБ, 1998. – 231 с.; **Кондратович 2007** – Кондратович О. Українські звичаї: Народина. Коса ж моя... / О. Кондратович. – Луцьк : ВАТ „Волинська обласна друкарня”, 2007. – 240 с.; **Кроковес 2006** – Кроковес коло: матеріали обл. учн. наук.-практ. народознав. конф. (2003 – 2005 рр.). – Вип. 3 / наук. ред. і вступ. ст. М. О. Семенової. – Х. : Майдан, 2006. – 284 с.; **Лебедева 1989** – Лебедева А. А. Значение пояса и полотенца в русских семейно-бытовых обычаях и обрядах XIX – XX в. / А. А. Лебедева // Русские: семейный и общественный быт. – М. : Наука, 1989. – С.171 – 198; **Лупій 2001** – Лупій Т. Пов'яжіть на плечі рушники! (за матеріалами передвесільної обрядовості Західного Полісся) / Лупій Т. // Берегиня. – 2001. – № 4. – С. 19 – 24; **Магрицька 2000** – Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 17 с.; **Магрицька 2003** – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І. Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.; **Обрядовая 1989** – Обрядовая поезія / сост., предисл., примеч., подгот. текстов В. И. Жекулиной, А. Н. Розова. – М. : Современник, 1989. – 735 с.; **Олійник 2002** – Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Олійник. – Л., 2002. – 20 с.; **Описание 1889** – Описание свадебных украинских простонародных обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губернии, сочиненное Григоріємъ Калиновскимъ. – Харьковъ: Типографія Губернскаго Правленія, 1889. – 10 с.; **Пандей 1990** – Пандей Р. Д. Древнеиндийские домашние обряды (обычаи) / пер. с англ. А. А. Вигасина. – 2-е изд. / Р. Д. Пандей. – М. : Высш. шк., 1990. – 319 с.; **Словник 1978 – 1979** – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3 т. / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – Х. : ХДУ, 1978 – 1979. – Т. 1 – 3; **Сумцов 1881** – Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядахъ, преимущественно русскихъ / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Тип. И. В. Попова, 1881. – 208 с.; **Східнословобожанські 2002** – Східнословобожанські українські говірки : наук.-навч. посіб. / уклад. Глуховцева К.Д. та ін. – Ч. II. – Луганськ : ЛДПУ імені Тараса Шевченка, 2002. – 197 с.; **Тарасевський 1919** – Тарасевський П. Весіле в Борисівці, Валуйського повіту, в Вороніжчині // Матеріали до україно-руської етнології. – 1919. – Т. XIX – XX. – С. 118 – 158; **Ужченко 2005** – Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко,

Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2005. – 400 с.; **Фольклорні 2002** – Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотник. – Х. : Регіон-інформ, 2002. – 380 с.; **Харьковскій 1893** – Харьковский сборник : лит.-науч. прил. къ „Харьковскому Календарю” на 1893 годъ. – Харьковъ : Тип. Губернскаго Правленія. – 1893. – Вып. 7. – 476 с.; **Чижилова 1989** – Чижилова Л. Н. Свадебная обрядность сельского населения Курской губернии в XIX – нач. XX в. / Л. Н. Чижилова // Русские: семейный и общественный быт. – М. : Наука, 1989. – С. 171 – 198.

Заверющенко О. Л. Образи рушника та хустки як складники концептосфери українського весілля

У статті розглянуто образи рушника та хустки, що є вербальними компонентами концептосфери українського весілля. На матеріалі українських говорів, переважно слобожанських, простежено формування названих образів, механізми утворення весільних фразеологізмів, компонентами яких є *рушник* і *хустка*, функції рушника та хустки у виконанні обрядів на конкретних етапах весілля.

Ключові слова: концепт, концептосфера весілля, рушник, хустка, фразеологізм.

Заверющенко О. Л. Образы рушника и платка как составляющие концептосферы украинской свадьбы

В статье рассматриваются образы рушника и платка, являющиеся вербальными компонентами концептосферы украинской свадьбы. На материале украинских говоров, в основном слобожанских, прослеживаются формирование названных образов, механизмы образования свадебных фразеологизмов, компонентами которых выступают *полотенце* и *платок*, функции рушника и платка при исполнении обрядов на определенных этапах свадьбы.

Ключевые слова: концепт, концептосфера свадьбы, рушник, платок, фразеологизм.

Zaveryushchenko O. L. The images of „towel” and „kerchief” are components of Ukrainian wedding’s conceptosphere

The images of „towel” and „kerchief” are observed in this article. They are verbal components of conceptosphere of Ukrainian wedding. Based on the material of Ukrainian dialects mainly Slobozhanshchina images the formation of above mentioned images, mechanisms of wedding phrazeological units, the components of which are „towel” and „kerchief”. The functions of “towel” and „kerchief” are observed on the definite stages of wedding.

Key words: concept, conceptosphere of weddings, „towel”, „kerchief”, phrazeological unit.

Г. В. Купрікова (Харків)

УДК 811.161.2'276

**СТИЛІСТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ
ЖАРГОНОВИХ НОМЕНІВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Вивчення „живої” мови стає пріоритетним у наукових працях і українських, і зарубіжних мовознавців, завойовує все нові й нові позиції. Значний внесок у дослідження цих питань зробили українські вчені О. Горбач, П. Грабовий, Й. Дзензелівський, Ю. Жлуктенко, Л. Карпець, О. Мельничук, С. Пиркало, Л. Ставицька, Ю. Шевельов та ін. Мовознавці звертали увагу на проблеми лексикографічного опрацювання жаргонізмів (В. Іванов, В. Боржковський, В. Щепотьєв, С. Пиркало, Л. Ставицька та ін.); теоретичне обґрунтування суті жаргону (В. Петров, В. Щепотьєв, К. Широцький, Ю. Шевельов, Л. Ставицька та ін.); специфіку окремих мовних рівнів і засоби творення їх одиниць (Й. Дзензелівський, О. Горбач, Р. Смаль-Стоцький, Ю. Шевельов та ін.); взаємодію жаргонового і просторічного (В. Товстенко, О. Медвідь, Р. Бесага та ін.); взаємодію жаргонового і літературного (Л. Ставицька та ін.) [Карпець 2006: 5]. При цьому жаргонові одиниці, що номінують предмети одягу, взуття, указують на престиж та вагомість цих реалій у ціннісному просторі сучасної молоді, не були предметом окремого вивчення. Означений сегмент мовної картини світу має тісний зв'язок з одним із найрухливіших елементів матеріальної культури, що робить саму систему номенів динамічною, нестійкою й плинною. Тому активний процес розвитку, збагачення групи назв одягу і взуття не припиняється й потребує подальшого дослідження. Мета нашої статті – визначити взаємодію між кодифікованими й некодифікованими номенами одягу і взуття, виокремити ступені ускладнення значеннєвої мікросистеми стилістичних транспозитів. Цим зумовлено й виконання таких основних завдань: виявити й схарактеризувати деякі інноваційні процеси в семантичній структурі аналізованих лексем, дослідити взаємодію стилістичних та семантичних процесів, характерних для стилістичної транспозиції жаргонових номенів.

Розуміємо *жаргон* „як особливий некодифікований складник мови осіб певної соціальної, професійної чи вікової групи, який існує й функціонує в тісному взаємозв'язку з іншими кодифікованими й некодифікованими, загально- і вузьковживаними складниками мови і водночас протиставлений їм” [Карпець 2006: 7].

У семасіологічній структурі лексико-семантичного поля „Одяг, взуття” в сучасній жаргоновій субмові виділяємо ядерну й периферійну зони. Між ними немає чіткої межі. До ядерної частини лексико-семантичного поля належать лексичні одиниці, що називають одяг, взуття, аксесуари, але не дають інформації про почуття, емоції, асоціації,

пов'язані з ними, тобто слова, що виконують номінативну функцію, наприклад: *бандан* (*бандана*) „мол. Чоловічий головний убір металістів чи неформалів – хусточка, що зав'язується особливим чином кругом голови” [Ставицька 2003: 39], *кеди* „чоботи спортивного крою на гумовій підшві”, *збра* „смугасти шарф (елемент екіпірування фанатів)”, *лапша* „трикотажний виріб... у дрібну резинку, який легко розтягується, але не втрачає форми // торочки (бахрома) на одязі (найчастіше на куртках) у вигляді частих смужок”, *кенгуру* „кишеня на одязі, розташована на животі”, *адідас* „фірмовий, модний одяг”, *найки* „кросівки фірми „Найк” тощо. До периферійної частини лексико-семантичного поля належать слова тієї ж семантики, які, крім номінативної, виконують ще й конотативну функцію, наприклад: *трактор* „масивна застібка-блискавка з великим металічним язичком” [Ставицька 2003: 258], *танкер* „довга тепла куртка з капюшоном” [Ставицька 2003: 254], *паруси* „трус великого розміру” [Пиркало 1998: 51], *стропила* „підбори”, *ковбаса* „дута простібана куртка, яка має круглу форму” [Хома 2002: 178], *петля* „краватка” тощо.

Одним із джерел поповнення загальноновживаного фонду української мови були й залишаються розмовна, жаргонова, діалектна субмови. У кінці ХХ – початку ХХІ століття у зв'язку з демократизацією та відкритістю українського суспільства названий шар лексики значно активізувався. Як слушно зазначає О. Стишов, „з одного боку, це позитивний процес, здатний оживити літературну мову та зменшувати розрив між мовою усною і книжною. З іншого боку, якщо розмовні елементи заповнюють книжну літературну мову, це призводить до розхитування й нищення норми, до повного хаосу в слововживанні” [Стишов 2003: 18]. Для сучасного етапу розвитку мови характерним є широке проникнення до загальноновживаної мовної практики жаргонових назв одягу і взуття (*хамелеони* „бойові штани”, *труби* „широкі молодіжні штани” [Кожелянко 2002: 17], *берці* „військ. Військові чоботи” [Ставицька 2003: 45]). Л. Ставицька зазначає, „семантичне наповнення жаргонної номінації віддзеркалює різні аспекти життєдіяльності соціуму, його ціннісну орієнтацію у світі. При утворенні бі-, інтержаргонних полів семантика жаргонізму змінюється, кожен соціум модифікує семантику слова відповідно до своїх комунікативно-прагматичних потреб та інтенцій” [Ставицька 2000: 58]. Розширення змістового обсягу значення у зв'язку з розширенням сфери використання одягу зазнав номен *бандан* (*бандана*), що з'явився в мовленні неформалів зі значенням „мол. Чоловічий головний убір металістів чи неформалів – хусточка, що зав'язується особливим чином кругом голови” [Ставицька 2003: 39]. У зв'язку з розповсюдженням реалії серед населення семантична структура слова розширилася „чоловіча хустка, що зав'язується особливим способом кругом голови”; номен втратив спеціалізоване значення „для металістів”. Сьогодні спостерігаємо подальші метаморфози в семантиці

номена *бандана*: у зв'язку з переходом цього виду одягу до явищ так званого „унісексу” поступово була знівельована сема „чоловічий”; оскільки ж ця хустка є ознакою молодіжного вбрання, то паралельно можлива поява семи „молодіжний”. Процеси в семантиці цього номена тривають, що, у свою чергу, може спричинити втрату семи „молодіжний”.

Склад лексики молодіжного жаргону постійно змінюється й поповнюється із субстандартних систем. Наприклад, номен *зебра* „сучасний шарф (елемент екіпірування фанатів)” до молодіжного жаргону прийшов зі спортивного; номен *рябчик* („флотський тільник” [Ставицька 2003: 232]) кримінальний жаргон запозичив із морського, до молодіжного жаргону слово потрапило з кримінального аргю; назва *карасі* („брудні шкарпетки” [Ставицька 2003: 133]) з морського жаргону перейшла до молодіжного, звідти – до розмовної мови. Як відзначають мовознавці, на сучасному етапі спостерігаємо „зміни в складі молодіжного сленгу, зокрема розширення кордонів функціонування, поширеність сленгізмів на надрегіональному рівні, частотніше використання в сленгу номінативних засобів власне української мови” [Грабовий 2010: 5]. Так, номен *ковшарик* (капелюшок із козирком для гри в бейсбол; бейсболка) до молодіжного сленгу прийшов з діалекту. Лексема *лейбик* у молодіжному жаргоні позначає „мол. Піджак” [Ставицька 2003: 161]. Це слово до жаргону прийшло з діалектного мовлення, яке часто зберігає архаїчні назви. У діалекті слово походить від *лейба* „єврей”, оскільки в українському середовищі такий жилет носили лише євреї, і означає „діал. 1. Чоловічий верхній одяг (звичайно без рукавів). // Частина чоловічого костюма; жилет. 2. Жіночий верхній одяг” [СУМ IV: 471 – 472]. У жаргоні актуалізоване значення слова „частина чоловічого костюма; жилет”, частково модифіковане (втрачена сема „жилет”, натомість з'явилася сема „піджак”).

Характерною ознакою взаємодії „літературна мова – просторіччя – жаргон” можна вважати її інтенсивність, а також висунення нових центрів експансії – розмовної, знижено-розмовної, „молодіжної контркультури”, кримінальної „субкультури”. Просторічні та жаргонові елементи стають звичними засобами публічного спілкування. Оскільки молодіжний жаргон характеризується динамічністю, зміни в його лексичному складі свідчать про переорієнтацію системи цінностей соціуму. На сучасному етапі спостерігаємо тенденцію до зменшення частотності використання кримінальних жаргонізмів у мовленні молоді. Наприклад, молодіжна субмова, засвоюючи кримінальний жаргон, нейтралізує семи, пов'язані з реаліями злочинного світу (наприклад, *трактор* „1. крим. Арештанський ботинок. // мол. Великий черевик” [Ставицька 2003: 258]). Широке функціонування таких слів у друкованих текстах знижує жаргонність, сленговість і переводить їх у шар розмовної лексики. Мовний процес переходу нелітературних (знижених, сленгових)

слів у розмовні є свідченням зростання ролі розмовності не тільки в особистісній, а й у суспільній комунікації. Як зазначає В. Костомаров, „свіжість, відвертість, експресія розмовного мовлення відповідає сучасним смакам суспільства й епохи. І не можна не визнати, що розмовність є найбільш перспективним, органічним джерелом динаміки літературного стандарту” [Костомаров 1994: 109]. Так, з позначкою *жаргонізована розмовна мова* у словнику Л. Ставицької зафіксовані назви *лапша, лушпайки* „жіночий одяг”, *карасі* „брудні шкарпетки”, *кепар* „кепка”, *прикид, прикидок, прикидка* „молодіжний дорогий одяг”, *змінка* „змінне (перемінне) взуття, яке учень узуває, приходячи до школи” тощо. Прагнення до економії мовних зусиль є однією із специфічних характеристик жаргонового лексикону. Вторинні похідні номени мають такі ж значення, що й твірні, при цьому перші відрізняються від других сферою використання та стилістичним забарвленням (усічені назви й універби виникають у некодифікованих стилях мови (наприклад, у жаргоні) і є наслідком дії закону економії мовної енергії, прагнення мовців до експресивності висловлювання). Окремі номени – результати універбації або усікання – мають давню традицію вживання і переходять до розмовного мовного фонду: *імпортний одяг* – (розм.) *імпорт*, *змінка* – *змінне взуття*, *дुтики* – *дуті чоботи* тощо.

Отже, досить помітною й поширеною в сучасній українській мові є взаємопроникність різностильових (кодифікованих і некодифікованих, літературних і нелітературних тощо) назв одягу і взуття, яку пояснюємо тим, що у процесі активного функціонування деякі назви втрачають ознаки некодифікованості або певної стильової маркованості й тому поступово пересуваються від периферії мови до центру. Такі внутрішньомовні запозичення сприяють перегрупованню ядерних і периферійних елементів у мові, демократизації літературної мови, збільшенню ваги народнорозмовних елементів у її структурі. У подальшій роботі необхідно з’ясувати причини вибору номенів одягу і взуття в певних мовленнєвих ситуаціях; проаналізувати лексеми з огляду доцільності вживання.

Література

Грабовий 2010 – Грабовий П. М. Когнітивні параметри українського молодіжного сленгу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / П. М. Грабовий. – К., 2010. – 18 с.; **Карпець 2006** – Карпець Л. А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. А. Карпець. – Х., 2006. – 19 с.; **Кожелянко 2002** – Кожелянко В. Тероріум. Роман / В. Кожелянко. – Л.: Кальварія, 2002. – 171 с.; **Костомаров 1994** – Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – М.:

Педагогика-пресс, 1994. – 247 с.; **Пиркало 1998** – Український молодіжний сленг сьогодні / уклад. С. Пиркало. – К. : Мова та історія, 1998. – 88 с.; **Ставицька 2003** – Ставицька Л. Короткий словник жаргонової лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.; **Ставицька 2000** – Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект / Л. Ставицька // Укр. мова. – 2000. – № 1. – С. 55 – 69; **Стишов 2003** – Стишов О. А. Українська лексика кінця 20 століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.; **СУМ IV** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.; **Хома 2002** – Хома А. Репетитор / А. Хома. – Л. : Кальварія, 2002. – 202 с.

Купрікова Г. В. Стилiстична транспозицiя жаргонових номенiв одягу та взуття в сучаснiй українськiй мовi

У статті зроблено спробу виявити зміни семантичної структури жаргонових одиниць у процесі їх стилістичної транспозиції. Визначено взаємодію між літературними й нелітературними системами назв одягу та взуття. З'ясовано, що для сучасного етапу розвитку мови характерне широким проникненням до загальноживаної мовної практики некодифікованих назв. Стилiстична транспозицiя може відбуватися в межах нелiтературних складникiв частин нацiональнiй мови (iз жаргону в жаргон, iз дiалекту до жаргону тощо).

Ключові слова: жаргон, некодифікована мова, номен, семантична структура слова, стилістична транспозиція.

Куприкова Г. В. Стилистическая транспозиция жаргонных названий одежды и обуви в современном украинском языке

В статье предпринята попытка выявить изменения семантической структуры жаргонных единиц в процессе их стилистической транспозиции. Определено взаимодействие между литературными и нелитературными системами названий одежды и обуви. Выяснено, что для современного этапа развития языка характерно широкое проникновение в общепотребительную языковую практику некодифицированных названий. Стилистическая транспозиция может происходить в пределах нелитературных составляющих национального языка (из жаргона в жаргон, из диалекта в жаргон и т. д.).

Ключевые слова: жаргон, некодифицированный язык, номен, семантическая структура слова, стилистическая транспозиция.

Kuprykova G. V. Stylistic transposition of the slangy names of clothes and shoes in modern Ukrainian

This article attempts to identify changes in the semantic structure of units in the jargon of their stylistic transposition. Co-operation is certain

between the literary and unliterary systems of the names of clothes and shoe. It is found out that the modern stage of development of language is characterized by wide penetration in current linguistic practice of the not koduncodified tibey. Stylistic transposition can take place within the limits of unliterary constituents of national language (from jargon in jargon, from a dialect in jargon and etc).

Key words: jargon, not koduncodified language, nomen, semantic structure of word, stylistic transposition.

А. М. Нелюба (Харків)

УДК 811.161.2'373.611

ІННОВАЦІЙНІ ЗРУШЕННЯ Й ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ СЛОВОТВОРІ

У попередньому випуску „Лінгвістики” автор спробував окреслити найзагальніший стан українського жіночого словотвору в минулому (мовні і позамовні чинники творення й функціонування дериватів, обмежувачі і пріоритети у використанні словотворчих засобів), проаналізував малопродуктивні форманти. Продовжуючи заявлену тему, викладу бачення інноваційних процесів у межах українського жіночого словотвору, тенденцій і перспектив розвитку. Зауважу, що для дослідження обрав деривати, які постали протягом 2004 – 2010 років (див. відповідні словники лексико-словотвірних інновацій [Нелюба 2007, 2010; ЛСІ 2009]) й утворені за допомогою високопродуктивних формантів -иц(я), -ин(я), -к(а).

Формант **-иц(я)**

В українській мові, маючи низку варіантів (-лиц(я), -ниц(я), -щиц(я), -чиц(я)) і позначаючи жіночу стать, цей формант здавна виявляв високу продуктивність. Традиційно у дериваційних процесах були задіяні такі твірні основи: 1) твірна основа іменника чоловічого роду, яка збігалася з коренем і позначала чоловіків (*цар* → *цариця*) чи самців (*лев* → *левиця*); 2) утнута твірна основа із суфіксом -ик/ник на позначення чоловіків (*полковник* → *полковниця*, *годувальник* → *годувальниця*)¹; 3) утнута твірна основа на позначення чоловіків із суфіксом -ець/єць (*щасливець* → *щасливиця*, *лихоїмець* → *лихоїмиця*).

Деривати-неологізми на позначення жінок виказують міцні словотвірні традиції і тяглість самих процесів:

– зберігається висока продуктивність форманта (25 дериватів);

¹ З огляду на історію становлення форманта -иц(я) в таких дериватах, на його похідність, зауважимо, що в цих та інших дериватах -иц(я) приєднувався як самостійний формант.

– формант переважно приєднується до згаданих типів твірних основ (*державник* → *державниця*, *бомж* → *бомжниця*, *морж* → *моржниця*, *ритуальник* → *ритуальниця*, *початківець* → *початківниця*).

З іншого боку – деривати засвідчують і деякі словотвірні зрушення.

1. Значна кількість дериватів з'явилася внаслідок процесів черзкрокового словотворення, де пропущеним кроком якраз є іменник-назва чоловіка. У цьому разі твірною може бути основа слова (*запитати* → „*запитальник*” → *запитальниця*, *Майдан* → „*майданник*” → *майданниця*, *проштрафитися* → „*проштрафленник*” → *проштрафленниця*, *детектив* → „*детективник*” → *детективниця*) чи словосполучення (*суржик носить* → „*суржиконосець*” → *суржиконосиця*, *лиха доля* → „*лиходольник*” → *лиходолиця*), де формант -иц(я) є елементом конфікса -о-...-иц(я).

2. Деривати з -иц(я)/ниц(я) передбачали наявність у мові паралельних назв з іншими формантами жіночості, серед інновацій наявність паралелей є поширеним явищем: *детективниця* – *детективістка*, *пегасиця* – *пегаска*, *піарниця* – *піаристка*, *моржниця* – *моржиха*, *бомжниця* – *бомжиха*; як видно, у конкурентні стосунки входять різні форманти.

3. Із чотирьох наявних у мові варіантів форманта задіяно два: -иц(я) й -ниц(я).

4. Творення дериватів із цим формантом можливе в різних стильових сферах (у розмовній мові, у художній мові, у жаргонах, в засобах масової інформації). Порівняймо для прикладу: „*Держпосадовиця високого рангу за ґратами*” (СТБ: Вікна, 10.11.10), „*Пегасиця охляла вся – Нема ні диму, ні вогню... Відтак в Пегасамолодця Всі негаразди через ню. Ти напруж, Пегасе, хист І приший Пегасці хвіст!*” (С. Коваль. Пегас і Пегасиця); жаргоновій словотвірній стихії завдячують появою деривати *прикидниця* ‘дівчина з прикидом’, *гопниця* ‘дівчина серед гопників’, *довічниця* ‘довічно ув’язнена жінка’ та інші.

Формант -ин(я)

Серед досліджуваних формантів вирізняється високим рівнем продуктивності (35 дериватів), хоча донедавна його зараховували до непродуктивних [УМЕ 2000: 354]. Деякі словотвірні факти вказують на те, що частотність використання цього форманта зростатиме.

1. Формант -ин(я) приєднується до твірних основ слів із найрізноманітнішими значеннями й бере участь у творенні назв жінок за деякими ознаками, за посадами, родом діяльності, захопленнями й уподобаннями, суспільним статусом (*тезко* → *тезкинця*, *нащадок* → *нащадкинця*, *педіатр* → *педіатринця*, *патріарх* → *патріархинця*, *борець* → *борчинця*, *фахівець* → *фахівчинця*). Поза межами дії форманта залишилося творення жінок за шлюбним статусом і назв самок.

2. Особливості використання форманта свідчать про його сучасні

конкурентні можливості, виявлені в різних дериваційних аспектах:

– формант приєднується до основ, які донедавна ніяк не передбачали (навіть психологічно) творення назв жінок (*свояк* → *своякня*, *йога* → *йогиня*, *бісець* → *бійчиня*, *єпископ* → *єпископня*), тим самим порушуючи монополію на використання лише назв чоловіків;

– формант узаємодіє не тільки з основами власне мовними (*виборець* → *виборчиня*, *видавець* → *видавчиня*), а й із запозиченими (*психоаналітик* → *психоаналітикня*, *нарколог* → *наркологня*);

– формант утворює деривати, синонімічні до наявних у мові назв жінок з іншими словотворчими засобами (*кінокритикня* і *кінокритикеса*, *вождиня* і *вождиха*, *вождиця*, *продавчиня* і *продавиця*, *продавчиха*);

– серед дериватів є такі, що виказують надлишковість форманта -ин(я) у називанні жінок – у твірній основі наявний інший формант із таким же значенням: *б'ютівка* → *б'ютівкня*, *водійка* → *водійчиня*. У цьому разі можна говорити і про іншу модель творення номенів – приєднання формантів вторинної похідності -кин(я) і -чин(я) безпосередньо до іншої твірної основи: *Б'ЮТ* → *б'ютівкня*, *водій* → *водійчиня*; на користь і такої мотивації може свідчити словотвірний ланцюжок *лижі* → *лижкня* (синонім до наявного *лижник* → *лижниця*, *лижвар* → ?). Постає у такий спосіб словотворчі засоби -кин(я) і -чин(я) визначаємо як варіанти форманта -ин(я).

3. Як видно з аналізу всіх дериватів-назв жінок, формант -ин(я) єдиний, що приєднується до твірних основ слів-назв наук із елементами -ія, -лог, -логія, повністю витіснивши інші суфікси, зокрема -ш(а) й -ес(а): *саєнтолог(ія)* → *саєнтологня*, *педіатр(ія)* → *педіатриня*, *зоолог(ія)* → *зоологня*. Крім того, формант виявляє монопольну вибірковість у приєднанні до основ із суфіксом -ець/єць, у яких цей елемент зберігається у видозміненій формі, а словотвірне значення таких дериватів корелює з назвою чоловіка: *гравець* → *гравчиня* ‘жінка-гравець’, *кінознавець* → *кінознавчиня* ‘жінка-кінознавець’, *видавець* → *видавчиня* ‘жінка-видавець’. Лише незначна частина нових дериватів засвідчує приєднання до твірних основ із суфіксом -ець/єць інших формантів із одночасним утинанням -ець/єць: *держпосадов-ець* → *держпосадовиця*, *початків-ець* → *початківниця*, *держслужбов-ець* → *держслужбовка*, *однопарт-ієць* → *однопартійка*, *нашоукраїн-ець* → *нашоукраїнка*².

Словотвірна конкуренція виявляється і на рівні мотиваційних стосунків, словотвірних значень посталих дериватів. Близько половини

² Два останні деривати мають й іншу мотивацію: *одна партія* → *однопартійка*, *Наша Україна* → *нашоукраїнка* – й відповідне словотвірне значення ‘жінка, яка має відношення до Нашої України’, ‘жінка, яка з кимось належить до однієї партії’.

дериватів із цим формантом свідчать про можливість множинної (подвійної) мотивації дериватів, множинність їхнього словотвірного значення; обидва мотиватори і словотвірні значення є рівними. Порівняймо: *політикиня* ← *політика* ‘жінка, яка займається політикою’ і *політикиня* ← *політик* ‘жінка-політик’, *нумерологиня* ← *нумерологія* ‘жінка, яка займається нумерологією’ і *нумерологиня* ← *нумеролог* ‘жінка-нумеролог’, *йогиня* ← *йога* ‘жінка, яка займається йогою’ і *йогиня* ← *йоґ* ‘жінка-йоґ’.

Фактично формант -ин(я) виявляє конкурентну спроможність на всіх словотвірних напрямках, що може свідчити про природні зміни в його майбутньому статусі, у продуктивності, у функційних і стильових ознаках.

Формант -к(а)

З-поміж фемінітивних словотвірних засобів формант -к(а) вирізняється найвищим рівнем продуктивності (70 дериватів) і за всіма словотвірними ознаками зберігатиме таку в майбутньому. Цей висновок ґрунтується на низці ознак, які виявляє формант в інноваційних процесах.

1. Формант -к(а) протягом тривалого часу не змінює своїх продуктивних властивостей і зберігає їх у досліджуваній період: сімдесят дериватів – це трохи менше половини від загальної кількості інновацій. Самі деривати називають жінок за найширшим семантичним спектром:

- суспільний статус (*опозиціантка, держслужбовка, патронка*);
- професія, фах, посада, рід занять (*деканка, логопедка, міністерка, парламентарка, військовичка, пивникарка*);
- вік (*тинейджерка*);
- виконувач дії (*озвучувачка, свинопаска*);
- видільна ознака (*невситимка, сурогатка*) і т. ін.

Переважає кількість дериватів засвідчує традиційне приєднання форманта до іменникових твірних основ слів на позначення чоловіків; серед них переважають процеси, що відбуваються без будь-яких супровідних модифікацій і морфонологічних змін: *нардеп* → *нардепка*, *дзюдоїст* → *дзюдоїстка*, *автодилер* → *автодилерка*, *кавоман* → *кавоманка*.

2. Помітним є зростання кількості дериватів, утворених „ніби від твірних основ іменників на позначення чоловіків”, що своєю чергою зумовлює появу лжемотивації: поєднання у словотвірні ланцюжки пар, які не мають словотвірного зв'язку. Такі явища зумовлені двома різновидами-особливостями перебігу словотвірних процесів:

1) деривати на позначення жінок утворено не від основ іменників-назв чоловіків, хоча такі раніше утворено від тієї ж основи й існують паралельно; порівняймо: *мажоритаристка* ← *мажоритарна система/мажоритарка* і *мажоритарник* ← *мажоритарна*

система/мажоритарка (мало бути мажоритарниця), піаристка ← піар і піарник ← піар (мало бути піарниця), литвинівка ← Литвин і литвинівець ← Литвин, радійка ← радіо і радієць ← радіо;

2) деривати, що постали внаслідок черезкрокового словотворення – пропущено назву чоловіка, її не існує, вона стає можливою (потенційною): *дебатувати* → „дебатор” → *дебаторка*, *фортуна* → „?” → *фортунатка*, *форматувати* → „форматор” → *форматорка*, *за Юлю* → „заюліст” → *заюлістка*, *Торн* → „торнетівець” → *торнетка*, *гомероголь* → „гомероголік” → *гомероголічка*, *Зора* → „зоранець” → *зоранка*.

Проте обидва процеси дають однаковий кінцевий результат – утворюються похідні варіанти форманта -к(а): -орк(а), -истк(а)/істк(а), -етк(а), -ічк(а)/ичк(а), -анк(а), які не належать до формантів разового використання.

За допомогою форманта -к(а) утворюють назви жінок і від основ словосполучень, при цьому втрачається автономність форманта – він стає елементом відповідного конфікса, деякі деривати свідчать про “ніби пропущену” ланку-іменник чоловічого роду:

співати під фанеру → „фанероспівак” → *фанероспівачка* ...-о-...-чк(а);

правду писати → *правдописка* ...-о-...-к(а);

Наша Україна → *нашоукраїнка* ...-о-...-к(а);

акву любити → *аквалюбка* ...-а-...-к(а).

У творенні назв неосіб формант -к(а) водночас виявляє заощаджувальні властивості українського словотвору (є відповідником словосполученневого номена) і постає конкурентом традиційно використовуваного форманта -их(а). Порівняймо: *самка дельфіна* – *дельфінка* – „*дельфіниха*”, *самка колорада* – *колорадка* – „*колорадиха*”, *самка бультер’єра* – *бультер’єрка* – „*бультер’єриха*”, *самка гризуна* – *гризунка* – „*гризуниха*”.

Серед дериватів із формантом -к(а) унікальними є номени *електоратка* ‘жінка з електорату’, *європка* ‘жінка з Євросоюзу’; *омбудсвуменка* і *міска* – виявляють надлишковість форманта; *сурогатка* ‘сурогатна мати’ – єдиний номен-універб у жіночому словотворі; *ліхтарка* ‘дівчина ліхтаря’ (про пам’ятник Закоханим ліхтарям у Києві). Із великої кількості дериватів із формантом -к(а) і його варіантів лише один виявляє можливу подвійну мотивацію: *політичка* ← *політик* ‘жінка-політик’ і *політичка* ← *політика* ‘жінка, яка займається політикою’.

Розуміємо, що джерельна база цієї й попередньої статей не є вичерпною, проте аналіз наявного матеріалу уможливило найзагальніше окреслення сучасного (новітнього) стану і перспектив жіночого словотворення в українській мові.

1. У новітньому українському жіночому словотворі активно задіяно

форманти: -к(а) (половина дериватів від загальної кількості), -ин(я) (35 номенів), -иц(я) (25 номенів), -ес(а) (10 номенів), -их(а) (8 номенів). Форманти -ш(а), -івн(а), -ї(а) – разового використання³. Задіяні форманти все частіше взаємодіють із твірними основами, до яких не приєднувалися: *патрон* → *патронка*, *Пегас* → *Пегаска/Пегасиця*, *колорад* → *колорадка*, *політика* → *політикиня*, *єпископ* → *єпископиня*.

Мотиваторами похідних є слова з найрізноманітнішою семантикою, а самі деривати позначають жінок за широким спектром ознак: професія, рід занять і виконувані дії, соціальні стани і суспільна ієрархія, належність до чогось і участь у чомусь; звичайно позначають дружин і самок. Фактично все, що з'являється в українському соціумі (в політиці, економіці, виробництві, рухах тощо) і є важливим/значущим для спільноти, „патрується” жінками, відбувається не без участі жінок, відповідно відображається в словотворі.

2. Традиційно в українській мові назви жінок утворюють від назв чоловіків. Така традиція превалює в інноваційних процесах. Ось чому наявність самих пар ‘чоловік-жінка’ „справді можна назвати „примусовим” явищем, настільки воно є закономірним” [Тишківська 2002: 305]. Проте в такій закономірно-традиційній примусовості можна побачити деякі відступи-особливості.

1) Сила дії цієї закономірності настільки потужна, що у словотвірні процеси втягуються навіть ті мотивувальні основи, які вже мають в семантиці значення жіночості, як наслідок – приєднаний дериваційний засіб стає надлишковим. Про такі процеси і явища в історії українського словотвору пише П. Білоусенко [Білоусенко 2002: 375]). Не чужі вони і для інноваційного словотвору: *міс* → *міска*, *омбудсвумен* → *омбудсвуменка*, *б'ютівка* → *б'ютівкиня*, *водійка* → *водійчиня*, *суддя* → *суддиha*.

2) Помітними є зміни щодо творення назв жінок, оминаючи назви чоловіків – втілення черезкрокового словотвору: *мажоритарн(ий)* → „*мажоритарист*” → *мажоритаристка*, *динамо* → „*динаміст*” → *динамістка*, *під фанеру співати* → „*фанероспівак*” → *фанероспівачка*, *прикид* → „*прикидник*” → *прикидниця*, *запитати* → „*запитальник*” → *запитальниця*, *акву любити* → „*аквалюб*” → *аквалюбка*. Унаслідок черезкрокового словотворення формуються похідні суфіксальні й конфіксальні форманти.

3) Здійснюючи спостереження над словотвірними процесами в російській і чеській мовах, Г. Нецименко зауважує, що „пропущений

³ До числових показників зараховано і деривати, які утворено конфіксальним способом (чи способом основоскладання). Оскільки таких дериватів у жіночому інноваційному словотворі небагато, то кожен із дериватів зараховано до групи з тим чи тим формантом залежно від другого (суфіксального) складника конфікса.

[промежуточний] іменник чоловічого роду ніби знаходиться в ситуації „відкладеного попиту”, оскільки за потреби пропущену дериваційну ланку можна відновити” [Нещименко 2010: 200]. Посталі внаслідок цього деривати дослідниця називає „асиметричними фемінативами” [Там само]. Такі висновки справді прикладувані й до українських процесів і прикладів, згаданих у попередньому пункті. Проте зауважимо, що в українській мові пропущена в таких ланцюжках ланка не завжди відтворювана і можлива, бо, по-перше, деривати постали від твірних основ, які і не передбачають наявності номена чоловічого роду, такого не існує: *балотуватися* → *балотеса*, *електорат* → *електоратка*, *гранд* → *грандеса*. Тут так звана нульова спроможність стосується дериватів на позначення чоловіків. По-друге, деривати утворено навіть не від іменникових основ назв осіб, а від іменників з іншою семантикою, дієслів чи основ дієслівних словосполучень: *радіо* → *радійка*, *запитати* → *запитальниця*, *лиха доля* → *лиходолиця*, *поза Землею* → *позаземлянка*, *гомероголь* → *гомероголичка*. По-третє, можна стверджувати, що у частини дериватів мотиватором є не твірна основа слова чи словосполучення, а судження: *жінка без закону* → *беззаконка*, *жінка виступає за Юлю* → *заюлістка*, *жінка поза Землею* → *позаземлянка*, *жінка, яка пише про бараки* → *баракописка*.

Донедавна в українській мові траплялися „лише поодинокі назви осіб жіночої статі, не співвідносні з іменниками чоловічого роду..., як і рідкісні випадки... творення іменників чоловічого роду від жіночого” [УМЕ 2000: 354]. Проте, можливо, лише під тиском наявності деривата на позначення жінки зможе з’явитися природний відповідник-назва чоловічого роду – тут примусовий (точніше – спонукальний) тиск спрацьовуватиме у протилежному до традиційного напрямку: назва жінки спонукатиме появу назви чоловіка (так, під тиском іменників зразка *вундервумен*, *картовумен*, *грандеса*, *педикюрниця*, *суржиконосиця*, *торнетка* і под. за деяких умов можуть з’явитися відповідні деривати на позначення чоловіків). До того ж можна стверджувати, що в українській жіночій деривації творення назв жінок не від назв чоловіків, а безпосередньо від назв дій, ознак, предметів і т. ін., вже є нормативним. У таких та інших словотвірних процесах водночас убачаємо зростання тенденції до унезалежнення жіночого словотворення від чоловічого (своєрідна словотвірна емансипація – не плутати з фемінізацією) і хибності постулату про жіночі словотворчі засоби як засоби модифікаційні.

3. У межах жіночого словотвору відбуваються помітні зміни в продуктивності способів словотвірної номінації.

1) Так, в інноваційних процесах українського словотворення, за спостереженнями науковців, переважають композити і юкстапозити над простими афіксальними одиницями [Клименко 2003; Клименко 2008]. Проте в жіночому назовництві основоскладання представлено кількома

номенами (*фанероспівачка, правдописка, нашоукраїнка, суржиконосиця, мечоносиця*). До того ж словотворчим засобом тут є інтерфіксально-суфіксальний конфікс, точніше його різновиди: ...-о-...-чк(а), ...-о-...-к(а), ...-о-...-иц(я).

2) Словоскладання в українському жіночому словотворі представлено прикладковими моделями зразка *дівчина-герой, жінка-лікар, учитель-математик*. Зауважу, що за всіма ознаками й критеріями творення прикладкові номени не можна зараховувати до словотвірних процесів і явищ – це синтаксичні процеси й синтаксичні номени. Проте до інноваційного словотвору вони мають безпосередній стосунок. Десь до перших років ХХІ ст. жіноче номінування широко послуговувалося прикладкотворенням. І якщо сьогодні в російському номінуванні жінок спосіб прикладкотворення є одним із основних і потужних поповнювачів жіночих назв у різних стильових сферах, то в українських інноваційних процесах прикладкотворення значно уступає способові суфіксації.

3) Із 160 номенів зафіксували лише один дериват-універб *сурогатна мати* → *сурогатка*.

3. У жіночому словотворі відчутною є міжусобиця, змаг формантів:

– у російських інноваційних процесах активно задіяно два форманти -к(а) і -ш(а), які за всіма ознаками не поступаються один одному; зрідка використано формант -иц(а) (таке висновую, аналізуючи приклади, що подала Г. Нецименко [Нецименко 2010]). В українській мові, як уже зазначав, використано більшу кількість формантів; до того ж -ш(а), порівняно з попередніми словотвірними періодами, витіснено на периферію;

– формант -к(а) у називанні самок витісняє -их(а) (*дельфінка, колорадка, бультер'єрка*);

– паралельно з'явилися деривати-пари *вождиня-вождиця, пегаска-пегасиця, кінокритикиня – кінокритикеса, держпосадовка – держпосадовиця, політиччка – політикиня, майданеса – майданниця, литвинівка – литвинівна*;

– формант -ин(я) має повну монополію у творенні дериватів від основ на -ія, -логія і -лог (*зоологиня, наркологиня, нумерологиня, саєнтологиня*) тощо.

4. Ознаки конкуренції виявляються не лише на рівні способів і засобів словотворення, а й на рівні формування множинної (подвійної) мотивації, що своєю чергою позначається на подвійності словотвірних значень того чи того деривата.

Найзагальніші висновки щодо сучасного стану й перспектив жіночого словотворення в українській мові можна звести до кількох положень. По-перше, у сучасному жіночому словотворенні наявні всі явища, притаманні інноваційним словотвірним процесам: черезкрокове словотворення, дериваційні обмежувачі й стримувачі, симетрія й асиметрія мовних знаків, спустошення й наповнення словотвірної

парадигми, надлишковість і економність.

По-друге, конкуренція на всіх словотвірних рівнях у межах жіночого словотворення свідчить про активність і динамічність самих процесів, про формування деяких нових явищ і відкриття нових можливостей української словотвірної номінації.

По-третє, значне зменшення появи прикладок і дериватів із формантом -ш(а), з одного боку, і звертання до суто українських традиційних суфіксальних засобів – з іншого, наочно увиразнюють вихід українського жіночого словотвору із зони впливу (диктату, нав'язування) російської мови як мови „елітної”, „просунутої” і протиставленої українській як мові „сільській”, „хуторянській”.

По-четверте, українське інноваційне жіноче словотвірне назовництво (на відміну від інших типів назовництва) не заражено хворобою „ukrainish як українського варіанта globish” [Карпіловська 2010: 105]. Від таких серйозних (і, по-моєму, незворотних) хвороб уже страждають німці, американці, французи, чехи.

Проте загрози мовного очужинювання й очужинення українського жіночого словотвору наявні: про таке можна судити на зразках очужинення інших типів номінації (чим кращою є запозичена назва *тинейджер* і відповідно *тинейджерка* від власних *юнак* і *юнка*? (про педикульоз і воші з моклицями). Отже, потрібні наукові (лінгвістичні, культуромовні) рецепти запобігання цій хворобі.

У разі збереження сьогочасних тенденцій у жіночому словотвірному назовництві (та і загалом в інших типах номінації) і відмови від мавпування чужинецького не буде потреби у створенні гендерної лінгвістики, „покликаної проаналізувати й усунути вияви мовної дискримінації жінки”. Прихильники такої галузі лінгвістики (*гендери* і *гендеристи*, *гендерівці* і *гендерівчині*, *гендерники* і *гендерниці*, *гендеристи* і *гендеристки*, *гендеруни* і *гендерихи*, *гендермани* і *гендервумени*) залишаться не тільки без шматка, а й без крихти хліба, бо на українському багатому, щедрому мовному столі їм не знайдеться такої страви, як „дискримінація жінки”.

У контексті жіночого словотвору перспективною видається низка досліджень:

– особливе місце в жіночому номінуванні посідає жаргоновий словотвір із його цікавинками й несподіванками: семантичними, символічними, ритмічними, формовими (*гімнастерка* ‘тренер зі спортивної гімнастики’, *перчинка* ‘дівчина-перець’, *панкушниця* ‘прихильниця панку’, *динамістка* ‘дівчина, яка динамить’);

– жінки в політиці і їхнє словотвірне паспортування (*Анна Геббельсівна*, *Семенючка*);

– жіночі мотиватори в українському словотворі (*наташисти*, *заюліст*, *б'ютівкиня*);

– римейкові явища в жіночому словотворі тощо.

Література

Білоусенко 2002 – Білоусенко П. З історії словотвірної модифікації (суфікс -иця) / П. Білоусенко // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 370 – 387; **Карпіловська 2010** – Карпіловська Є. А. Нова Україна в словотвірній номінації: зміни у мовному „кресленні” світу / Є. А. Карпіловська // Відображення історії та культури народу в словотворенні: доп. XI Міжнар. наук. конф. Коміс. зі слов’ян. словотворення при Міжнар. ком. славистів (25 – 28 травня 2010 р.). – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 91 – 109; **Клименко 2003** – Клименко Н.Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Укр. мова. – 2003. – № 3 – 4. – С. 83 – 105; **Клименко 2008** – Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; **ЛСІ 2009** – Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / К. Коротич, С. Лук’яненко, А. Нелюба та ін.; за ред. А. Нелюби. – Х. : ХІФТ, 2009. – 176 с.; **Нелюба 2010** – Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008 – 2009) : словник / А. Нелюба. – Х. : ХІФТ, 2010. – 116 с.; **Нелюба 2007** – Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2004 – 2006 : словник / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 143 с.; **Нещименко 2010** – Нещименко Г. П. Отражение гендерных проблем в славянском словообразовании / Г. П. Нещименко // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доп. XII Міжнар. наук. конф. Коміс. зі слов’ян. словотворення при Міжнар. ком. славистів (25 – 28 трав. 2010 р.). – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 192 – 297; **Тишківська 2002** – Тишківська Н. Особливості десубстантивного словотворення в СГ коренів зі значенням почуття в українській мові / Н. Тишківська // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 303 – 307; **УМЕ 2000** – Українська мова : енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Нелюба А. М. Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі

У статті на зразках високопродуктивних формантів проаналізовано новітній стан жіночого словотворення: взаємодія формантів і твірних основ, специфіка функціонування та стильові особливості засобів і дериватів. Крім того, визначено інноваційні зрушення й встановлено помітні тенденції й перспективи в межах жіночого словотвору.

Ключові слова: гендер, жіночий словотвір, конфікс, прикладка, синтаксичний номен, формант, черезкроковий словотвір.

Нелюба А. Н. Инновационные сдвиги и тенденции в украинском женском словообразовании

На примерах высокопроизводительных формантов

проаналізовано сучасне становище жіночого словотворення: взаємодія формантів і похідних основ, специфіка функціонування і стилеві особливості засобів і деривативів. Крім того, описано інноваційні зсуви, тенденції і перспективи в межах жіночого словотворення.

Ключові слова: гендер, жіноче словотворення, конфікс, приложник, синтаксический номен, формант, черезступенчатое словотворення.

Nelyuba A. M. Innovative movements and tendencies in Ukrainian female word-formation

The modern condition of female word-formation is analysed on the example of highly productive derivatives: interaction of derivatives and derived stems, specificity of functioning and style means features and derivatives. In addition, the innovative changes, tendencies and prospects in the range of female word-formation are also described in this article.

Keywords: gender, female word-formation, confix, appendix, syntax nomen, derivative, by means of stepped word-formation.

О. В. Орленко (Львів)

УДК 81'1':811.16

ЛЕКСИЧНІ ЛАКУНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, СЕРБСЬКІЙ МОВАХ

Сучасність, позначена стрімким розвитком когнітивістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, не залишає сумнівів, що структура кожної мови зумовлена свідомістю її творців і носіїв. Дослідники з етнопсихолінгвістики доводять, що ментально-мовленнєва поведінка носіїв мови залежить від тріади „етнос – мова – культура” [Сорокин 1988: 5], що одна соціокультурна етнічна спільність стосовно іншої має лакунізований характер [Селіванова 2001: 349]. Л. Бархударов підтверджує цю думку: „Не існує двох різних мов, у яких смислові одиниці – морфеми, слова, сталі словосполуки – збіглися б у повному обсязі їхніх референційних значень” [Бархударов 1975: 74]. У перекладі такі значення не можуть бути абсолютно еквівалентними, оскільки це семема, які відображають специфічні предмети та явища дійсності й поняття, пов'язані з ними. Але це не обов'язково етнографічні реалії, також у формальному вираженні може бути відображено ставлення етносу до денотата та його значення в повсякденному житті, тобто при словотворенні спрацьовує психологічний чинник. М. Кочерган стверджує: „Мови різняться не тільки тим, що в них є, а й тим, як використовується те, що вони мають” [Кочерган 2001: 4]. В одних мовах для вираження поняття слугує одне слово (лексема), в інших –

метамовний опис. У мовах, де використовується метамовний опис для семми, можна говорити про лакуну, „порожню” клітину лексико-семантичної системи [Карапетян 2003: 63]. Міжмовні лакуни існують у просторі міжкультурного спілкування, а не на території однієї з локальних культур, як це часом трактують. Крім того, виявлення лакун доцільне при бінарному зіставленні мов, оскільки слова вихідної мови, які не мають однослівного еквівалента в одній із зіставляваних мов, можуть їх мати в іншій (або інших). У цій статті розглянуто міжмовні лакуни української й російської та української й сербської мов стосовно одна одної. Теорія лакунарності в останні десятиліття активно розвивається, але досліджень української й російської лексики в такому аспекті поки що небагато, а зіставлення української й сербської мов з метою виявлення лакун здійснено вперше.

Будемо виходити з наявних класифікацій лакун, у яких виділяють два великі класи: культурологічні (етнографічні, психологічні, поведінкові, кінесичні та ін.) і мовні (лексичні, граматичні, стилістичні) лакуни. Ю. Сорокін та І. Марковина на позначення суто мовних лакун використовують термін „лінгвістичні лакуни” [Марковина 2008].

Досвід систематизації лакун дозволяє інтерпретувати термін „лексична лакуна” в широкому й у вузькому значеннях. У вузькому розумінні термін позначає невідповідності мов на лексичному рівні, такі розбіжності є немотивованими або мотивованими суто мовними чинниками; поняття, які не отримали однослівної номінації, наявні в концептуальній картині світу етносу, але виражені описово, словосполученням або й більш поширено. У такому розумінні лексичні лакуни є різновидом мовних лакун.

У широкому розумінні лексичні лакуни – усі концепти, які не мають однослівного й однозначного вираження, незалежно від причин. Це і власне мовні, і культурологічні (етнографічні) лакуни, тобто всі лакуни, які вказують на відсутність однослівного вираження якого-небудь поняття, зумовлену суто мовними й ментальними чинниками, і такі, що спричинені відсутністю ментальних або предметних концептів.

У межах цієї статті нас цікавлять лише ті з них, існування яких спричинене внутрішньомовними чинниками, а не відсутністю концептів, тобто власне мовні лакуни – пропуски, незаповнені місця в словниковому складі однієї мови, відсутність певної семми чи семи, виникнення яких в іншій мові жодною мірою не залежить від позамовної дійсності. Мовні лакуни виявляються при зіставленні різних аспектів двох мов як систем: до них належать лексичні, граматичні та стилістичні лакуни. Деякі дослідники також виокремлюють мовленнєві лакуни [Марковина 2008: 36], які виявляються при зіставленні текстів оригіналу й перекладу, вони є результатом неповної відповідності наборів сем у зіставляваних текстах і залежать від особливостей сполучуваності одиниць. Як і мовні, можуть бути лексичними, граматичними та

стилістичними.

Відтак, ґрунтуючись на різних класифікаціях лакун [Кочерган 2006; Манакин 2004; Муравьев 1975; Марковина 2008; Степанов 1965; Стернин 2003] і українсько-російському та українсько-сербському мовному матеріалі, пропонуємо такий підхід до розподілу міжмовних лакун за якісними характеристиками. Серед лексичних лакун у вузькому значенні виділяємо **векторні** й **немотивовані** лакуни. Векторні лакуни – ті, які зумовлені різним членуванням мовами навколишньої дійсності, різною спрямованістю в номінації; лакуни, що мають, крім названих вище якостей, і кількісні відмінності внаслідок того, що не збігаються понятійні обсяги („в одній із мов ширший клас денотатів” [Кочерган 2004: 14]), наприклад: укр. *парасолька* – серб. *сунцобран* і *кишебран* (українська мова не має окремих слів на позначення парасольки від сонця й парасольки від дощу, а сербська мова не має загальної назви на позначення такого предмета); серб. *сат* – укр. *година* і *годинник*; серб. *време* – укр. *час* і *погода*; укр. *мораль* – рос. *нравственность* і *мораль*; укр. *хмара* – рос. *облако* і *туча*; укр. *захоплюватися* – рос. *увлекаться* і *восхищаться*; рос. *масло* – укр. *масло*, *олія* і *мастило*; рос. *точка* – укр. *крапка* і *точка*; рос. *способность* – укр. *здібність* і *здатність*. Немотивовані – лакуни, існування яких пояснюємо тим, що певний етнос, на противагу іншому, не звернув уваги на якісь явища чи процеси, оскільки для нього це не було важливим, або не спрацював принцип економії мовленнєвих зусиль. Мовні немотивовані лакуни зафіксовані в словниках постійними або випадковими сполученнями слів, наприклад, лакуни для російської мови: *залізниця* – *железная дорога*; *книгарня* – *книжный магазин*; *шахівниця* – *шахматная доска*; *мур* – *стена, ограда, выложенная из камня или кирпича*; *ринва* – *водосточная труба*; *непритомніти* – *терять сознание, лишаться чувств, падать без чувств, падать в обморок*; *нашвидкуруч* – *на скорую руку*; *віднедавна* – *с недавних пор; с недавнего времени*; *донедавна* – *до недавнего времени, до недавних пор*; *востанне* – *в последний раз*; для сербської мови: *шахівниця* – *табла за шах*; *родзинки* – *суво грожђе*; *словотвір* – *творба речи*; *доба* – *дан и ноћ, 24 сата*; *мізинець* – *мали прст*; *по-своєму* – *на свој начин, по својој вољи*; для української мови: *злуключение* – *лиха пригода*; *опечатка* – *друкарська помилка*; *изобилувать* – *бути багатим на щось*; *невтерпёж* – *несила терпіти*; *блатобран* – *крило автомобіля, велосипеда*; *напијач* – *людина, яка п’є за чиєсь здоров’я; людина, яка проголошує заздравне слово, заздравицю*; *упадач* – *той, хто перебуває іншого в розмові*; *рођендан* – *день народження*; *палац* – *великий палець*; *кажипрст* – *указівний палець*; *упецати* – *спіймати на гачок, на вудку*; *разуверити* – *переконати в хибності поглядів, довести, що хтось помиляється, вивести з омани*. У мовленнєвих немотивованих лакунах конкретний набір сем обумовлений контекстом. У перекладних словниках їх можна виявити завдяки синонімічним рядам, кожне сполучення слів вживається

в конкретному контексті: укр. *обіруч* – рос. *обеими руками*, *по обе стороны*; срб. *суочавати* – укр. *давати очну ставку*; *дивитись один одному в очі*, *бути віч-на-віч*; або, наприклад, мовленнєвій лакуні української мови відповідає дієприкметник сербської мови у такому контексті: „Седели су у заједничкој ћелији чудно *суочени*, узајамно подмећући један другом по колена као седиште...” [Павић 1996 (1): 26] („Вони сиділи у спільній келії дивним чином *один навпроти одного*, підставивши один одному коліно для сидіння...” [Павич 1999]). Російське слово *предпочтение* на позначення дії перекладається словосполученням *віддання переваги* й утворює в українській мові мовну немотивовану лакуну, а мотиваційне дієслово *предпочитать* залежно від контексту може бути перекладено по-різному: *віддавати перевагу* (чому); *вважати за краще*, *визнавати за краще*; *схилитися* (до чого); *приставати* (на що) – тому фіксуємо мовленнєву лакуну.

Граматичні лакуни – відсутність слів в одній із мов через власне мовні (внутрішньомовні) причини. Такі лакуни утворюються через дефектність (неповноту) словотвірної парадигми, коли морфемна структура слова чинить опір утворенню деривата за потрібною моделлю (створюються фонетично неблагозвучні слова чи такі, що не відповідають естетичним критеріям), або коли відбувається омонімічне відштовхування слів, або через особливості словотворення мови. Уважаємо за доцільне розрізняти **частиномовні** й **категоріальні** граматичні лакуни. Частиномовні лакуни визначаються за належністю до певної частини мови, зумовлені неповнотою або іншими особливостями словотвірної парадигми, наприклад: укр. *унеможливити* – рос. *делать невозможным*; укр. *уможливити* – рос. *сделать возможным*; укр. *мусити* — рос. *быть должным*; *быть обязанным*, *быть вынужденным*; рос. *присутствовать* – укр. *бути присутнім*; рос. *отсутствовать* – укр. *бути відсутнім*; срб. *книжарски* – укр. *той, що стосується книжаря (продавця книг)*. Категоріальні лакуни вказують на неможливість вираження якоїсь граматичної категорії слова, хоча категорію, яка творить з нею опозицію, представлено в мові. В українській мові можливі синтетичні форми дієслів майбутнього часу, а в російській мові – тільки аналітичні, складені форми: *спатиме* – *будет спать*; *обніматиме* – *будет обнимать*; *залежатиме* – *будет зависеть*. Формам найвищого й деяким формам вищого ступенів порівняння прикметників і прислівників української мови в російській мові відповідають категоріальні лакуни: *найчастіше* – *чаще всего*; *найдорожчий* — *самый дорогой*, *дороже всех*; *наймолодший* – *самый молодой*, *моложе всех*; *найсуттєвіший* – *самый существенный*; *відповідніший* – *более соответствующий (который более соответствует)* тощо. Активні дієприкметники теперішнього й минулого часу російської мови, утворені за допомогою суфіксів, відповідно, *-ащ-* (*-ящ-*), *-ущ-* (*-ющ-*) і *-вши-*, не мають однослівних еквівалентів, українською їх перекладають підрядним означальним

реченням, тому фіксуємо граматично-категоріальні лакуни: кричачий – той, який кричить; представляючий – той, який представляє; який уявляє; повторюючийся – той, який повторюється; переодевшийся – той, який переодягся; положившийся – той, який поклався. Граматично-категоріальні лакуни в сербській мові відповідають дієсловам минулого часу української мови, оскільки минулий час дієслів сербської мови твориться аналітично за допомогою зв'язки **бити** в особових формах, хоча наявність зв'язки нейтралізує потребу вживання особового займенника (в українській мові займенник також може бути опущеним, але інколи він необхідний у реченні): *изгледао је* – виглядав (він); *вукла је* – тягла (вона); *гласило је* – говорило, називало (воно); *стајали су* – стояли (вони); *извели смо* – вивели (ми); *успели сте* – встигли (ви). Категоріальними лакунами для сербської мови є українські дієслова *запам'ятатися* (лише неперехідне, доконаного виду), *супроводжуватися* (неперехідне), які теж не мають однослівних еквівалентів – *остати се у пам'яћу* (у *сећању*); *бити пропраћен*. Л. Васильєва зазначає, що в сербській мові неможливе утворення активних дієприкметників, і тому українські активні дієприкметники компенсуються описовим зворотом [Васильєва 1984: 95]: працюючий – *онај који ради*. Українські дієприслівники також можуть не мати відповідників: бажаючи – *бити у жели*. Мовленнєва граматична лакуна української мови стає помітною при зіставленні оригінального тексту сербською мовою й тексту російського перекладу: „Док се нео уза степенике мислио је како су се *глади* у њему истрошиле и онемоћале” [Павић 1996 (2): 152] („Поднимаясь по ступеням, он думал о том, что *все виды голода* в нём растратились и обессилели” [Павич 2002: 13]). У російській мові іменник *голод* є абстрактним і не може мати форми множини, а в сербській мові, як бачимо, уживання іменника *глад* у множині можливе, принаймні okazionalно.

Стилістичні лакуни виникають, якщо слово в зіставлюваній мові не має того самого стилістичного забарвлення, що й слово з ідентичним значенням вихідної мови, наприклад, російська мова не має стилістично нейтральних слів на позначення статевого акту, в українській мові така лексема існує: *кохатися*. Російське розмовне *кляуза* можна перекласти українською мовою як *наклеп*, але не буде передано негативну емоцію, яка входить до семантики цього слова, тим більше, що *наклеп* має точні нейтральні відповідники в російській мові: *клевета*, *напраслина*. Сербському слову *сањати* 'бачити уві сні' відповідає українська стилістична лакуна, оскільки з таким значенням в українській мові існує тільки розмовне слово *снити*, яке, до того ж, є рідко вживаним.

За кількісними характеристиками лакунарної одиниці розглядаємо, як і більшість дослідників, **абсолютні** й **відносні** лакуни [Данильченко 2004: 21; Кочерган 2006: 327; Муравьев 1975: 10; Марковина 2008: 24; Степанов 1965: 121].

Абсолютні лакуни фіксуються в тому випадку, коли взагалі немає однослівного еквівалента, слово вихідної мови можливо перекласти лише описово, сполученням двох чи більше слів або й реченням. А відносні лакуни виділяються при порівнянні частотності вживання слів із загальним значенням у двох мовах, тобто коли кореляти не збігаються за частотою вживання, поширенням або сполучуваністю, наприклад, укр. *часопростір* – рос. *время и пространство* (але можливе вживання термінологічного *хронотоп*); сrb. *изнемоћи* – укр. *стати немічним* (інколи вживається лексема *знемоцїти*). Абсолютними чи відносними можуть бути і етнографічні, і мовні (мовленнєві) лакуни, і всі їх типи, окрім векторних, тому що векторні лакуни відрізняються тим, що позначають лише різницю понятійних обсягів слів, які існують в обох мовах на позначення, з першого погляду, одного денотата.

Мовленнєві лакуни також поділяємо з погляду кількісного співвідношення сем в оригінальному й перекладному текстах на часткові, повні й компенсовані [Детальніше див.: Марковина 2008: 37 – 44].

Наведені в статті лакунарні одиниці засвідчують, що й такі близькі мови, як українська й російська, мають багато лакун, які не залежать від позамовної дійсності. Лакунарним одиницям однієї мови в іншій відповідають безеквівалентні слова різних частин мови, зокрема іменники, прикметники, дієслова (і дієприкметникові та дієприслівникові форми), прислівники. У міжкультурній комунікації важливо віднаходити способи елімінації (заповнення й компенсація) лакун для адекватного відтворення мовою перекладу змісту вихідного тексту, щоб уникнути неправильного розуміння реципієнтами іншомовних учасників комунікації. Відсутність у лексичному складі мови слова на позначення конкретного поняття не означає нездатності цієї мови виразити або описати це поняття іншими засобами. У різних мовах одне й те саме може бути виражено засобами різних мовних рівнів.

Існує кілька основних способів заповнення лакун: тлумачення, переклад морфологічним шляхом (калькування), дослівний переклад, детальне коментування. Якщо ж лакуну неможливо заповнити, її можна компенсувати, використовуючи порівняння або заміну слова на міжмовний гіперонім чи гіпонім. Хоч у такому випадку лакуна заповнюється частково, але основне семантичне навантаження адекватно передається (про способи елімінації лакун див. [Беянин 2003; Венгренівська 2001; Виноградов 1978; Зорівчак 1989; Прошина 2003; Марковина 2008; Федоров 2002]). Вибір способу зумовлено ситуативно. Заповнення мовних лакун не вимагає настільки громіздких засобів, які часто є необхідними для елімінації культурологічних, зокрема етнографічних, лакун. Тому набагато простішим видається створення словників мовних лакунарних одиниць, які можуть бути надзвичайно корисними в перекладацькій практиці. Такі словники зменшать випадки неправильної трансляції (особливо ментальних концептів та

особливостей мови), яка спричинює непорозуміння між представниками різних націй. Саме це й зобов'язує лінгвістів з'ясувати природу лакуарності мовних картин світу й віднайти якнайефективніші способи подолання проблеми елімінації лакун.

Література

Бархударов 1975 – Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы частной и общей теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международ. отношения, 1975. – 240 с.; **Белянин 2003** – Белянин В. П. Психолінгвістика : учебник / В. П. Белянин. – М. : Флинта: Моск. психол.-социал. ин-т, 2003. – 320 с.; **Васильєва 1984** – Васильєва Л. П. Нове в сербохорватській суспільно-політичній лексиці післявоєнного періоду / Л. П. Васильєва // Проблеми слов'язознавства. – 1984. – Вип. 29. – С. 93 – 97; **Венгрєнівська 2001** – Венгрєнівська М. А. Репрезентація глибинної смислової структури тексту в перекладі / М. А. Венгрєнівська // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. – Вип. 5 / відп. ред. Н. М. Корбозєрова. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 25 – 27; **Виноградов 1978** – Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1978. – 174 с.; **Данильченко 2004** – Данильченко Т. Ю. Феномен лакуарности в языке и культуре : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 [Електронний ресурс] / Данильченко Татьяна Юрьевна. – Краснодар, 2004. – 165 с. – Режим доступу : <http://diss.rsl.ru/diss/03/1026/031026047.pdf>; **Зорівчак 1989** – Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Л. : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.; **Карапетян 2003** – Карапетян М. В. Лакуарность и развитие языка / М. В. Карапетян // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. / под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 61 – 67; **Кочєрган 2001** – Кочєрган М. П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття / М. П. Кочєрган // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 5 / відп. ред. Кочєрган М. П. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 3 – 7; **Кочєрган 2004** – Кочєрган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочєрган // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 12 – 22; **Кочєрган 2006** – Кочєрган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочєрган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.; **Манакин 2004** – Манакин В. М. Сопоставительная лексикология / В. М. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.; **Муравьев 1975** – Муравьев В. Л. Лексические лакуны / В. Л. Муравьев. – Владимир : ВГПИ, 1975. – 96 с.; **Павић 1996 (1)** – Павић М. Коњи светога Марка или роман о Троји / М. Павић // Павић М. Српске приче / избор Раша Ливада. – Београд : Српска књижевна задруга, 1997. – С. 23 – 30; **Павић 1996 (2)** – Павић М. Изврнута рукавица / М. Павић // Павић М. Српске приче / избор Раша

Ливада. – Београд: Српска књижевна задруга, 1997. – С. 152 – 164; **Павич 1999** – Павич М. Коні святого Марка, або роман про Трою / М. Павич ; пер. О. Рось // Незалежний культурологічний часопис „І”. – 1999. – Ч. 15. – Режим доступу : // <http://www/ji/lviv.ua/n15texts/pavych1.htm>; **Павич 2002** – Павич М. Вывернутая перчатка / М. Павич // Павич М. Вывернутая перчатка: Рассказы / пер. с серб. Л. Савельевой. – СПб. : Азбука-классика, 2002. – С. 12 – 35; **Прошина 2003** – Прошина З. Г. Делакунизация и опосредованная картина мира / З. Г. Прошина // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. / под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 164 – 1170; **Селіванова 2001** – Селіванова О. О. Функціонально-комунікативна еквівалентність та ономазіологічна відповідність перекладів / О. О. Селіванова // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 5 / відп. ред. Кочерган М. П. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 348 – 350; **Сорокин 1988** – Сорокин Ю. А. Культура и ее этнопсихолінгвістическая ценность / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина // Этнопсихолінгвістика. – М. : Наука, 1988. – С. 5 – 18.; **Марковина 2008** – Марковина И. Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию : учеб. пособие / И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 144 с.; **Степанов 1965** – Степанов Ю. С. Французская стилистика / Ю. С. Степанов. – М. : Высш. шк., 1965. – 355 с.; **Стернин 2003** – Стернин И. А. Лакуны и концепты / И. А. Стернин, З. Д. Попова, М. А. Стернина // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. / под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 205 – 223; **Федоров 2002** – Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвист. проблемы) : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филол. ф-т. СПбГУ ; М. : Филология-Три, 2002. – 416 с.

Орленко О. В. Лексичні лакуни в українській, російській, сербській мовах

У статті здійснено аналіз і систематизацію лексичних лакун, виявлених у бінарному зіставленні української й російської та української й сербської мов. Запропоновано більш конкретизовану класифікацію міжмовних лакун на прикладах обраних мов. Указано основні способи їх елімінації (заповнення і компенсація).

Ключові слова: лексична лакуна, міжмовна лакуна, безеквівалентність, елімінація, теорія лакунарності, міжкультурна комунікація.

Орленко О. В. Лексические лакуны в украинском, русском, сербском языках

В статье представлен анализ и систематизация лексических лакун,

виявлених в бинарному сопоставленні українського і російського, а також українського і сербського мов. Предложена більш конкретизована класифікація міжмовних лакун на прикладах цих мов. Вказані основні способи їх елімінації (заповнення і компенсація).

Ключевые слова: лексическа лакуна, міжмовна лакуна, безеквівалентність, елімінація, теорія лакунарності, міжкультурна комунікація.

Orlenko O. V. Lexical gaps in the Ukrainian, Russian, Serbian languages

The paper presents an analysis and systematization of lexical gaps identified in the dual comparison of Ukrainian and Russian, as well as Ukrainian and Serbian languages. We propose a more detailed classification interlingual gaps based on the examples taken from these language. It is shown the basic means of their elimination (filling and compensation).

Key words: lexical gap, interlingual gap, nonequivalence, elimination, the theory of lacunarity, intercultural communication.

О. М. Пащенко (Київ)

УДК 811.161. – 115

**СЛОВОТВІР ФІТОНОМЕНІВ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
У ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ**

Порівняльно-історичне дослідження семантичних змін словникового складу східнослов'янських та інших індоєвропейських мов розширює можливості визначення специфіки розвитку лексичних одиниць, зокрема, виявлення шляхів формування різних тематичних шарів лексики. У цьому пошуковому просторі найбільш результативними є дослідження В. Іванова [Іванов 1965], В. Мартинова [Мартинов 1982: 44], О. Мельничука [Мельничук 1991: 5], О. Трубачова [Трубачов 1981: 20] та ін. Останнім часом увагу приділяють аналізу словотвору східнослов'янських фітономів.

Фітономени (від основ іменників грецької мови φύτον „рослина, пагін” та ὄνομα „ім'я, назва”) – це та частина словникового складу східнослов'янських та інших індоєвропейських і неіндоєвропейських мов, що відображає рослинний світ.

Завданням порівняльно-історичного вчення про словотвір є відтворення словотвірної системи слова-основи на підставі засвідчених даних усіх слов'янських мов та визначення тих шляхів, якими ця спільна система поступово розвивалася в різні словотвірні системи споріднених мов та їх діалектів. Порівняльно-історичне вивчення споріднених мов повинно в усіх випадках поєднувати момент порівняння з елементами

історизму. Тут має бути широко застосований і використаний порівняльно-історичний метод, у якому ці два основні прийоми-порівняння та історизму об'єднані в єдине методичне ціле.

Науковці зазначають, що порівняльний метод може дати безперечні результати тільки тоді, коли він однозначно історичний. У цьому відношенні більш прийнятна думка С. Бернштейна, який уважав, що об'єктом порівняльної граматики слов'янських мов є історія праслов'янської (загальнослов'янської мови) і спільнослов'янські процеси в окремих мовах, незважаючи на те, що спрямованість цих процесів може бути різною, аби „тільки вони об'єднували ці мови в одну групу і повною мірою являли собою реалізацію законів, які діяли в найдавніший писемний період їх історії” [Бернштейн 1961: 25].

У професійно-історичній граматиці повинні бути відображені лише ті явища з пізнішої історії споріднених мов, які якимось відбивають процеси, спільні, для даної групи споріднених мов [Там само: 75].

Вітчизняне мовознавство має традиції використання порівняльно-історичного методу дослідження фітономенів. Так, на лексичному матеріалі, виявленому в писемних пам'ятках і говорах української мови, досліджено формування української ботанічної номенклатури на загальнослов'янському тлі від найдавніших часів до початку ХХ ст., охарактеризовано склад і шляхи поповнення назв рослин окремо в праслов'янській мові й у різні періоди розвитку української мови, простежено тенденції номінації рослин [Сабадош 1996: 189]. На матеріалі ботанічної термінології „Етимологічного словника української мови” відзначено первісний зв'язок цих лексем з етимологічно спорідненими в праслов'янській мові [Симоненко 1991: 150].

Відаючи належне досягненням у вивченні словотвору, зокрема мотиваційного аспекту фітономенічної лексики, слід однак зауважити, що працям цього спрямування бракує історичного підходу, що спричинило відсутність етимологічних тлумачень більшості східнослов'янських назв рослин. Дедалі більше дослідників схиляються до думки, що у вивченні словотвірних закономірностей творення східнослов'янських фітономенічних назв важливим є історичний підхід та застосування порівняльно-історичного методу, розробленого в I пол. ХІХ ст. Це науковий засіб реконструкції (відновлення) незафіксованих писемністю давніх мовних явищ шляхом зіставлення двох чи кількох конкретних мов, які відомі за писемними пам'ятками чи безпосередньо за вживанням у живому усному мовленні. Результативність порівняльно-історичного методу, видатні досягнення вітчизняних та зарубіжних компаративістів доводять, що саме порівняльно-історичний метод є особливо важливим для вивчення давньої й прадавньої історії слов'янських мов з їх різноманітною та діалектною роздробленістю, з численними архаїчними рисами в фонетиці, морфології, акцентно-інтонаційних відношеннях. Цей метод дозволяє з більшою вірогідністю

реконструювати такий давній стан мови (окремих його сторін або рівнів), який ніякими іншими методами відтворити неможливо.

Саме тому порівняльно-історичне й типологічне дослідження праслов'янських словоформ і праїндоевропейських основ (коренів) у складі східнослов'янських фітономів набуває особливої актуальності.

Мета дослідження – установити шляхи формування однієї з найбільш архаїчних груп лексики сучасних східнослов'янських мов – назв рослин. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: охарактеризувати сучасні етимологічні підходи вивчення словотвору фітономів східнослов'янських мов і лексики праслов'янської мови та традиційно реконструйованих праїндоевропейських основ (коренів); виявити основні праїндоевропейські основи (корені), з якими через праслов'янську мову етимологічно зближуються східнослов'янські фітономени.

У словотвірному аспекті східнослов'янських мов не всі словотвірні ресурси використовують однаковою мірою. Під словотвірними ресурсами ми розуміємо весь мовний будівельний матеріал. Найпоширеніший аспект творення слів – морфологічний (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, зворотний (регресивний)). Регресивний спосіб словотворення трапляється серед східнослов'янських похідних утворень (наприклад, назв рослин). Цей спосіб називають ще фонетико-морфологічним або безсуфіксальним у зв'язку з відсутністю будь-якого суфікса (афікса). Сюди належать віддієслівні іменники, які утворені від префіксальних дієслів.

У деяких ґрунтовних дослідженнях походження української, російської і білоруської мов зазначено, що „найпродуктивнішим способом словотворення у ботанічній лексиці праслов'янської мови був морфологічний, а з його видів – суфіксальний” [Трубачев 1981: 20], зокрема на цьому зосереджено увагу при вивченні назв ягід, представлених у російській мові [Боброва 1990: 95; Гринкова 1958: 21].

Але, досліджуючи спосіб словотворення 1000 лексем-фітономів, ми виявили незначну частину назв рослин (усього 14 одиниць, це 1,4% від загальної досліджуваної кількості), які були утворені регресивним способом словотворення у праслов'янський період:

1. Від дієслівних основ форми з початковим *b-* від перерозподілу *ob-gnitis* „охопитися” з переосмисленням початкового *o* з префікса *ob* – як окремого префікса утворилися сучасні варіанти фітономів: українська (далі укр.) – [багнітка] – „сережка, котик”, [багня] „те саме” (далі „тс.”), [багниця], „верболіз”; білоруська (далі білор.) [багня] „пухнаста брунька на вербі” [ЕСУМ IV: 110].

2. Похідні від основи праслов'янська (далі псл.) **bog-* „поїдати, пожирати”, збережено в укр. [бог] „шлунок”, [богун] „тс.” [ЕСУМ I: 220] назви рослин мають такий сучасний варіант: укр. багилá [бугиль] „тс.”, бугина „тс.”, [болиголов], [буглав] „болиголов”, [булав] „тс.”; російська

(далі рос.) [богѹка] „таволга”.

3. Фітономени [вонига] „горобина”, [вонега] „тс.”, [вонечник] „шавлія липка” – це суфіксальні утворення від псл. vonjati „воняти”, яке, очевидно є похідним від *vonja (< *onja) „запах” [ЕСУМ I: 425].

4. Псл. gruša (< *grousja); kruša (< *krousja): очевидно похідні утворення від псл. grušiti (< *groušiti) „дробити, товкти”, krušiti (< *kroušiti) „тс.” [ЕСУМ I: 607] продовжують сучасні назви рослин з цим коренем: укр. *грушанка* „вся зелень (багаторічна трав’яниста рослина)”, [грушинка, грушочка] „тс.”, рос. *грушанка*. Назви зумовлено схожістю листя грушанки й груші.

5. Сучасні назви рослин укр. *житняк* „кормова трава з роду терій”, рос. *житняк* „тс.” – похідні утворення від *жито*, псл. žito, пов’язаного за походженням з дієсловом žiti „жити” [ЕСУМ II: 200].

6. Псл. kaditi (< *kōd), „кадити”, пов’язане чергуванням голосних з čadъ < *kēdъ [ЕСУМ IV: 338], дало назву віддієслівним іменникам укр. *кадило* „однорічна трав’яна рослина, квітки якої розкриваються вночі й сильно, приємно пахнуть”, рос. *кадило*, білор. *Кадзіла* „тс.”

7. Східнослов’янський фітономен укр. *кашка* „дрібні квіти на рослинах”, рос. [кашка] „сережки берези; пуп’янок рослини, молоді соснові шишки; чоловічі суцвіття сосни і білі квіточки деревію та інших подібних рослин” – похідне утворення від *каша* < псл. kaša; подальшу етимологію висвітлюють по-різному: найбільш імовірним є походження з давнішого псл. *kōs-ja „побите, потовчене (зерно)”, спорідненого з рос. [косить] „бити”, укр. *коса*, *чесат*, псл. česati [ЕСУМ IV: 410].

8. Від псл. *kovuľ, яке є похідним від псл. kovati „кувати” [ЕСУМ IV: 484] (первісно „бити”), утворилися такі сучасні східнослов’янські фітономени: укр. – *ковила*, [ковил], [ковилє], [ковилка], рос. *ковиль* „ковила”, [ковыл], бр. *кавиль*.

9. Сучасні назви східнослов’янських лексем: укр. *копитник*, *копитнек*, [копатель], [копитень], [копитці] „тс.”, рос. [копытник, копытедь], білор. [капытнік], похідні від псл. *koruťnikъ „копитник”. Очевидно, назва зумовлена подібністю листя до копита [ЕСУМ IV: 568] псл. koruťo „копито тварин”; пов’язане з псл. дієсловом korati „копати”.

10. Назви сучасних укр. *кропива*, [кропіва], [кропивничок], рос. *крапива*, білор. *краніва* виводяться з псл. kropiva (korpiva), похідного від *kropiti „кропити”, пов’язаного чергуванням голосних з krapati [ЕСУМ IV: 103].

11. Від псл. kratiti, інтерактивної (або каузативної) форми від kretati укр. [крататися] „крутити (ся)” [ЕСУМ IV: 112], утворилися похідні сучасні назви східнослов’янських рослин укр. [крутедь], рос. *скрученник*, укр. [крутай], [крутик], [крутильце], [кручениці], рос. [крутай], [крутик] [ЕСУМ IV: 111].

12. До псл. maslo < *mazslo „масло”, утвореного за допомогою суфікса -slo (пор. *весло* – < *vez-slo) від основи дієслова mazati „мазати”

[ЕСУМ IV: 359] сходять сучасні східнослов'янські фітономени укр. [маслянка], [масленке], [масляник], [маслянки], [масляночка], [маслюнки], [масло вороняче], рос. [масло], [масленок], [масленка], [маслянка].

13. Псл. *m^brz(na)ti (<*m^brg̃-) „мерзнути” (первинно „холодніти” через хмарність і мжичку); пов'язане чергуванням голосних з *mor̃z̃ (<*mor̃g̃-) „мороз” [ЕСУМ IV: 442], дало основу сучасному варіанту укр. [мороз²] „пізньоцвіт осінній”.

14. Східнослов'янські фітономени укр. [м'ятлиця], рос. [мятміка], білор. [мятліца] розглядаються як, результат давньої фонетичної зміни основи met- „мести” (як у м'ятлиця) в met – у результаті зближення з основою met „мутити” (як рос. м'ясти, м'яту, укр. сум'яття) [ЕСУМ IV: 549].

Отже, морфологічний аналіз є складовою частиною етимологічного аналізу. Корінь виконує не лише головну словотвірну функцію, а й основну роль у формуванні лексичного значення на діяхронічному рівні.

До перспективних напрямів подальших досліджень у розв'язанні проблеми походження та формування східнослов'янської ботанічної номенклатури слід віднести визначення поняття праіндоевропейської основи (кореня) як базової одиниці для виявлення певних змін у лексичній системі мови.

Література

Бернштейн 1961 – Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Введение. Фонетика. Чередование / С. Б. Бернштейн. – М., 1961; **Боброва 1990** – Боброва Т. А. Ягодные наименования на -ик(а) в русском литературном языке / Т. А. Боброва // Исследования по исторической грамматике и лексикологии. – М. : Изд-во АН СССР, Ин-т. рус. яз., 1990. – С. 95 – 131; **Гринкова 1958** – Гринкова Н. П. О названиях некоторых ягод в восточнославянских языках / Н. П. Гринкова // Славянская филология : IV междунар. съезд славистов. – М., 1958. – Вып. 3. – С. 21 – 27; **ЕСУМ 2004** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982 – 2004. – Т. 1 – 4; **Іванов 1965** – Иванов В. А. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период) / В. А. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.; **Мартынов 1982** – Мартынов В. В. Становление праславянского языка по данным славяноязычных контактов / В. В. Мартынов. – Минск : Наука и техника, 1982. – 44 с.; **Мельничук 1991** – Мельничук А. С. Вопросы реконструкции лексического состава праязыков / А. С. Мельничук // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М. : Наука, 1991. – С. 5 – 14; **Сабадош 1996** – Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ.

ун-т, 1996. – 189 с.; **Симоненко 1997** – Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 150 с.; **Скляренко 1997** – Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки: 6 / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 1997. – № 4 – 5. – С. 11 – 17; **Трубачев 1981** – Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика / О. Н. Трубачев // История советского языкознания : хрестоматия / сост. Ф. М. Березин. – М. : Высш. шк., 1981. – С. 20 – 25; **Филин 1972** – Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.

Пашенко О. М. Словотвір фітономенів східнослов'янських мов у порівняльно-історичному аспекті

Статтю присвячено дослідженню формування східнослов'янської ботанічної номенклатури. Визначено праслов'янські основи (корені), до яких зводяться східнослов'янські фітономени, виявлено тенденції змін у їхній семантичній структурі. Охарактеризовано на матеріалі семантики фітономенічної лексики східнослов'янських мов етимологічну співвіднесеність їх із серіями праслов'янських словоформ.

Ключові слова: праслов'янська словоформа, семантичні зміни, фітоніми, ботанічна номенклатура.

Пашенко Е. М. Словообразование фитономенов восточнославянских языков в сравнительно-историческом аспекте

Статья посвящена исследованию формирования восточнославянской ботанической номенклатуры. Определены праславянские основы (корни), к которым сводятся восточнославянские фитономены, обозначены семантические изменения в их структуре. Охарактеризовано на материале семантики фитономенической лексики восточнославянских языков этимологическое соотношение их с праславянскими словоформами.

Ключевые слова: праславянская словоформа, семантические изменения, фитонимы, ботаническая номенклатура.

Pashcenko O. M. A comparative-historical study of the word-formation of plant names in East-Slavonic languages

The article deals with the formation of East-Slavonic botanical nomenclature. The Proto-Indo-European stems (roots) that initiated East-Slavonic plant names are formed, the regularities of reconstruction in their semantic structure are revealed. The etymological correlation with the series of Proto-Slavonic word-forms are characterized using the material of the semantics of the phitonimical vocabulary of East-Slavonic languages.

Key words: Proto-Slavonic word-forms, semantic transformations, plant names, botanical nomenclature.

Я. С. Старченко (Харків)

УДК 811.161.2'276'373.611

МАЛОПРОДУКТИВНІ УНІВЕРБАЦІЙНІ СУФІКСИ В УКРАЇНСЬКИХ ЖАРГОНАХ

Ми вже зверталися до проблеми універбації й інноваційних універбів у жаргонах української мови, проте розглянули лише деривати з високопродуктивними формантами [попередній номер „Лінгвістики”].

Метою і завданнями цієї статті є дослідження універбів-інновацій з непродуктивними формантами в жаргонах української мови, особливостей їх творення та наслідків. Розгляд універбаційних явищ здійснюємо в річці дослідження дериватів-інновацій в українських жаргонах (досліджуваний час появи номенів від середини 80-х років минулого століття).

Отже, для явища словотвірної універбації характерна сукупність таких основних ознак:

1) твірною основою універбів є стійке словосполучення: *фабрична скрипка* → *фабричка*, *оборонна промисловість* → *оборонка*, *залізна дорога* → *залізниця*, *фугувальний верстак* → *фугівка*;

2) приєднаний суфікс не змінює семантику – мотиватор (словосполучення) і дериват (слово) зберігають ідентичність семантики (порівняймо із *сільське господарство* і *сільськогосподарський, вік пам'ятати* і *вікопомний*);

3) функція приєднаного суфікса – заміщати один зі складників твірного словосполучення, тобто бути субститутом;

4) структурно мотиватор і дериват мають однакову кількість елементів (у словосполученні, як правило, два слова, у дериваті – твірна основа одного з елементів і суфікс).

У зв'язку з цим визначаємо універбацію як *окремий суфіксальний спосіб творення слів зі збереженням семантики твірного словосполучення*. Універбація, як і утинання, належить до повторного номінування явищ, предметів тощо.

Непродуктивними порівняно із формантами -к(а), -ак/-як є низка універбаційних суфіксів, задіяних у жаргонових словотвірних процесах.

Суфікс **-ик/-ник** за ступенем продуктивності знаходиться на межі між продуктивними і непродуктивними універбаційними суфіксами: загальна кількість дериватів свідчить про його активність, творення ж дериватів у якомусь із жаргонів виявляє разовість його використання. Загалом цей суфікс використовують усі сучасні жаргони української мови, відзначені словотвірною активністю: музичний (*сольник* 'сольний концерт', *дебютник* 'дебютний альбом'), спортивний (*вільник* 'вільна боротьба', *літники* 'літні види спорту'), комп'ютерний (*струмник* 'струменевий принтер'). Крім того, цей суфікс репрезентує різні за значенням опорні елементи словосполучення-мотиватора: може

заміщувати назви предметів (*обливаний камінь* → *обливник*, *газовий пістолет* → *газовик*, *програвач плит/платівок* → *плитник*), назви осіб (*штовхач ядра* → *ядерник*, *споживач кислоти* → *кислотник*), абстрактні назви (*кислотний концерт* → *кислотник*).

Здебільшого деривати цієї групи утворено від літературних твірних основ: *квартирний концерт* → *квартирник*, *струменевий принтер* → *струмник*, *штовхач ядра* → *ядерник*. Деякі ж деривати утворено від основ, що вже належали до жаргонів. Фактично такі деривати з'явилися на третьому ступені творення номенів і засвідчують взаємодію різних типів номінації: *кислота* (літ.) → *кислота* (семантичне перенесення) 'напряму музики техно, незрозумілої музики' → *кислотна музика/кислотний стиль* (синтаксичний номен) → *кислотник*, *лізергінова кислота* (літ.) → *кислота* (семантичне перенесення) 'наркотик ЛСД' → *споживач кислоти/ ЛСД* → *кислотник*⁴, *платівка* (літ.) → *плита* (семантичне перенесення) → *програвач плити* (синтаксичний номен) → *плитник*.

Загалом творення цих дериватів відповідає загальномовним універбаційним процесам: утинається опорне слово словосполучення, до означальника приєднується відповідний суфікс. Проте наявні й деякі особливості у творенні дериватів із цим суфіксом. Суфікс -ик/-ник на позначення особи в літературній мові відзначається високою продуктивністю, проте в універбаційних процесах виявляє протилежну ознаку – утворено лише два деривати у спортивному жаргоні: *ядерник* і *легковик*. До того ж дериват *легковик* може мати і неунівербаційну мотивацію: легка (вагова) категорія → *легковик*. Винятковим у творенні універбів із суфіксом -ик/-ник є дериват *персик*. За кінцевим результатом він нагадує утинки зразка *телик*, *відик*, *велик*. Але утинки постали внаслідок утинання мотиватора-слова: *телевізор*, *відеомагнітофон*, *велосипед*; тут – утнуто означальник у словосполученні з тотожною семантикою *персональний комп'ютер*. До того ж в означальника, на відміну від традиційних універбаційних процесів, утнуто не лише формант -н(ий), а і його кореневу частину *перс-ональ-*. Можливо, такий універбаційний результат є наслідком мовної гри: творення омоніма до *персик* 'фрукт' чи аналогії з утиральними процесами.

Цей суфікс є цікавим щодо семантичних зв'язків між наявними й

⁴ Через наявність омонімічного відповідника можливий інший ланцюг: *лізерінова кислота* → *кислота* (семантичне перенесення) 'наркотик ЛСД' → 'кислотний кайф' (синтаксичний номен) → *кислотник* 'особа, яка досягає кислотного кайфу'.

новими дериватами. Фактично до всіх дериватів-універбів із цим суфіксом наявні чи омонімічні, чи полісемічні, чи патронімічні, чи антонімічні відповідники. До того ж такі зв'язки встановлюються на рівні різних складників національної мови: *персик* (літ.) і *персик* (комп.), *газовик* 'працівник газової промисловості' (літ.) і *газовик* 'газовий пістолет' (міл.), *літники* – 'однорічні садові рослини' (літ.), дачники (діал.) і *літники* (спорт.), *легковик* 'автомобіль' (розм.) і 'легковик' (спорт.). До того ж такі зв'язки можуть бути встановлені й у межах якогось із жаргонів (*сольник* (муз.) 'сольний альбом' і 'сольний концерт', антоніми *літники* (спорт.) і *зимники* (спорт.)), і на міжжаргоновому рівні: *кислотник* (муз.) 'кислотний концерт' і наркоманське 'споживач кислоти', *квартирник* (муз.) 'квартирний концерт' і *квартирник* (злоч. чи міл.) 'квартирний злодій'.

У синонімічні зв'язки вступають не тільки посталі деривати, а й суфікси, витворюючи у такий спосіб абсолютні синоніми: *сольник* і *соляк* 'сольний концерт'.

Поширена думка про небажаність таких „зв'язків” у мові, зокрема омонімічних, через труднощі сприймання і розуміння і слів, і текстів. Зауважимо, що такі „труднощі” є надуманими. Порівняймо для прикладу використання омонімічних жаргонових дериватів у літературних текстах: „Саме цьому болючому питанню було присвячено чергове зібрання клубу „*пригодників і фантастів*”... і саме письменники могли б доступно, з елементами пригодницького жанру донести історію Борисполя до широкої читачької аудиторії” і „Цього разу показували „72 метри” російського виробництва – типовий сучасний „*пригодняк*” [ЛІСІ 2009: 124]. Без будь-яких труднощів сприймаємо значення деривата *пригодник* 'письменник пригодницького жанру' і *пригодняк* 'пригодницький жанр' і їхню мотивацію: *пригодняк* ← *пригодницький жанр* (універбація) і *пригодник* ← *пригодницький жанр* (суфіксація).

Аналізовані далі деривати виявляють специфічні особливості. Передусім універби цієї групи утворено за допомогою непродуктивних суфіксів (мають разовий вияв). Сюди належать суфікси **-ар**, **-ан**, **-ух(а)**, **-ин(а)**, **-ач**, кожен із яких має свою специфіку щодо словотвірнорномінативних процесів.

Невисоку продуктивність у творенні нових дериватів виявив протягом досліджуваного часу формант *-ух(а)* (всього п'ять дериватів). Якщо ж давати оцінку його продуктивності з огляду конкретних жаргонів, то цей формант можна визначити як засіб „разового” використання, бо кожен із дериватів утворено в якомусь із жаргонів: *звуківуха* 'звукова карта' (комп.), *груповуха* 'груповий старт' (спорт.), *індюха* – 'індійські коноплі' (нарк.), *розписуха* – 'розписана сорочка' (мол.), *розписухи* – 'розписані кросівки' (мол.).

Моделі творення універбів *звуківуха* і *груповуха* свідчать про перебіг словотвірних процесів без будь-яких додаткових

морфологічних нюансів. Деривати *індюха*, *розписуха*, *розписухи* свідчать про утинання означальних елементів твірної основи: *інд-ійські*, *розпис-ана*, *розпис-ані*. У збереженні/зміні граматичних ознак виявлено деяку непослідовність: дериват *індюха* мав би зберегти число опорного слова твірного словосполучення – *індюхи*, як то трапилося під час творення деривата *розписухи*. З цього видно, що в жаргонах навіть в однотипних дериваційних ситуаціях не завжди спрацьовують однотипні чинники. До того ж дериват *груповуха* є виявом повторного використання моделі (порівняймо із *груповий секс* → *груповуха*), що до певної міри уможлиблює трактування його появи як перенесення назви з уже наявного деривата.

За допомогою суфікса *-ач* утворено універб *танкач* 'комбінезон танкіста'. В українській мові цей суфікс є продуктивним і позначає виконувача дії – особу чи неособу (*завідувач*, *копач*, *сурмач*, *тримач*), рідше – носія ознаки (*рогач*, *кудлач*). У назвах осіб цей суфікс корелює із суфіксами *-ун* (*горбун* і *горбач*, *брехун* і *брехач*), *-ик/-ник* (*озвучувальник* / *озвучувач*, *клепальник* / *клепач*), приєднується до дієслівних чи іменникових твірних основ. У цьому разі суфікс *-ач* є субститутом /замінником основи слова в словосполученні (*комбінезон*) і приєднується до утнутої іменникової основи означального слова *танкіст*.

Подібні ознаки характерні й для появи деривата-універба *друган* 'друга атака'. Суфікс *-ан* на позначення особи належить до непродуктивних в українській мові (*дружба* → *дружбан*, *побивати* → *побиван*, *ікла* → *іклан*). Як згадувалося попереду, в універбації взагалі, і в жаргоновій зокрема, числівникові основи приєднують формант *-к(а)* ('вінчестер 20 гігабайтів' → *двадцятка*, 'авто дев'ятої моделі' → *дев'ятка*) чи зрідка суфікс *-ак/-як* ('п'ятий район' → *п'ятак*). У цьому разі суфікс *-ан* приєднано до числівникової основи, а сам суфікс репрезентує не особу, а предметність.

Специфічні особливості творення має й дериват *рванина* 'рваний одяг' (ідеться лише про конкретний модний, молодіжний одяговий виріб, рваність якого заздалегідь продумана, це обов'язковий елемент/аксесуар виробу). Пізніше відбулося перенесення назви конкретного виробу на всі подібні вироби – з'явилося значення збірності, чому, вважаємо, сприяло загальнономовне значення збірності форманта *-ин(а)*.

Непродуктивним в універбації є суфікс *-ар*, за допомогою якого утворено два деривати в спортивному жаргоні: *сухар* 'сухий рахунок', *технар* 'технічний спортсмен'. Твірна основа першого з них виявляє метафоричність первісної назви: провести гру без жодного гола – 'виграти/програти в суху' і протилежне йому *розмочити* 'забити (перший) гол'. Пізніше відбулося семантичне перенесення значення ознаки гри з сухим рахунком (тобто з *сухарем*) на саму гру; отже, у сьогоднішньому спортивному жаргоні це слово має два значення: 1) сухий рахунок, 2) гра з таким рахунком. На відміну від сухого

рахунку, від номена *розмочити* немає однослівного похідного іменника як назви результату „розмочування”, що відповідно позначилося на специфічних антонімічних стосунках у жаргонових назвах: *зіграти в суху* – *розмочити*, *сухий рахунок* – ш, *сухар* – ш.

Другий дериват *технар* ‘технічний спортсмен’ є виявом повторного використання моделі. У мові, зокрема в жаргоні, наявне слово з таким звуковим комплексом: *технар* ‘технічне училище’ (у російській мові, крім того, наявний *технар* ‘технік’, в якому *-ар* є жаргоновим субститутутом суфікса *-ік* до літературного *технік*), у якому *-ар* є виразником предметності (*училище*). У спортивному жаргоні *-ар* є виразником, перебирачем значення особи (*спортсмен*). Під час універбаційних процесів твірна основа зазнає утинання елемента *-ічн-* за загальнономовними універбаційними законами: утинається лише *-н-* (*анатомічний театр* → *анатомічка*). Мабуть, така різниця в утинанні пов’язана зі звуковими особливостями приєднаних суфіксів.

До унікальних серед інноваційних універбів належать деривати *кванти* ‘квантова фізика’ і *текст* ‘текстовий редактор’. Характерні ознаки цих універбів: 1) не порушено тотожності семантики твірного словосполучення і універба, 2) утнуто прикметникову частину твірної основи (*квант-ова*, *текст-овий*). Їхня унікальність полягає в тому, що під час універбаційних процесів не відбувається приєднання формально вираженого суфікса (як то властиво загальнономовним процесам). Саме в цьому разі погоджуємося з думкою В. Горпинича про наявність в універбів нульового елемента [Горпинич 1999: 89], а саме суфікса, який і є субститутутом до другої частини твірного словосполучення. Крім того, дериват *кванти* виявив ще одну унікальність (непослідовність). Якщо під час універбаційних процесів в українській мові поширеною є зміна граматичного значення роду деривата порівняно з опорним словом твірного словосполучення (порівняймо *шкіряне пальто* і *шкірянка*, *повідомлення ТАРС* і *тарсівка*), то зміну граматичного значення числа не фіксували в жодному з дериватів. У цьому ж ланцюжку бачимо зміну числа однини вихідного словосполучення *квантова фізика* на множину в дериваті *кванти*.

На перший погляд може здатися, що ці деривати утворено внаслідок утинання словосполучення зразка *швидка допомога* → *швидка*, *учительська кімната* → *учительська*, *ранений боєць* → *ранений*. Проте, на відміну від універбації, у таких словосполученнях, по-перше, ніколи не відбувається утинання означального складника, по-друге, завжди зберігаються тотожними граматичні ознаки, по-третє, залишок-слово, набувши синтаксично-семантичних ознак іменника, зберігає прикметникову парадигму відмінювання.

Підсумовуючи виклад про інноваційні універби в жаргонах зазначимо таке.

На відміну від літературної мови, де здебільшого словосполучення-

мотиватор має означальну прикметникову частину й іменник, у жаргонах означальниками є іменники (власні й загальні назви) і числівники; звичайно, переважають прикметникові складники.

Серед мотиваторів кількісно переважають двоструктурні словосполучення, проте трапляються й триструктурні мотиватори зі своїми особливостями: опорним є лише одне слово (іменник), яке в похідному репрезентовано суфіксом (матеріально вираженим, зрідка – нульовим); інші елементи належать до означувальної частини, становлять своєрідну єдність і не мають матеріального вираження в похідному: *зимові (види) спорту* → *зимники*, *(житлово)-комунальні послуги* → *комуналка*.

У подальшому потребують дослідницької уваги і такі аспекти, як особливості використання жаргонових універбів у літературних стилях української мови, передумови й механізми переходу жаргоноунівербів до літературної мови, універбація в конкретних жаргонах, загальномовні тенденції в універбаційному словотворенні української мови тощо.

Література

Горпинич 1999 – Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. О. Горпинич. – К.: Вища шк., 1999. – 208 с.; **Клименко 2004** – Клименко Н. Ф. Універбація / Н. Ф. Клименко // Українська мова: енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2004. – 752 с.; **ЛСІ 2009** – Лексико-словотвірні інновації (2007): словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба, С. Нелюба, Р. Трифонов. – Х.: ХІФТ, 2009. – 172 с.

Старченко Я. С. Малопродуктивні універбаційні суфікси в українських жаргонах

У статті досліджено особливості універбів-інновацій із непродуктивними формантами в жаргонах української мови, визначено причини їхньої непродуктивності. Розглянуто специфіку творення лексики українських жаргонів.

Ключові слова: дериват, жаргон, інновації, мотиватор, малопродуктивний суфікс, субститут, універб, універбація, формант.

Старченко Я. С. Малопродуктивные універбационные суффиксы в украинских жаргонах

В статье исследованы особенности универбатов-инноваций с непродуктивными формантами в жаргонах украинского языка, выявлены причины их непродуктивности. Рассмотрены основные причины образования и специфику лексики украинских жаргонов.

Ключевые слова: дериват, жаргон, инновации, мотиватор, малопродуктивный суффикс, субститут, универбат, универбация, формант.

Starchenko Y. S. Nonproductive univerb suffixes in Ukrainian jargons

The main features of innovation univerbs with nonproductive formants in jargons of the Ukrainian language are shortly described in this article. The reasons of their nonproductiveness are also identified in this article. The main reasons of their formation and results in Ukrainian jargons vocabulary completion.

Key words: derivative word, jargon, innovation, motivator, nonproductive suffix, substitute, univerb, univerbation, formant.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Г. О. Бардукова (Донецьк)

УДК 811.161.2:81'373.7'26

**МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ТА ФОРМУВАННЯ НОВОГО ЛІТЕРАТУРНОГО СТАНДАРТУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Поява нових галузей лінгвістики – *неології* та *неографії* – закономірний результат особливо пильної уваги науковців, і українських, і зарубіжних, зокрема Н. Клименко, В. Мокієнка, Є. Карпіловської, Л. Дядечко, Л. Струганець, О. Стишова, Т. Цимбалюк, Ж. Колоїз та ін., до стрімкого оновлення мови, мовної динаміки, функціонування чималої кількості нових продуктів в українській та живій мовній практиці інших слов'янських мов⁵. Такі нові об'єкти вивчення (інновації), систематизовані й правильно покласифіковані, дають можливість зазирнути в мовну „магму” і з'ясувати механізми, причини та наслідки змін у мовній системі, а отже, перебіг формування нового літературного стандарту мови.

Особливий інтерес щодо розвитку й змін становить фраземіка як одна (разом із лексикою) з найбільш динамічних, залежних від потреб вираження думки, чутливих до впливів лінгвальних і екстралінгвальних чинників підсистем мови [Мельничук 1982: 33 – 34; Мокиєнко 2003: VIII]. Відсутність до сьогодні комплексного вивчення інноваційних фразеологічних процесів – *причин, джерел, способів поповнення загальномовного корпусу фразем*⁶ – у сучасній українській мові зумовлює актуальність нашого дослідження.

На позначення всього нового, що активно з'являється в мові, у мовознавчій літературі існує чимало термінів: *інновація, нововведення, входження, вкраплення, лексична інновація, лексичний новотвір, неологізм, словотвірна інновація, фразеологічний неологізм, неолексема, новотвір, неозапозичення, неосемантизм, неосемема, неоморфема, неоформант, неографізм*. Сприймаючи думку Є. Карпіловської про родовий статус поняття *інновація*, а також про поділ усіх інновацій за їх належністю до певного рівня мовної системи [Карпіловська 2008 (2): 10],

⁵ Так, за ініціативи проф. С. Гайди під егідою Міжнародного комітету славістів створено Міжнародний проект рівневого дослідження сучасних слов'янських мов, у рамках якого колектив науковців здійснює опис власне нових процесів і явищ на всім мовнім просторі Славії, зокрема у фразеологічній підсистемі мов [Мокиєнко 2003: VII].

⁶ Поняття „фразема” вжито в його „емічному” змісті, тобто під фраземою розуміємо абстрактну системну одиницю-модель, послідовно реалізовану в суспільній мовній практиці в „етичних” одиницях – фразеологізмах, або фразеологічних одиницях різної формально-семантичної структури (ФО).

у дослідженні послуговуємося терміном **фразеоінновація**, яку розглядаємо як тип фразеодевіацій – широкого спектру відхилень від фраземної, або системної фразеологічної норми, граничним виявом яких є фразеологічні помилки (кальки російських фразеологізмів замість їх українських відповідників або помилкове вживання фразеологізму не в тому значенні, яке йому властиве). До фразеологічних інновацій зараховуємо нові фразеологізми, фразеологізми з оновленою формою і / або семантикою або ж з новим функціональним навантаженням. У такому означуванні досліджуваних явищ намагаємося реалізувати термінологічну послідовність і тим самим уникнути численних термінологічних розбіжностей⁷.

Традиційно розглядаючи мовні нововведення за ступенем їх поширеності в мовній системі, умовно диференціюємо узуальні та індивідуально-авторські (оказіональні) фразеоінновації. Перші виникають у живій суспільній мовній практиці, останні ж є результатом письменницької мовотворчості – креативної психолінгвальної діяльності особистості, спрямованої на вербалізацію в естетизованих мовних знаках актуальних фрагментів пізнаваної дійсності – складників індивідуальної мовно-поетичної картини світу, зазвичай національно детермінованої. Нетрафаретність використання мовних засобів у майстра слова завжди поєднується з глибинним проникненням та експлікацією потенцій мови. Оказіональні одиниці, засвідчені в творах автора й некодифіковані словником, перебувають на периферії мовної системи, але за сприятливих лінгвальних та екстралінгвальних умов згодом здатні набути статусу узуальних або ж навіть нормативних, і цим збагатити систему мови [Сологуб 1999: 17 – 18; Вокальчук 2009: 1]. Таким чином, очевидним стає відзначений науковцями умовний оказіональний та інноваційний статус одиниць усіх мовних рівнів.

Поділяючи думку В. Мокієнка, також виокремлюємо сфери, з яких систематично, хоч і по-різному інтенсивно, у загальну мовну практику вливаються нові фразеологічні явища: діалектна лексика, спеціальна професійна, жаргонна, пасивна, лексика вітчизняної та зарубіжної

⁷ Так, Н. Адах у дисертації „Авторські лексичні новотвори в поезії Василя Барки: семантика, функції, прагматика” як синонімічні вживає терміни *лексична інновація*, *неолексема*, *новотвір*, *авторський лексичний новотвір (АЛН)*, *оказіональне слово*, *оказіоналізм* [Адах 2009: 5]. Якщо щодо перших двох термінів-синонімів можна погодитися, то *новотвір* до цього синонімічного ряду не входить, оскільки є підтипом неолексеми [Карпіловська 2008 (2): 10]. Своєю чергою, за шкалою **узуальне / оказіональне АЛН** – підтип новотвору; *оказіональне слово*, *оказіоналізм* – підтип лексичної інновації, неолексеми. Порушує специфікацію понять *інновація* та *АЛН* і Г. Вокальчук: у зміст останнього мовознавець уводить явища фонетичного, граматичного, словотвірного рівнів мови тоді, коли йдеться про авторський лексичний новотвір, тобто про нове похідне слово [Вокальчук 2009: 8].

літератури й мистецтва.

Метою пропонованої статті є аналіз зафіксованих на сьогодні у обстежених прозових текстах новітньої української художньої літератури фразеологічних інновацій. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначення домінантних частин лексичного фонду української мови з погляду їхньої участі у фразеологічних інноваційних девіаційних процесах; 2) встановлення уявлених в авторській мові змін відомих ФО, а також виявлення нових використовуваних письменниками одиниць; 3) підведення підсумків і окреслення перспектив дослідження.

1. Домінантні частини лексичного фонду української мови з погляду їхньої участі у фразеологічних інноваційних девіаційних процесах

Новітні українські художні тексти дають надзвичайно багатий живомовний фразеологічний матеріал – поживу для лінгвістичних досліджень формування нової норми у фразеології: поява незафіксованих словниками цілком нових одиниць-моделей, а також нових варіантів реалізації вже наявних у мові фразем. Здійснений аналіз фактичного матеріалу, що відбиває відхід від чинної фразеологічної норми, показав, що українські письменники, зокрема Любка Дереш, Марія Матіос, Євгенія Кононенко та ін., послідовно дотримуючись концептуальних творчих засад, відображаючи авторський оцінювальний погляд, установки в осмисленні світу, послуговуються різною за сферою вживання та стилістичною маркованістю лексикою. Це насамперед міжстильова загальнонародна, діалектна й розмовна лексика обмеженого вжитку, цитати з творів української та зарубіжної літератури.

1.1. Фразеологічні інновації за участі загальноновживаної лексики. Найбільш поширеними в текстах новітньої української літератури є фразеологічні інноваційні девіації із залученням міжстильової загальноновживаної лексики. Отже, корпус загальнонародної фразеології поповнюваний найбільш інтенсивно.

1.2. Діалектні фразеологічні інновації. Діалектна фразеологія – це сукупність територіально обмежених у вживанні 1) одиниць, утворених на базі відсутніх у літературній мові локальних моделей, тобто власне діалектних фразем – складників внутрішньодіалектного фразеологічного фонду, а також 2) локальних реалізацій моделей, відомих у літературній мові й інших говорах української мови, тобто власне діалектних варіантів фразем – складників міждіалектного і наддіалектного фразеологічного фонду. Діалектна фразеологія та фразеологія літературної мови активно взаємодіють: щось з діалектної фразеології з часом входить в корпус літературної мови, кодифікується академічними словниками. Таким чином засвідчується зміна в мовній системі, нова фраземна норма.

Найбільш репрезентативними з обстежених щодо діалектної фразеології є твори Марії Матіос. І це цілком закономірно, оскільки

письменниця пише про знайоме їй з дитинства життя українських Карпат: висвітлює драматичні історії гуцульських родин часів Австро-Угорської монархії, першої і другої світових воєн та повоєнного часу.

1.3. Розмовні фразеологізми. Відхилення від чинної фразеологічної норми реалізоване й у вживанні розмовної лексики. І це відбиває відзначені науковцями [Канюшкевич 2008: 10; Мокиєнко 2003: VIII; Ожигова 2003: 16] сучасні загальні тенденції до лібералізації, демократизації, орозмовлення, зниження норм, активності субстандартних елементів в мові загалом, а найбільш інтенсивно на лексичному та фразеологічному її рівнях.

Отже, ресурси розмовно-побутової фразеології сьогодні продовжують поповнюватися. Про це свідчить жива мовна практика. А те, що такі нові сполуки фіксуються в мові художньої літератури, тільки посилює їхні потенційні шанси з часом бути кваліфікованими як новий уже літературний стандарт.

1.4. Феномен взаємодії з широким семіотичним культурним середовищем: прецедентні інновації. В умовах дезінтеграційних процесів в сучасній українській мові, поширених і на фразеологію, усе чіткішими стають квазімежі ядра й периферії в цій особливій галузі лінгвістичного знання про нарізнооформлені номінативні утворення, що постали внаслідок різного ступеня теоретичного вивчення протиставлених за ознакою наявності / відсутності „печатки авторства” та структурними характеристиками одиниць, які ці пласти формують, – ідіом і прецедентних текстів⁸. Широкий погляд на фразеологію донедавна тільки декларували. Визначені категорійні ознаки фразеологізмів на ептоніми тільки екстраполювали, але на їх матеріалі не розглядали: не був обґрунтований мовний статус цих одиниць. Проте „і становлення, і функціонування ептонімів свідчать про наявність у них ознак мовної одиниці. Специфіка набору і вияву цих ознак забезпечують входження КС(в) до особливого розряду експресивно забарвлених номінативних утворень та рівноправне щодо одиниць, які не мають „печатки авторства”, положення в лексико-фразеологічній системі” [Дядечко 2003: 26]:

1) **специфіка становлення** – відрив від першоджерела,

⁸ Ідеться про широкий діапазон добре відомих, часто повторюваних мовлянами „перемикачів” з фактологічного контексту думки в ментальний: віршові й прозові цитати, назви творів художньої літератури, кінофільмів, приказки й прислів’я, політичні гасла, цитати з творів класиків марксизму-ленінізму (радянськи в сучасній мовній картині світу), біблійні вислови. Такі одиниці як *прецедентні тексти* визначає О. Земська, Л. Дядечко пропонує їх означувати як *крилаті вислови*, або *ептоніми* (від д.-гр. ἔπειτα πτερύοντα – гомерівський образ, калькований багатьма мовами й услід за Г. Бюхманом поширений у термінологічному значенні, – та ὄνομα „ім’я, назва”).

переосмислення значення, формально-семантична стабілізація форми та змісту, збереження усталеності – відносної постійності формально-змістових характеристик – за численних відтворювань-повторень у ситуаціях, якісно відмінних від вихідної;

2) **специфіка функціонування** – інноваційна девіація – відхилення від усталеного зразка на формальному і / або семантичному рівнях, до яких вдаються автори завжди з певною прагматичною метою.

Прецедентні інновації загострюють діалогічність тексту, звільняють внутрішній потенціал діалогічного художнього слова, отже, утворюють інтертекстуальні зв'язки, породжують підтекст – дво- або ж навіть багатопланове сприйняття. Читач з пасивного отримувача інформації (адресата) перетворюється на співавтора, залучається до свідомо / несвідомо влаштованої гри – відшукує причини змін та їх зв'язок із текстом, а також оригінал цитати – розшифровує „палімпсест”, за його допомогою виражає своє ставлення до повідомлюваного.

2. Типи авторських фразеологічних інновацій

Фразеологічний корпус української мови збагачується насамперед продуктами живомовної практики, покликаними заповнити наявну в конкретному комунікативному акті мовно-естетичну лакуну, тобто цілком новими сполуками, серед яких 1) загальновживані:

1. **БОГ НА СВОЌМУ ГАЧКУ ТРИМАЄ** когось. Хтось щасливий завдяки піклуванню вищих сил⁹. – Людина, коли щаслива, – вона гонорова. Інших недобачає. Думає, що Бога за бороду злпала. А то **Бог її на своєму гачку тримає**... А людині, токмо, щасливій, треба видіти всіх. І всі тебе мусять видіти. Тоді всі рівні [Матіос 2007 (3): 124].

2. **РОБИТИ ЛИЦЕ** хтось – собі. Удавати, робити вигляд, що не маєш особистого стосунку до недоброї справи. Чого він [Довгопол] говорить так жалісно? Не в нього забрали, а в неї [Юр'яни] забрали Уласія! І чого він мовчав, як знав, Ірод проклятий? Може, сам сказав брати, а тепер **лице** собі **робить**. Знав! Певно, що знав, але знущається, Ірод-Іскаріот! [Матіос 2007 (2): 27].

3. **ТЛІТИ НА ПОПІЛ**. Хтось кволий, знесилений від хвороби. Проте, надивившись не так на щоденні Доцині риганці довкруз стайні, як на **тліючу на попіл** невістку, що вже кілька місяців жила на воді та яблуках, Кирило якоїсь-то ночі сказав своїй Василіні: – Щось треба **робити** з Доцькою, жінко [Матіос 2007: 9].

Окрім того, тут слід виокремити нові авторські фразеологізми з огляду на задум і сюжет художнього твору. Не знаючи сюжету, важко збагнути, якого нового змісту набуває словосполука, наприклад:

ДАТИ КОНФЕТУ комусь. Зумисно, підступно зашкодити, свідомо

⁹ Без посилань на джерело тут і далі подаємо власні тлумачення значень фразеологізмів, ще не засвідчених словниками.

образити когось. Чому вона [Даруся] дурна, коли вона все розуміє, знає, що і як називається, який сьогодні день, скільки яблунь вродило в Маріїнім саду, скільки від Різдва до Різдва людей у селі родилося, а скільки вмерло?! В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. З курми вона говорить краще, ніж із людьми. Дереву її розуміють, пси не займають, а люди – ні. Не можуть люди лишити Дарусю на саму себе. Але з людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй конфету [Матіос 2007 (3): 5–6];

2) діалектні:

1. БУ́КИ ГРА́ЮТЬ ЯК НЕ „ГУЦУ́ЛКУ”, ТО „АРКА́Н” комусь. Когось карають, сильно б'ють. Щоправда, поляки час від часу влаштовували побої порушникам прикордонного спокою також серед білої днини, особливо, якщо шварцівники були з румунської сторони. ... відпускають битого. А тут уже румунські буки грають йому як не „гуцу́лку”, то „аркан”, та все по гузиці, та все по вже синій від польських палиць гузиці [Матіос 2007 (3): 106].

*Пор.: аркан (арга́н) – 1. гуцульський чоловічий танець [ГГ 1997: 18], гуцу́лка – вид танцю [ГГ 1997: 50].

2. ЛАДУВА́ТИ БЕ́БЕХИ. Готуватися рушати на полювання. ... У ЧЕТВЕР ЗРАНКУ Кирило сказав Васи́ліні „ладувати бєбєхи”. Це означало, що вдосвіта з четверга на п'ятницю Черв'юк із синами рушає на полювання [Матіос 2007: 35].

*Пор.: ладувати – 2. вантажити [ГГ 1997: 109], бєбєхи – тільки мн. нутроці [ГГ 1997: 22].

3. ПО́ЗА ЙОРЧИ́ХУ зі сл. готуватися, збиратися, ходити, віднести когось. Померти. Та Даруся знає: окрім як з татом, вона вже ні з ким у житті не заговорить. І навіть не висповідається перед тим, як буде збиратися поза Йорчиху [Матіос 2007 (3): 32].

*Цю словосполуку слід розглядати як регіоналізм, локалізм, оскільки так говорили лише в Розтоках, саме там був такий об'єкт. І це не новий фразеологізм, а давній, лише через свою локальність не зафіксований нормативними словниками.

4. СОНЦЯ́ ДІСТА́ТИ. Мучитися від болю в шлунку після переїдання. Коли Даруся збиралася до тата, вона мало що розуміла. Ні, не так – розуміти вона розуміла, але виду не подавала. Раз навіть Марію не впізнала, коли та поклала на лавку коло неї мисочку з кількома яйцями. Нащо їй тепер впізнавати Марію, коли Даруся яйця до тата не носить? Він на яйця не дивився з тої пори, як на Великдень сонця́ дістав, з'ївши одразу п'ять писанок [Матіос 2007 (3): 21].

*Пор.: со́нці (сопці) – тільки мн. заст. мед. біль у шлунку від переїдання [ГГ 1997: 175].

5. ШЛЯ́К ТРА́ФИТЬ когось. Хтось помре або з кимось щось погане станеться. Я би й сам зробив тобі дитину. Зробити? Дивися, яке у тебе туге черево. – Обводив долонею [Іван Цвичок] живіт. – Добре би

носила дитинку, та й на старості водички було би кому принести... Але ні, не буду тобі дитину робити. Як ти її вчити говорити будеш? Мене якийсь шляк трафить, а дитину заберуть в інтернат. Буде сирота. Не треба [Матіос 2007 (3): 66].

*Пор.: траф'єтиси – траплятися, ставатися [ГГ 1997: 187], пор. пол. trafić się [Онишкевич 1984: 299 (Т.2)]; шляк – апоплектичний удар, пор. пол. szlak, нім. Schlag [Онишкевич 1984: 386 (Т.2)]. Зауважимо, що фразеологізм шляк трафить як вираження незадоволення або обурення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось, тобто шляк би (аби) трафив (потрафив) когось, фіксується Фразеологічним словником української мови в двох книгах (1993, 1999 рр.). Зустрічається він і в текстах Марії Матіос. Проте вже Словник фразеологізмів української мови (2003, 2008 рр.) його не фіксує. Очевидно, це зумовлено тим, що в реєстрі Словника свідомо не наводяться лайливі фразеологізми та прокльони.

6. ЯК ФІРА БЕЗ ДИШЛА зі сл. *ходити*. Часто. *Хоч вона [Даруся] й не лінива, але надоїдливою бути не сміє. Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як фіра без дишла* [Матіос 2007 (3): 22].

*Пор.: фіра – віз, підвода [ГГ 1997: 197], пор. пол. fura [Онишкевич 1984: 330 (Т.2)].

3) розмовні:

1. СВІТ НЕ КОЛІШЕ когось. Ні в чому іншому не мати потреби, бути цілком задоволеним, зануреним у щось, що дає таке задоволення. *Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи під смерекою – і світ її не колише: перебирає пальцем дримбу, і ані Букінгемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса, ані горілки* [Матіос 2007 (3): 37].

*У реєстрах словників української мови ця одиниця відсутня. Як рос. *не колышет* ФО зафіксована в „Материалах к словарю «Новая русская фразеология»” В. Мокієнком [Мокиенко 2003: 45].

2. ЧЕРЕП (ГОЛОВУ) ЗНОСИТЬ. 1. Когось мучить сильний головний біль. *Поки про конфети Даруся думає в своїй голові сама, без нікого чужого, голова не болить її ніколи, а як лиш хто нагадає вголос – тоді череп зносить, наче тупою сокирою: цюк та цюк, лиш кістки довбає, а зітнути не може* [Матіос 2007 (3): 19].

*Пор. в іншому значенні *дах (баішту) зносить* – втрачати почуття міри, пускатися берега.

2. Хтось має психічні розлади. *Це антропінове літо Курсант проходив у шапці-вушанці: казав, боїться, як би йому не знесло голову* [Дереш 2007: 117].

4) прецедентні вислови:

ГРАНАТОВИЙ БРАСЛЕТ. Про неprestижного чоловіка для елітної жінки. – *Мала [Мар'яна] такого престижного друга і ще їй до повного щастя забажалося гранатовий браслет...* [Кононенко 2001: 101].

*Пор.: А. Куприн “Гранатовый браслет”.

Часто українські письменники з метою оживлення фразеологізму вдаються до трансформації його 1) форми а) без змін у семантиці та функційному навантаженні, наприклад, 1.а.1) формальні видозміни загальноновживаних ФО: *Андрій перестав ходити до тата після того, як Тимофій погрозливо підняв на сина свого осикового бука: – Ти! Здоровий бугаю! Ти **віви́ям** у колгосі **бубушки рахуєш**, а кришка дитини морозить кістки в лісі! Чого так має бути?! [Матіос 2007 (2): 61], пор.: **вола́м (бика́м) хвості́ крути́ти** [ФСУМ 1993: 402] (субституція компонентів); *І не було такої сили, що спинила б зухвалість і жорстокість, яких ці гори не знали, **відколи світ та сонце й самі гори** [Матіос 2007 (2): 88], пор.: **як (відколи) світ світом** [ФСУМ 1993: 785] (поширення компонентного складу); 1.а.2) формальні видозміни діалектних ФО: *Естер після кожної словесної перепалки між дітьми «**давала шмі́ру**»¹⁰ тонкою лозиною – як не по босих ногах, то по сідничках [Матіос 2007 (2): 44], пор.: **дава́ти (завдава́ти) / да́ти (завда́ти, вси́пати і т. ін.) бо́бу** [ФСУМ 1993: 212] (субституція компонентів); 1.а.3) видозміни форми прецедентних висловів: [Лариса про смерть Мар'яни:] – *Що?.. Коли? Гос-поди! І звідки ти знаєш? – Мені дзвонила Риженкова Люда, а їй передзвонила Тетяна, що працює референтом у Біста. – А я саме **згадувала їй незлим тихим**... Треба передзвонити на роботу Чеканчуку, він більше розкаже [Кононенко 2001: 22], пор.: **пом'яну́ти незлим тихим словом** [Тарас Шевченко „[Заповіт]”] (еліптування компонентної структури); б) з очевидними змінами в семантиці, наприклад, 1.б.1) формально-семантичні видозміни загальноновживаних ФО: *А тепер, коли вона [Катерина] заледве відійшла, подаленіла від болю, коли в ній оселилася сама лише гіркота, їй хтось хоче **всадити ніж** у спину – **в самі очі**, щоб осліпити, позбавити того останнього, що трималося на чесному слові. Хтось хотів зруйнувати її сім'ю, котру Катерина захищала, як свою честь (вчинити щось підступне, того не приховуючи – Г.Б.) [Матіос 2007 (2): 203–204], пор.: **встро́мити (всади́ти, да́ти) ніж (ножа́) в спи́ну** [ФСУМ 1993: 155] (субституція компонентів); 1.б.2) формально-семантичні видозміни діалектних ФО: [Іван:] – *Иди, стара курво, до хати, вари чоловікові кулешу і **тримай** свою **дямбу на заперті!** Инакше! – Іван витягнув вила із землі і потряс ними перед бригадирчиними очима, після чого та посунула з двору з непокритою головою, залишивши косинку під чиймись ногами (дямба – (зневаж.) рот)¹¹ [Матіос 2007 (3): 50], пор.: **держі́ти (трима́ти) язик за зубами (на зашморзі, на прив'язі, на припоні)********

¹⁰ Пор.: шмір – мазут, дьоготь [ГГ 1997: 218].

¹¹ Пояснення Марії Матіос у виносі. Пор. ще: ва́рга // гёмба // дямба – *знев.* губа; пол. warga [ГГ 1997: 33].

[ФСУМ 1993: 230] (субституція компонентів); *І, о, чудо: Іван вигулькував з-поза повороту, як травневий гриб – шушерепок¹² – після дощу: несподівано, зненацька, що й не встигнеш розгледіти коли (зненацька, швидко – Г.Б.) [Матіос 2007 (3): 57], пор.: як (мов, ніби і т. ін.) грибі [після дощу] – швидко і в великій кількості [ФСУМ 1993: 197] (субституція й поширення компонентної структури ФО); 1.б.3) формально-семантичні видозміни розмовних ФО: *Воно і ясно – казали, Льолі крапався місяць, не просихаючи. При цьому зуvidів щось ТАКЕ, від чого йому зірвало шифер із цвяхами й кроквами [Дереш 2007: 117], пор.: криша поїхала [разом з фундаментом] [Ставицька 2003: 152], дах (криша, стріха) відлітає, їде / поїхала (у 1 знач.) [Ставицька 2003: 94–95] (субституція й поширення компонентів); 1.б.4) формально-семантичні видозміни прецедентних висловів: *Кожний педагог проходить через гамлетівське „бити чи не бити учнів”. Проїшов через нього і я. І однозначно вирішив – бити [Шнайдер 1997: 354], пор.: рос. быть или не быть [У. Шекспір „Гамлет”]; *Кінець травня ставить крапки хіба під знаками запитань: ??? (усвідомити наявність проблеми, але ще не мати варіантів її вирішення – Г.Б.) [Дереш 2007: 16], пор.: розставити всі крапки над і (субституція компонентного складу); 2) семантики без формальних змін, наприклад, зрушення в значенні загальнонародної ФО: [Юр'яна до Довгопола:] – ... *А як можете, то допоможіть. Він [Уласій] не винен. На вас люди серця не будуть мати, як будете карати невинних. І так уже серця ніхто не має. Навидіти вас тут ніхто не буде, бо не має за що* (бути незадоволеним кимось / чимось, неприхильним до когось / чогось – Г.Б.) [Матіос 2007 (2): 29], пор.: мати серце – 2. бути незадоволеним ким-, чим-небудь [ФСУМ 1993: 475].****

У випадку, якщо фразеологічні інновації одержать системну й комунікативну підтримку у загальній українськомовній практиці, вони можуть стати новою фраземною (літературною, системною) нормою.

Отже, мовотворчість українських письменників є потужним ресурсом щодо формування нового літературного стандарту, оновлення фразеології мови цілком новими сполуками або ж варіантами наявних у мові фразем. Такі варіанти або конкурують між собою, унаслідок чого тиск мовної системи на їх засвоєння, вплив на їх життєстійкість мовної моди, смаків суспільства в конкретний період, або співіснують у мовній практиці, засвідчуючи перспективний та гармонійний шлях розвитку фраземіки літературної мови за рахунок її поповнення індивідуально-авторськими інноваціями. Перспективу подальших досліджень вбачаємо

¹² Пор.: шушеребок – *бот.* (*Morchella esculenta*) зморшок звичайний (гриб) [ГГ 1997: 222].

у напрацюванні критеріїв укладання словника українських індивідуально-авторських фразеологічних інновацій.

Література

Адах 2009 – Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори в поезії Василя Барки: семантика, функції, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. А. Адах. – К., 2009. – 20 с.; **ВТССУМ 2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **Вокальчук 2009** – Вокальчук Г. М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. М. Вокальчук. – К., 2009. – 38 с.; **Гаврилюк 2010** – Гаврилюк Н. В. Словотворчість поетів-неокласиків у контексті поетичного мовлення 20 – 30 років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. В. Гаврилюк. – Луцьк, 2010. – 20 с.; **ГГ 1997** – Гуцульські говірки : короткий слов. / уклад. : Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей; відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **Дядечко 2003** – Дядечко Л. П. Крилаті слова в російській мові : системно-функціональний та лексикографічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Л. П. Дядечко. – К., 2003. – 34 с.; **Земская 2004** – Земская Е. А. Язык как деятельность : Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 688 с. – (Studia philologica); **Канюшкевіч 2008** – Канюшкевіч М. І. Беларуска прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. / М. І. Канюшкевіч. – Гродна : ГрДУ, 2008. – Ч. 1 : Дыяпазон А – Л. – 2008. – 492 с.; **Карпіловська 2007** – Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Укр. мова. – 2007. – № 4. – С. 3 – 15; **Карпіловська 2008** – Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій / Євгенія Карпіловська // Укр. мова. – 2008. – № 1. – С. 24 – 35; **Карпіловська 2008 (2)** – Карпіловська Є. А. Тенденції оновлення сучасного українського лексикону / Є. А. Карпіловська // Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 6 – 133; **Карпіловська 2009** – Карпіловська Є. Інновації в сучасній українській мові: чинники появи та тенденції усталення / Євгенія Карпіловська // Rocznik Slawistyczny. – Wrocław, 2009. – Т. LVIII. – S. 47 – 66; **Карпіловська 2011** – Карпіловська Є. Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання / Євгенія Карпіловська // Укр. мова. – 2011. – № 2. – С. 3 –

18; **Лавер 1982** – Лавер В. І. Дослідження діалектної фразеології в лінгвогеографічному аспекті / В. І. Лавер // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат : темат. зб. / ред. К. Й. Галас, Й. О. Дзендзелівський – відп. ред. і ін. – Ужгород, 1982. – С. 110 – 126; **Мельничук 1981** – Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22 – 35; **Мокиєнко 2003** – Мокиєнко В. М. Новая русская фразеология : материалы к слов. / В. М. Мокиєнко; Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. – Opole : Drukarnia Wydawnictwa Świętego Krzyża, 2003. – 168 с.; **Муромцева 1985** – Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища шк., 1985. – 152 с.; **Ожигова 2003** – Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Ожигова. – К., 2003. – 24 с.; **Онишкевич 1984** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Сологуб 1999** – Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб; відп. ред. В. М. Русанівський; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : Наук. думка, 1999. – 140 с.; **Ставицька 2003** – Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови : понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.; **ФПМЛ 2003** – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : слов.-довід. / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2003. – 735 с.; **ФСУМ 1993** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Дереш 2007 – Дереш Любко. Архе : Монолог, який усе ще триває : роман / Любко Дереш. – Х. : Фоліо, 2007. – 319 с.; **Кононенко 2001** – Кононенко Є. Імітація : роман / Євгенія Кононенко. – Л. : Кальварія, 2001. – 186 с.; **Матіос 2007** – Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Л. : ПІРАМІДА, 2007. – 176 с.; **Матіос 2007 (2)** – Матіос М. Нація / Марія Матіос. – Л. : ПІРАМІДА, 2007. – 256 с.; **Матіос 2007 (3)** – Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Л. : ПІРАМІДА, 2007. – 188 с.; **Шнайдер 1997** – Шнайдер В. Записки сільського єврея / В'ячеслав Шнайдер // Опудало : укр. проз. сатира, гумор, іронія 80 – 90 років двадцятого століття / упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К. : Генеза, 1997. – С. 344 – 381.

Бардукова Г. О. Мовотворчість українських письменників та формування нового літературного стандарту в українській фразеології

У статті розглянуто оказіональні явища у фразеології української

мови. Визначено джерела постання фразеологічних нововведень, схарактеризовано їхні типи.

Ключові слова: фраземіка, фразема, фразеологічна нововведення, фраземна норма, оказіональний фразеологізм.

Бардукова А. А. Языковое творчество украинских писателей и формирование нового литературного стандарта в украинской фразеологии

В статье рассмотрены окказиональные явления во фразеологии украинского языка. Определены источники возникновения фразеологических нововведений, охарактеризованы их типы.

Ключевые слова: фраземика, фразема, фразеологическая нововведення, фраземная норма, окказиональный фразеологизм.

Bardukova G. O. The Ukrainian writers' language creative work and the formation of the new literary standard in the Ukrainian phraseology

The new occasional phenomena in the Ukrainian language phraseology are considered in the article. The phraseological innovations sources of beginning are determined, their types are also characterised.

Keywords: the phrasemics, the phraseme, the phraseological innovation, the phrasemic norm, the occasional phraseological unit.

Т. О. Д'якова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282

**СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКА
ФРАЗЕОЛОГІЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА
(на матеріалі розвідки В. Іванова „Жизнь и творчество
крестьян Харьковской губернии”)**

Дослідження мовних одиниць окремих галузей господарства стало предметом уваги багатьох науковців, які розглядають різні аспекти творення, побутування лексики й фразеології відповідних сфер діяльності. Номінацію видів, сортів сільськогосподарських культур в українській літературній мові та її діалектах розглядають у дисертаціях В. Питель, Р. Сердеги, Т. Тищенко, Н. Шеремета. Монографію М. Никончука присвячено сільськогосподарській лексиці правобережного Полісся [Никончук 1985]. Лексику й фразеологію тваринництва побіжно розглядає М. Глушко, особливості пастушої гуцульської лексики висвітлює Т. Ястремська. Походження сільськогосподарської термінології з погляду національної ментальності вивчає О. Назаренко [Назаренко 2001]. Певний інтерес до лексики та фразеології допоміжних галузей господарства виявляють А. Аркушин,

Г. Ковач, І. Ліпкевич, Р. Міняйло.

Мета дослідження – проаналізувати фразеологічні одиниці традиційного землеробства в східнослов'янських говірках, простежити етнокультурну конотацію висловів. Мовною базою розвідки стали фразеологізми, зафіксовані в історичній праці В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края” [Жизнь 1898].

Традиційно провідними видами господарської діяльності Слобідської України були землеробство й скотарство, що й відображено в мовній картині світу ареалу. Історично склалося так, що з-поміж інших галузей землеробства мешканці краю віддавали перевагу хліборобству – *займалися хліборобством, були коло хліба, ходили около хліба, заробляли ценом* ‘вирощували хліб’ [Жизнь 1898: I, УІ, ІХ, 863].

На матеріалі етнографічного дослідження „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края” ми виокремили такі групи фразеологічних одиниць, пов’язані з хліборобством:

1) фразеологізми на позначення земельних ділянок та способів користування ними: *четверта рука* ‘віддалена від житла ділянка землі, призначена для жита й гречки’ [Жизнь 1898: XXXII]. Черговість призначення ділянок у певному порядку міняли, забезпечуючи раціональне користування землею: *обертали землю в запольє* ‘виводили землю із загального сівообігу’, *заводили облога* ‘припиняли обробку землі, даючи їй твердіти’ (= *облягати*), *нарізався плець* ‘відводилася ділянка зі спільної землі для окремої родини’ [Жизнь 1898: XXVII]. Під час збирання врожаю селяни якусь частину хліба не скошували, залишаючи його для нужденних, називали ці ділянки *пайки для бідних, для прохожаго* [Там само: XIX];

2) фраземи на позначення способів обробки землі. Ставлення до землі в нашого народу завжди було шанобливим: *земля всим нам мати* [Там само: 457]. Століттями складалася агрокультура українців, були вироблені численні способи обробки землі, про що свідчать і фразеологізми, які репрезентують картину світу мешканців ареалу: *орати в розгін* ‘орати від країв ділянки до її центру’, *орати в склад* ‘орати від центру ділянки до її країв’, *наделать огрїхів* ‘неякісно зорати’, *обійти кругом гони* ‘прокласти певну кількість борозн’ [Там само: XXX], *сіяти наволоком* ‘сіяти по незораній землі’: *Насїяв наволоком і вродило, як нарóком* [Там само: XXX, 982]. Існувала й своя система вимірювання зораного: *поорати опруг* ‘вимір кількості зораного’, день має чотири *опруга*: один до сніданья, другий до обїда, третій до полудня, четвертий до вєчері [Там само: XXX];

3) ідіоми на позначення хліборобських обрядодій періоду сївби. Успішність хліборобської роботи для тодішніх селян здебільшого визначалася дотриманням обрядів, які покликані були допомогти

отримати добрий урожай, тому сівбу й супроводжували обов'язковими обрядовими діями: необхідно було *кропити святою водою* худобу й зерно [Там само: 998], *кидати зерно навхрест*, при цьому сіяч примовляв: „*Уроди, Боже, і на чужу долю*” [Там само: 270], пор. у Номиса: *роди, Боже, й на трудящого, й на крадючого* [Номис 2004: № 10134]. Для початку сівби спеціально *пекли хрести, ліпили хрести* ‘випікали хлібобулочні вироби у формі хреста’, а також *клали хрест серед ниви* ‘обрядодія початку сівби’ [Там само: 998] – *хрест* в українській етносвідомості традиційно сприймався як знак сонця й вогню, символ вічного життя [Войтович 2002: 567 – 568]. У перший день сівби був звичай *ламати хліб* ‘відламувати й з’їдати шматок хліба в полі’ [Жизнь 1898: 968]. На початку роботи й після закінчення її клали по три земні поклони й говорили: „*Роди, Боже, жито, пшеницю, всяку паши́ню на всякого до́лю*” [Там само: 42]. *Хліб* ще з глибокої давнини у великій повазі: він – основа життя. Особливо шанобливим було ставлення до жита, яке сприймали як „праведного середника до життя (жито від жити), воно символ плодючості” [Ларіон 1994: 61 – 62]. Із закінченням сівби пов’язана фразема *хліб за хліб* ‘після сівби сіяч з’їдає спочатку хліб, спечений у формі хреста’ [Жизнь 1898: 998], селяни одухотворювали *хліб*, вірили, що *хліб живий, поки його покосять, повозять, помолотять и помелють, а як спечуть, так тоди вже він мертвий*. [Там само: 274]. У свідомості слов’ян *хліб* – найбільш сакральний вид їжі, символ достатку, добробуту, він осмислений як дар Божий і водночас як самостійна жива істота або навіть образ самого божества [СМ 1995: 384], у наївних мовних картинах світу хліб символізує їжу, найнеобхідніший засіб для існування, роботу чи заробіток [Левченко 2005: 273]. Важливою господарською культурою був *льон*, у період сівби якого треба було *їсти яйця*, щоб волокно було білим [Жизнь 1898: 317], у міфологічному ж просторі *ййце* – початок світу [Левченко 2005: 279]. Існувало повір’я, що з поганого сходу вийде кращий хліб, ніж із доброго, бо останній *урікають люди, зозіхія на його* [Жизнь 1898: 271];

4) фразеологічні одиниці на позначення обрядодій періоду жнив та сінокошу. Жнива – „один з найвідповідальніших періодів у господарському циклі землеробів” [СД 1999: 191]. Зібраний урожай мав забезпечити родину, тому завершенню цього періоду присвячували чимало обрядів. Селяни ретельно готувалися до обробки зібраного в полі хліба, який звозили на *хлібний двір* ‘тік’ [Жизнь 1898: 620], що *вбивали толоком* ‘готували до обмолоту зерна’ – землю вирівнювали дугоподібною полінякою з ручкою [Там само: ХХУІІІ], снопи *ставили на під* для зберігання до обмолоту [Там само: ХХУІІІ]. Закінчивши жнива, з поля додому *везли хрест*, зроблений з колосся [Там само: 114], *хрест* зберігали на покуті до молотьби. М. Сумцов засвідчує ще й такий обряд: увечері, перед поверненням додому, один із женців брав трохи жита й

клав його на землі хрестоподібно [Сумцов 1996: 211]. У господарів було прийнято *благодарити дітей, нагороджувати дітей подарунками* ‘обрядові дії в оселі на знак закінчення жнив’ [Жизнь 1898: 43]. При випіканні хліба з зерна нового врожаю першу *хлібину перехрещували навхрест*, щоб хліб вийшов добрим [Там само: 572]. Властивою рисою селянства була добротність, тому й *давали заради Христа* ‘вирощеним хлібом давали милостиню бідним’ [Там само: 863];

5) вислови-прогнози щодо нового врожаю: *Як грим загремьть на голый лис, так буде на все неурожай; Як на Вдокію ...будуть переметы, так будет пизня весна и уродыцьця гречка и просо* [Там само: 313, 241]. Зазначимо, що *гречка* й *просо*, крім харчового призначення – *З гречки й проса – и каша, и паша* [Номис 2004: № 10147] – мають і сексуальну символіку. Гаряче парне просо, гречка тягнули до себе чоловіків і жінок (звідси й поговорка: *Не пхай носа до чужого проса*) [Ларіон 1994: 62], доводить таке сприйняття гречки й вербалізація концепту *зрада* в загальновідомому вислові *скакати в гречку* ‘мати позашлюбні зв’язки’. Раціональний погляд селян на майбутній урожай відбиває паремія *Сий мене в грязь, так будешь князь* [Жизнь 1898: 112], пор.: *Укинй мене в болото, а я тебе уберу в злото* [Номис 2004: №10145];

б) вислови на позначення часу робіт, приурочених до певних релігійних свят – орієнтирів загальнозрозумілих і загальноприйнятих. Ефективність господарювання багато в чому залежала від своєчасного виконання селянами тих чи тих видів господарських робіт, час проведення яких визначали за церковним календарем: *До Микóли ні сіяти грéчки, ні стрігти овечки*; існувала прикмета: якщо на *Миколу сніг чи дощ – буде врожай* [Жизнь 1898: 376, 846] – у народних віруваннях Св. Микола був помічником і заступником хлібороба; *Прыйде Хлиба-Борыса – за хлиб берыся; Прыйде Хлиба-Борыса – за хлиб дўже берыся* [Там само: 245, 831] – на цей період припадали жнива, про що свідчать й інші джерела [СД 1999: 192], [Войтович 2002: 39]. *На Юрія, як буде роса, так сий проса* [Жизнь 1898: 242] – росу, зібрану на Юрія, уважали священною: її збирали для лікування, на цілющу росу виганяли худобу, вірячи, що це віджене від тварин усі хвороби [Ковальчук 1992: 44]. У цей день усією громадою виходили в поле, відправляли молебні за врожай, за стародавнім народним віруванням, на Юрія весна сходить на землю [Воропай 1993: 335]. *До Вшэстя пора обсияцьця* [Жизнь 1898: 113] – свято *Вшэстя* припадає на середину травня, так, церковно-релігійний орієнтир є цілком раціональним.

Отже, ідіоматика традиційних галузей господарства мешканців ареалу як складник мовної картини світу наочно ілюструє світоглядні настанови, вірування, досвід населення, методи й прийоми ведення господарства, звичаї, обряди, які сформувалися впродовж багатовікової історії краю.

Література

Войтович 2002 – Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.; **Воропай 1993** – Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 592 с.; **Жизнь 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1008 с.; **Іларіон 1994** – Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / Митрополит Іларіон. – вид. друге. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.; **Ковальчук 1992** – Ковальчук О. В. Українське народознавство / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.; **Левченко 2005** – Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / О. П. Левченко. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.; **Назаренко 2001** – Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Назаренко. – Д., 2001. – 18 с.; **Никончук 1985** – Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.; **Сумцов 1996** – Сумцов Н. Ф. Символіка славянських обрядов : избр. тр. / Н. Ф. Сумцов. – М. : Изд. фирма „Восточная литература” РАН, 1996. – 296 с.

Джерела

Номис 2004 – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис / упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.; **СД 1999** – Славянские древности : этнолингв. словарь : в 5 т. / под. ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения. – Т. 2. – 1999. – 697 с.; **СМ 1995** – Славянская мифология : энциклопедический словарь / науч. ред. В. Я. Петрухин, Т. А. Агапкина и др. – М. : ЭллисЛак, 1995. – 416 с.

Д'якова Т. О. Східнословобожанська фразеологія традиційного землеробства (на матеріалі розвідки В. Іванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”)

У статті розглянуто фразеологічні одиниці традиційного землеробства в східнословобожанських говірках, з'ясовано етнокультурну конотацію висловів. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці східнословобожанських говірок, зафіксовані історичними джерелами. Аналіз фразем здійснений із залученням культурологічних та етнографічних джерел.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, фразеологічна одиниця, обряд, традиція, хліборобство.

Дьякова Т. А. Восточнослобожанская фразеология традиционного земледелия (на материале работы В. Иванова „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”)

В статье рассмотрены фразеологические единицы традиционного земледелия в восточнослобожанских говорах, объяснена этнокультурная коннотация выражений. Языковой базой работы стали ареальные фразеологические единицы восточнослобожанских говоров, зафиксированные историческими источниками. Анализ идиом проведен с привлечением культурологических и этнографических источников.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, фразеологическая единица, обряд, традиция, земледелие.

Dyakova T. O. The east Ukrainian phraseology of traditional agriculture (there is „Life and creation of peasants of the Kharkov province on material of V. Ivanov’s work”)

The author of the article probes phraseological units of traditional agriculture in east Ukrainian dialect, studies ethnic cultural connotation of expressions. The linguistic base of work was areal phraseological units of east Ukrainian dialect, that are fixed by historical sources. The analysis of idioms is conducted with bringing of culture and ethnographic sources.

Key words: phraseological picture of the world, phraseological unit, ceremony, tradition, agriculture.

Л. В. Сикало (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.72

**СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ РОЗМОВНИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОВІСТІ
„КАЙДАШЕВА СІМ'Я” І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

Фразеологізми відіграють важливу роль у художньому творі. Вони образно, оцінно й експресивно відображають навколишню дійсність. Як зазначає С. Бибик, фразеологізми – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів [Бибик 2010: 194]. Абсолютні виражальні властивості фразеологічних одиниць (далі ФО) – образність, емоційність, експресивність, оцінність – лежать в основі функціонування ФО без змін семантики та структури [Рудницька 2004: 18].

М. Фокіна, аналізуючи ФО в оповідній прозі, зазначає, що „фразеологізми належать до активних засобів створення авторської позиції, формування оповідного погляду та сприяють успішному декодуванню авторського замислу, бо передають домінантні текстові смисли, репрезентують концептуальний зміст художнього тексту,

трансляють специфічні риси мовної особистості письменника” [Фокина 2008: 4].

Як зазначає Т. Тимошенкова, фразеологізми в художньому тексті поліфункціональні вже у своїй базовій формі, слугують засобом економії мовних зусиль, реалізують номінативну, оцінну та експресивну функції [Тимошенкова 2010: 186]. Дослідження функцій ФО у конкретних мовленнєвих умовах, зокрема в художніх текстах, дає можливість чітко визначити їх стилістичне навантаження, повніше розкрити й особливості самих ФО [Рудницька 2004: 17]. Саме цим зумовлено актуальність нашої роботи.

І. Нечуй-Левицький – письменник, який вдало оперує фразеологічним багатством рідної мови, володіє мовними образними засобами. Його твори дають цінний матеріал для вивчення функцій фразеологізмів у художніх текстах.

Мову творів І. Нечуя-Левицького досліджували Л. Кулинська, М. Леонова, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Н. Дзюбишина-Мельник, О. Муромцева, В. Мастеровенко. Склад і способи використання фразеологізмів у прозових творах І. Нечуя-Левицького вивчала М. Богдан, фразеологічні засоби повісті „Микола Джеря” – В. Грида, семантико-стилістичні функції фразеологізмів у мові творів письменника – І. Омеліч. Функції розмовних фразеологізмів поки залишилися поза увагою дослідників.

Мета статті – визначити стилістичні функції розмовних фразеологізмів у повісті І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім’я”. Для досягнення поставленої мети передбачаємо розв’язати такі завдання: методом суцільної вибірки з твору І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім’я” дібрати розмовні фразеологізми, систематизувати їх, описати стилістичні функції розмовних сталих висловів.

Наша увага зосереджена на стилістичних функціях розмовних фразеологізмів. В. Ужченко та Д. Ужченко виділяють такі стилістичні функції фразеологізмів: 1) оцінну, 2) емоційно-експресивну, 3) створення гумору й сатири, 4) передачі внутрішніх якостей персонажа, 5) відтворення внутрішнього стану персонажа, 6) портретної характеристики, зображення зовнішнього вигляду людини, 7) мовної характеристики персонажа, 8) лаконізації мовлення, 9) синонімічного увиразнення експресії, створення градації, 10) функцію сюжетної основи, 11) заголовну функцію, 12) функцію заключного акорду, 13) синонімічного посилення чи нагнітання ознак [Ужченко 2007: 250 – 262].

Найбільш виразно в повісті І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім’я”, на нашу думку, виявлені функції портретної характеристики, створення гумору, узагальнення та вираження експресивної оцінки.

Створюючи портретну характеристику Кайдашихи, письменник

використовує такі оцінні фразеологізми: *Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на паниціні, а сама не бралась і за холодну воду; Мотря подавала обід на стіл, а мати сиділа за столом неначе в гостях* [І. Нечуй-Левицький 1986 (далі – НЛ): 174]; *Вона догадалась, що її свекруха недобра і що під її солодкими словами ховається гіркий полин* [НЛ: 175]; *Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки справляє* [НЛ: 190]; *Кайдашиха проїхала коло шинку, де стояла купа чоловіків, гордовито підняла голову й „добридень” людям не сказала* [НЛ: 208]; *Кайдашиха стала шута, як безрога корова* [НЛ: 211]; *Кайдашиха таки випила чарку, хоч і скривилась, як середа на п’ятницю* [НЛ: 214]. Наведені розмовні ФО створюють портрет зверхньої, пихатої свекрухи. Уживання таких висловів „стає ситуативно обумовленим” [Степаненкова 2010: 83].

Лихий образ свекрухи посилює наростаюча градація фразеологізмів, ужитих в одному реченні: *В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полум’ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то од її очей молоко кисне* [НЛ: 197]. Наведені ФО виконують емоційно-посилювальну функцію.

Портретну характеристику іншого колоритного персонажа – Мотрі – письменник створює, уживаючи такі розмовні ФО: *Але Мотря була не з таківських, щоб комусь покорятись; Невістка веиталась, наче муха в окропі, скрізь встигала...* [НЛ: 175]; *Бо на твою жінку сьогодні перелого напали, - сказала вже сердито Кайдашиха; Ось уже й рук і ніг не чую, так натанцювалась, - промовила Мотря* [НЛ: 177]; *Всі встали з-за стола, подякували богові та Кайдашиці, а Мотря все стояла на одному місці, наче сирота в чужій сім’ї* [НЛ: 178]; *Оце як сама не догляну, то напартолить такого борщу, що й собаки не їдять; як помаже комин, то всі віхті знать; Я скажу слово, а вона десять; А вже що лінива, то й сказати не можна* [НЛ: 179]; *Через тебе нема мені ні празника, ні неділі* [НЛ: 184]; *Мотря мовчала, тільки зуби зціпила* [НЛ: 197]; *В неї снігу зимою не дістанеш* [НЛ: 217]. Усі представлені фразеологізми є не лише засобом створення портретної характеристики, а й виконують оцінну функцію.

Автор уводить розмовні фразеологізми в репліки персонажів. Так, у діалозі Карпа та Лавріна, коли вони обговорюють дівчат – потенційних наречених, письменник застосовує прийом нанизування фразеологізмів та фразеологізмів-синонімів:

- *Як би на мене, то я б сватав Палажку, - сказав Лаврін.*

- *В Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!*

- Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, стан кривий, як у баби.

- То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

- І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

- То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

- Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, - сказав Карпо.

- То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, - сказав Лаврін.

- Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млиніці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє... [НЛ: 154 – 155];

- Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як праник, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

- Гарна ... мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня, а шия, хоч обіддя гни [НЛ: 155];

- Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, мов шовкова нитка; губи маленькі, як рутяний лист. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня, а тиха неначе вода в криниці.

- Вже й знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче копістка, руки, як кочерги, сама, як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять.

- Але ж ти й вередливий! То сватай Хотину корчаківну, - сказав Лаврін і засміявся.

- Чи ти здурів? Хотина як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

- Ну, то бери Ганну.

- Авжеж! Оце взяв би той кадівб, що бублика з'їси, поки кругом обійдеш... [НЛ: 156].

Нанизування фразеологізмів допомагає лаконічно, влучно дати оцінку персонажам через призму комічного.

Функцію створення або посилення комічного ефекту виконують у повісті такі розмовні ФО: В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна... [НЛ: 155]; Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, невважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у повітку [НЛ: 156]; Кайдаш глянув на перець, і в його слинка потекла [НЛ: 170]; Хазяїн налив чарку перцівки. В Кайдаша натекло повний рот слини [НЛ: 171]; Он, бач, дядьки з носа

виглядають, - вже кепкувала свекруха, дивлячись на дитячі Мелащині руки [НЛ: 216]; *Мотря глянула й рота роззявила* [НЛ: 256]; *Оце вигадала таке, що й купи не держиться* [НЛ: 259]; *Вона вискочила з-за вугла як козак з маку* [НЛ: 270]; *Мовчала б уже та не гавкала*, - кричала Мотря до Мелашки; *Втри передніше віскривого носа та тоді підеш у волость*, - кричала Мотря [НЛ: 273]; *Це ж вона того вовчого заводу з чортячими хвостами*; *В тебе вже розуму, як у дів'ятому горшку*; *стільки, як у твоєї свекрухи!* [НЛ: 274]; *Та не втопишся, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліна*, - сказав один чоловік, що напував воли [НЛ: 275]; *Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці*, - говорила Мотря [НЛ: 276].

Для підсилення комічного ефекту І. Нечуй-Левицький використовує прийом гіперболізації: *Кайдашиха взяла чарку і наговорила приказок живим і мертвим повнісіньку хату* [НЛ: 171]; *Я не хвалю своїх синів, але, коли правду сказати, то на всі Семигори немає таких хлопців, як мої* [НЛ: 172]; *Мого Лавріна, проше вас, хоч у пазуху сховай, а як іде селом, то дівчата аж перелазя ламають* [НЛ: 173]; *Набралася лиха, поки вивчила багачку Мотрю, а за цією невісткою наберуся три копи лиха, ще й з верхом* [НЛ: 214]; *Тиждень минув, як одна година* [НЛ: 215].

Уживання вигукових ФО у творі письменника зумовлене потребою регламентувати різноманітні життєво-побутові ситуації людського життя. Індивідуалізуючи мову персонажів, автор уводить у репліки персонажів форми розмовно-знижених ФО: *І на якого нечистого вона розпустила язика!* [НЛ: 171]; *Якого це ти нечистого так ляпаєш?* [НЛ: 177].

Розмовні фразеологізми в мові твору є також одним із засобів мовної характеристики персонажів, наприклад, у свекрухи мова лайлива, піддеслива: - *Коли хоч, то я й над тобою стану з нагайкою. Цить! А то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш*, - крикнула Кайдашиха й скочила з місця [НЛ: 181]; у Мотрі – груба, нахабна: *Будеш ти в мене циганської халандри скакати, а не я в тебе!* [НЛ: 180]; *Я вашого сина не силувала мене брати*; я до вас з *хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала* [НЛ: 182]; у свекра мова залежить від ситуації: - *Чорт вашого батька знає, в якому там горшку ви приставляєте кашу!* [НЛ: 195]; у Лавріна – лірична, більш ніжна: *Як намальована!* [НЛ: 155]; *пишна, як у саду вишня* [НЛ: 156]. Фразеологізми, ужиті в репліках героїв, є важливим засобом індивідуалізації колоритних персонажів повісті.

Поряд з наведеними розмовними фразеологізмами у творі широко вживані прислів'я та приказки розмовно-побутового плану. Вони відображають сприйняття героїв, їх життєву позицію, народну мудрість: *Хвалила ж сова своїх дітей, що нема крацих на світі, а яка ж там*

совина краса? [НЛ: 172]; *Твоя жінка не дівка: їй заміж не йти* [НЛ: 184]; *Недурно ж кажуть: дівка, як верба: де посади, то прийметься* [НЛ: 219]; *Старе, як мале!* [НЛ: 260]. У контексті ці вирази набувають підсумкового, узагальнювального характеру.

Таким чином, розмовні ФО визначають стилетвірні риси повісті І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім'я”, індивідуалізують оповідь, а також збагачують фразеологічну систему літературної мови. За допомогою стилістично маркованих ФО автор передає сільський колорит, вводить читача в побутове життя українського народу. Розмовні фразеологізми збагачують мову твору, надають їй експресивності, невимушеності. Серед стилістичних функцій у творі „Кайдашева сім'я” найбільш виразно виявилися функції портретної та мовної характеристики персонажа, створення гумору, узагальнення та вираження експресивної оцінки.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в детальному вивченні всіх функціонально-стилістичних розрядів фразеологізмів, визначенні їх стилістичних функцій та естетичної цінності в художніх текстах письменників ХІХ – початку ХХ ст.

Література

Бибик 2010 – Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бибик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.;

Нечуй-Левицький 1986 – Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 2 : Повісті та оповідання. – 637 с.;

Рудницька 2004 – Рудницька Л. І. Роль фразеологічних одиниць у формуванні й розгортанні контексту / Л. І. Рудницька, Л. Ф. Щербачук // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 53. – С. 17 – 20;

Степаненкова 2010 – Степаненкова Т. В. Стилистические функции старославянских и церковно-славянских фразеологических единиц в прозе А. С. Пушкина / Т. В. Степаненкова // Вестн. Моск. гос. обл. ун-та. Сер. „Русская филология”. – 2010. – № 1. – С. 82 – 86;

Тимошенкова 2010 – Тимошенкова Т. М. Фразеологизмы: номинативный и стилистико-конотативный потенциал и проблемы перевода / Т. М. Тимошенкова // Вісн. ХНУ. – 2010. – № 896. – С. 185 – 189;

Ужченко 2007 – Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 497 с.;

Фокина 2008 – Фокина М. А. Фразеологические единицы в повествовательном дискурсе (на материале русской художественной прозы ХІХ – ХХ веков) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / М. А. Фокина. – Орёл, 2008. – 50 с.

Сикало Л. В. Стилістичні функції розмовних фразеологізмів у повісті „Кайдашева сім'я” І. Нечуя-Левицького

У статті зроблено спробу визначити стилістичні функції розмовних фразеологізмів як окремого функціонально-стилістичного типу фразеологічних одиниць у повісті І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім'я”. На підставі мовного аналізу виявлено, що найвиразнішими стилістичними функціями ФО є функції портретної та мовної характеристики персонажа, створення гумору, узагальнення й вираження експресивної оцінки.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, розмовний фразеологізм, стилістична функція, портретна характеристика, мовна характеристика персонажа.

Сыкало Л. В. Стилистические функции разговорных фразеологизмов в повести „Кайдашева семья” І. Нечуя-Левицького

В статье сделана попытка определения стилистических функций разговорных фразеологизмов как отдельного функционально-стилистического типа фразеологических единиц в повести І. Нечуя-Левицького „Кайдашева семья”. На основании языкового анализа выявлено, что самыми выразительными стилистическими функциями фразеологических единиц являются функции портретной и языковой характеристики персонажа, создания юмора, обобщения и выражения экспрессивной оценки.

Ключевые слова: фразеологическая единица, разговорный фразеологизм, стилистическая функция, портретная характеристика, языковая характеристика персонажа.

Sykalo L. V. Stylistic functions of colloquial phraseological units in the story „Kaydasheva sim'ya” of I. Nechuy-Levitskiy.

In the article the attempt of determination of stylistic functions of colloquial phraseological units is done as a separate functionally-stylistic type of phraseology units in the story of I. Nechuy-Levitskiy „Kaydasheva sim'ya”. It is educed on the basis of language analysis, that the most expressive stylistic functions of PU are functions of portrait and language description of personage, creation of humour, generalization and expression of expressive estimation.

Keywords: phraseology unit, colloquial phraseological unit, stylistic function, portrait description, language description of personage.

Г. С. Чернобай (Слов'янськ)

УДК 81'23:811.161.2'373.7

**СЕНСОРНО-МІФОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ
БЕЗОСОБОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Висвітлення пропонованої теми статті потребує конкретизації проблеми в її загальному вигляді. Аналіз безособових конструкцій (далі БК) української мови відзначається своєрідністю. Головною особливістю БК є їх відмінна риса, що полягає у складності семантичної структури, багатстві їх внутрішніх можливостей, загадковості й табуванні, які співіснують у тексті. Зарубіжні й українські лінгвісти неоднозначно трактують екстралінгвальну природу БК. Неоднозначність виявляється в розбіжності поглядів на семантичну природу БК, яку можна представити у вигляді опозиційних думок. Так, існує судження, згідно з яким вивчення міфологічного аспекту БК вважається застарілим і непотрібним. На думку інших науковців, вивчення міфологічної лексики утворює відповідний модус в етносвідомості [Селіванова 2008: 180]. З огляду на складність тлумачення семантичної природи БК, ми вважаємо за необхідне дослідити її із залученням психологічного та культурологічного аспектів. Завданнями нашої статті є: 1) створення сенсорно-міфологічної класифікації безособових фразеологічних зворотів (далі БФЗ) на позначення зовнішніх станів природи (далі ЗСП) і внутрішніх станів людини (далі ВСЛ); 2) можливе / неможливе співвіднесення її з божествами української міфології, з метою кращого усвідомлення БФЗ носіями сучасної української мови.

Провідна думка, яка сприяла утворенню сенсорно-міфологічної класифікації БФЗ, була висловлена О. Лосевим: „Безособові конструкції проникають своїми коренями в міфологію, проте хто з нас зараз при вживанні безособового речення думає про міфологію?” [Лосев 1982]. Тож саме психологічна неусвідомленість і безособових речень, і БФЗ зумовлює незрозумілість їхньої семантичної природи.

Відповідно до психологічної класифікації безособових одиниць на позначення ЗСП та ВСЛ і ґрунтуючись на процесі узагальнення відчуттів і сприйняття, виокремимо різновиди сенсорних типів БФЗ.

Першим сенсорним типом є **зоровий**, до якого залучаємо БФЗ, у яких дієслівна лексема виражає сприйняття й розрізнення явищ за допомогою зору. Вони здебільшого репрезентують:

1) настання ранку, зорі, дня, наприклад: *благословило на світ, заблагословило на світанок, зайнялося на зорю, заходилося на день, на зорю займається, поблагословилося на світ;*

2) втрату чіткості зору, свідомості, як-от: *замерехтіло в очах, мерехтіло в очах, помутніло в очах, потьмарилося в очах;*

3) неприємні зорові відчуття (*в очах міниться тощо*);

4) зоровий тип представлений БФЗ зі значенням слабкості, болю, втоми, наприклад: *в очах жовтіє (зеленіє, темніє), в очах рябіє, вивело очі*.

З огляду на можливе асоціативне поєднання психологічних елементів із міфологічною основою українського етносу відзначимо, що для БФЗ зорового типу на позначення ЗСП характерна персоніфікація білого світу в образі Білобога – бога світла і добра (зазначимо: білий колір – символ світу, дня, персоніфікований вияв блага, добра) і Дажбога. Натомість БФЗ зорового типу на позначення ВСЛ уособлені негативним образом міфічної потвори, наприклад Очниці. Синестезія відчуттів і міфологічних поглядів українців опосередкована асоціюванням божества з дією, яку вона може наслати на людину. Приміром, у реченні *Очі вивело із лоба од страшної муки (Шевч.)* значення БФЗ „очі дуже широко відкрилися (від болю, страждань і т. ін)” [СУМ, I: 366] ґрунтуються на аналогії до дії Очниці, яка несла хвороби очей, осліплювала людей.

Така метафоризація є наслідком роботи психонетичного процесу складної трансформації. Перша трансформація (психологічна) ґрунтується на усвідомленні дії зовнішнього чи внутрішнього подразника на людину органами чуття та необхідності її обґрунтування. Цей процес сприяв утворенню другої (культурологічної) трансформації, яка полягає в тому, що біль, хвороби приписували дії злих божеств, наприклад Очниці (хвороба усвідомлюється як зле божество). Тобто психологічний процес сприйняття явищ стимулює роботу мислення, яке й утворює складні асоціації на підставі міфологічних поглядів етносу. Наприклад, у реченні *Заводилось на світ, коли прокинувся Вовчанський будити хлопців (Тулуб)* БФЗ приховує божество, яке здатне повністю інтерпретувати картину, що відтворюється в реченні (*Дажбог заводився на світ...*). Тобто Дажбог, за народними віруваннями, є втіленням рушійної сили природного явища, божеством, яке заводиться на світ.

Другий тип, **слуховий**, формують БФЗ, які викликають дію слухових рецепторів. Однак цей тип обмежений культурологічними аспектами (міфологічними характеристиками). Тому роль міфологічного суб'єкта виконує персоніфікована назва хвороби – Глуханя, яка асоціюється з образом потворної баби, без вух і рота, що відбирає в людини слух і мову, тисне на голову, ломить її і закладає вуха, від чого хворий глухне [Войтович 2005: 287]. Керуючись міфологічним потрактуванням Глухані, виокремимо підтипи БФЗ, у яких вбачаємо дію цього злого божества.

1) БФЗ зі значенням втрати здатності що-небудь говорити, казати, промовляти, наприклад: *забракло мови, зав'язало (перепинило) мову, затягнуло язика, неначе (мов) заказало кому*.

2) БФЗ на зразок *у вухах дзвентить, загуло у вухах, заступає вуха, позакладало вуха*, що використовуються на позначення відчуття дзвону, шуму у вухах, послаблення чи втрати слуху.

3) БФЗ на позначення дії тиску на голову, який ломить і закладає вуха, притуплює свідомість і заморочує розум: *баламутило голову, забило (відбило) памороки, забило баки, аж голова загула, ударило в памороки.*

Послаблення дії Глухані в українській мові також знаходить вираження у БФЗ, наприклад: *як прорвало* – „хтось несподівано почав говорити (звичайно після тривалої мовчанки)”.

Нюховий тип кількісно найменший. Міфологічно-метафоричну природу репрезентують БФЗ, до складу яких входять безособові дієслова на позначення колового руху, поєднаного з нюховим рецептором (*що аж у носі закрутило* – „говорять про яке-небудь недобре, неприємне почуття”). Це „зумовлене зв'язком кола з діями нечистої сили” [Селіванова 2008: 165], наприклад: *закрутило голову* – „свідчить про те, що людину отуманило щось недобре”, *прикрутило його* – “значить попасти у прикре, погане становище”. Негативна семантика кола простежується і в низці інших народних висловів та фразеологічних виразів (уживання приповідки *коло мене, аби не на мене (Ільк.)* означає бажання людини відвернути від себе зло, „нехай діється якесь лихо” [Франко II: 375], аби не зі мною; *крутити словами* – „обманювати, дурити кого-небудь”; *крутити хвостом, крутити веремію* тощо.

Домінуючим видом сенсорно-міфологічної мотивації БФЗ є **органічний** тип, до складу якого входять вирази, покликані фіксувати внутрішні стани організму. Вплив внутрішніх суб'єктивних чинників підвищує дію чуттєвих аналізаторів. Вони, своєю чергою, сприяють утворенню фразеологізмів на позначення ВСЛ, що на психологічному рівні відповідають одній з двох основних форм зміни чуттєвості – сенсibiliзації (або фізіологічній адаптації). Натомість БФЗ на позначення ЗСП опосередковані дією іншої форми зміни чуттєвості, що залежить від умов навколишнього середовища і пристосування до них – адаптації. Сенсibiliзація оперує інтерорецептивними рецепторами (органічними відчуттями). Адаптація до навколишнього середовища відбувається завдяки екстерорецептивним рецепторам, до складу яких належать зорові, слухові, шкірні, нюхові відчуття. Саме психологічна адаптація поєднує БК із культурою, пристосовуючи відчуте людиною до її світобачення.

Тож безособові фразеологізми в експресивній формі відтворюють культурність одиниць лексичного фонду мови за допомогою психологічності, яка, на відміну від культурної (національної) своєрідності безособових одиниць, відрізняється загальністю та універсальністю. Зроблений висновок підтверджує погляди Р. Якобсона на те, що граматики „виокремлює й класифікує різні аспекти досвіду та вивчає їх вираження в мові... більше того, вона визначає, які аспекти того чи того досвіду повинні бути виражені в мові” [Якобсон 1996: 231].

Органічний тип БФЗ характеризуватимемо за дією прихованого на семантичному рівні міфологічного суб'єкта. Ми переслідуюмо таку мету:

довести, що БФЗ, як й іншим безособовим одиницям, притаманна міфологічна репрезентація, виокремлення якої дозволить отримати якомога більше відомостей про те, що стоїть за мовними одиницями, набутими чуттєвим шляхом. Органічні чуття ми здебільшого сприймаємо через біль та больові стани.

Міфологічна природа болю і хвороби виникла унаслідок того, що „давня людина не визнавала болю, боялася, уникала його. Слово на позначення хвороби чи хворобливого стану було під заборорою” [Колесов 2000: 97]. Саме цей факт, на наш погляд, сприяв утворенню БК, адже в них поєднані складні процеси: особистісне відчуття асоціюється з чимось іншим (наприклад, порівнюється з дією чогось, що вже відоме людині, з дією стихій) і знаходить пояснення в міфологічній істоті, прихованій у внутрішній формі безособових одиниць.

Так, слова *дух* і *душа* споріднені зі словами *дихати*, *дихнути*, *повітря* [ЕСУМ II: 149 – 150]. Аналіз БФЗ, до складу яких входять зазначені слова, здебільшого констатують негативну оцінку стану зі значенням задухи, важкості, перехоплення дихання: *випирає дух* – „дуже важко дихається”, *випирає душу з кого* – „задохатися”, *забиває дух* – „перехоплювати дихання”, *захопило подих (віддих, дихання)* – „утруднюється дихання”, *забило груди* – „перехоплення дихання від фізичного перенапруження”, *перейняло подих, зайняло дух* – „утруднюється, зупиняється дихання”, *зціпило дихання* – „стало важко дихати”, *тамусь дух, віддих, дихання* – „стає важко дихати” тощо. З огляду на те, що насердниця – „хвороба, біль у ділянці серця, коліки” [ЕСУМ V: 222 – 223] (пор.: *ухопило за серце*), вважаємо, що діяльність духу тісно пов’язана з діяльністю серця, а на міфологічному рівні і душа, і серце асоціюються з Гризачкою – божеством, що приносить людині хворобу серця [Войтович 2005: 287]. Уособлення серця з душею зустрічаємо й у мові художньої літератури: *Від радощів дух спирає у грудях Василевих, серце на хвилину перестає битися (Мирний). – Від радощів Гризачка спирає дух...*

Акцентуємо увагу на тому, що в міфологічній ієрархії божества, які насилають хвороби, недуги, неміч, належать до злих божеств і асоціюються з чортом, Чорнобогом, дідьком тощо. Так, наслідки дії злого божества Мани вбачаємо в таких БФЗ: *не береться до голови* – „хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось”, *виводило з рівноваги* – „позбавляти душевного спокою”, *затуманювало голову (розум)* – „затмарювати комусь свідомість”, *помутилося (помутніло) в очах (в голові)* – „опинитися у стані, близькому до непритомності”, *туманіє в голові (туманиться)* – „затмарюється свідомість”, *тьмаритися в очах (в голові)* тощо.

У БФЗ на зразок *притягло живота до спини* – „хтось дуже схуд, виголодався”, *на черево боліти* – „говорять про червону болізь, різачку або срачку” [Франко III: 404], *аж шкура тріщить, аж животи*

позатягало – „про сильне почуття голоду” тощо. виокремлюємо дію злої потвори Черевухи, що приносить хворобу шлунку й інших нутрощів. Дію міфологічного божества Лякливиці, що несе людям страх, боязкість і переляк, вирізняємо у фразеологізмах на зразок *бере з-за плечей* – „хто-небудь переживає страх”, *заперло дух* – „від перестрашу” (пор.: *страх бере з-за плечей, страх спер дух*), *похолоділо на серці* – „комусь стало моторошно”, *похолонуло в душі (в грудях, у животі, у н’ятах, у серці)* – „стало страшно від переляку, хвилювання”, *аж сипонуло морозом по шкірі* – „про відчуття страху, боязкості” та ін.

П’ятим типом БФЗ є **емоційний**. Багатозначність поняття *душа* вбачаємо в наявності й позитивного оцінного значення для характеристики емоційного стану людини – полегшення, спокою, зникнення хвилювання, тривоги, справлення глибокого враження, припливу радісного почуття: *відлягло (відійшло) від серця (від душі)*, *запало в душу, залоскотало коло серця, потеплішало (потепліло) на серці (на душі), просвітліло на душі, сперло дух* – „утруднення дихання від надміру подиху, почуттів”. Почуття важкості на душі передають такі БФЗ: *серце наче рукою здавило* – „дуже важко на душі”, *муляє на серці (на душі)* – „про почуття неспокою, тривоги”.

Порівняльну асоціацію за дією злих духів Лоскотух виокремлюємо в БФЗ, значення яких передає одночасно відчуття лоскоти і нестримне бажання (хотіння) щось зробити, як-от: *залоскотало в горлі (носі)* – „про відчуття лоскоти при бажанні заплакати, чхнути і. т. ін.”, *аж ноги лоскоче, аж за жижки сіпає* – „дуже хочеться чого-небудь”. Це порівняння можна інтерпретувати таким чином: як не можна витерпіти Лоскотух, так людині постійно чогось кортить, багнеться і хочеться. Більше того, здавна українці вживали приповідки, які характеризують їхнє ставлення до хотіння (напр.: *Нехить гірша від немочі. Хочеться – гірше ніж болить* тощо).

Не менш інформативним, на наш погляд, є фразеологізм *ні знобить ні гріє*. Залучення культурно-міфологічного потрактування дає нам можливість зробити припущення, що такий зворот характеризував людей, яких не брали хвороби: ані Ломота (Знобила), ані Вогневиця, і що він лише з часом трансформувався у БФЗ зі значенням „зовсім байдуже, ніскільки не турбує”. Існує й інше припущення, згідно з яким БФЗ *ні знобить ні гріє* позначає відсутність у людини хворобливого стану (трясці). Таку думку пояснюємо потрактуванням трясці в словнику: „хворобливий стан, при якому людину... кидає то в жар, то в холод” [СУМ X: 307].

Про швидку, раптову дію, виражену у БФЗ на зразок *як рукою зняло, ніби язиком злизало, мов вітром здуло, майнуло в голові, збрело в голову (на думку), мелькнуло в голові, як (немов, мов) вітром (вихром) перенесло, просвітло в голові, ударило в памороки (в сон, в голову), мов громом ударило*, повідомлено переважно за допомогою вживання

персоніфікованих порівняльних зворотів. До того ж ВСЛ порівнюють з персоніфікованими міфологічними божествами природи – Стрибогом (вітром, вихром), Перуном (громом), акцентуючи увагу на швидкості, несподіваності тощо. Натомість у БФЗ із прихованим порівнянням міфологічне божество так само приховане. Це, звісно, ускладнює процес усвідомлення внутрішнього семантичного значення БФЗ (пор.: *майнула в голові – думка вітром майнула в голові* або *думка мов вітер майнула в голові*), значення таких фразеологізмів пояснюють тим, що немає нічого швидшого за думку. Цей факт уможлиблює порівняння думки з вітром.

Узагальненням розгляду БФЗ є усвідомлення того, що міфологічна мотивація „заповнює світоглядні лакуни” [Селіванова 2008: 175] сенсорного сприйняття світу. На нашу думку, відсутність знань у наших предків про перебіг психологічних процесів став основною причиною звернення до міфологічного потрактування зовнішнього і внутрішнього світів. Цей факт відіграв важливу роль у процесі формування свідомості українців, що й дозволило характеризувати БК української мови як міфологічну пам'ять наших предків. Уважаємо, що лише за умов залучення культурологічного і психологічного аспектів, сучасні носії української мови зможуть усвідомити не лише лінгвістичні особливості БФЗ, а й культурну значущість українців як етносу.

Література

Войтович 2005 – Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стер. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.; **ЕСУМ 1982** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1 – 5. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006; **Колесов 2000** – Колесов В. В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека / В. В. Колесов. – СПб. : Филол. фак. С-Петербур. гос. ун-та, 2000. – 326 с.; **Лосев 1982** – Лосев А. Ф. Знак, символ, миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.; **СУМ 1970 – 1980** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970. – 1980. – Т. 1 – 11; **Франко 2006** – Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / зібрав, упорядкув. і пояснив Др. Іван Франко / І. Франко. – 2-ге вид. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 2 – 3; **Якобсон 1996** – Якобсон Р. Язык и бессознательное / Р. Якобсон ; пер. с англ., фр., К. Голубович и др. – М. : Гнозис, 1996. – 248 с.

Чернобай Г. С. Сенсорно-міфологічна класифікація безособових фразеологічних зворотів української мови

У пропонованій статті звернено увагу на важливості одночасного розгляду психологічного та міфологічного аспектів для вивчення безособових фразеологічних одиниць української мови. Запропоновано

сенсорно-міфологічну класифікацію безособових фразеологічних зворотів на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини. Залучено міфологічний аспект до потрактування сенсорних типів безособових фразеологічних зворотів.

Ключові слова: безособові фразеологічні звороти, сенсорно-міфологічна класифікація, міфологічний суб'єкт, психологічний аспект.

Чернобай А. С. Сенсорно-мифологическая классификация безличных фразеологических оборотов украинского языка

В предложенной статье внимание обращено на важности одновременного рассмотрения психологического и мифологического аспектов для изучения безличных фразеологических единиц украинского языка. Предложена сенсорно-мифологическая классификация безличных фразеологических единиц, которые обозначают внешние состояния природы и внутренние состояния человека. К обоснованию сенсорных типов безличных фразеологических единиц приобщён мифологический аспект.

Ключевые слова: безличные фразеологические обороты, сенсорно-мифологическая классификация, мифологический субъект, психологический аспект.

Chernobay G. S. Sensory and Mythological Classification of the Impersonal Phraseological Units in the Ukrainian Language

The present paper deals with the importance of simultaneous investigation of the psychological and mythological aspects for study of the impersonal phraseological units in the Ukrainian language. The sensory and mythological classification of the impersonal phraseological units which denotes the inner person's conditions and outer nature's conditions is proposed. Mythological aspect to the grounding of the sensorial types of the impersonal phraseological units is united.

Key words: the impersonal phraseological units, the sensory and mythological classification, mythological subject, psychological aspect.

В. І. Школярєнко (Суми)

УДК 811.112.2'07

**ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПРОТЯГОМ VIII – XVII СТОЛІТЬ**

Картини світу, змальовувані різними мовами, у чомусь між собою схожі, а в чомусь різні. Відмінності між мовними картинами світу виявляють себе насамперед у лінгвоспецифічних словах, фразеологізмах, не перекладних на інші мови, які містять концепти, специфічні для певної мови. Дослідження лінгвоспецифічних слів і фразеологізмів у їхньому взаємозв'язку й у міжкультурній перспективі дозволяє вже сьогодні говорити про відновлення доволі істотних фрагментів картини світу VIII – XVII ст. та ідей, що її конституують.

Для того, щоб зрозуміти поведінку, культуру, а отже, й мову середньовічної людини, необхідно спробувати відтворити уявлення й цінності, властиві їй, виявити її звички, те, як вона оцінює дійсність, особливість її бачення світу. Одним словом, покладатися на ту модель світу, що склалася в конкретному історичному суспільстві [Буніятова 2004: 306]. Мова фіксує категорії моделі світу. Вони так само стереотипні в мові, як і за її межами [Гуревич 1984: 29 – 30]. Таке мотивування фразеологічних одиниць (ФО) дозволяє реконструювати картину світу народу, мову якого досліджують.

Мета статті – установити культурно-національні чинники виникнення й розвитку фразеологізмів давньоверхньонімецького (двн.), середньоверхньонімецького (свн.), і ранньоновеверхньонімецького (рнвн.) періодів.

На формування фразеологічної картини світу носіїв двн. мови значно вплинули такі чинники: ранньофеодальний суспільний устрій: стосунки між королем і феодалами (васалами): васал повинен принести клятву (*eit geben, eit nemen*); бути вірним господарю (*triuwe geben, ze triuwe komen*); вірування: *gotes rīhhi, gotes huldī, wīthero zala „heilige Zahl”*; професійна діяльність: *zi akkare gangan „das Feld bebauen”, korn arbeiten (arbeiten „anbauen”), unreht suohhunga „gerichtliche Untersuchung”, smides kneht, giwāfaniter kneht, giwāfaniter man, buohkamarīga follīglīhhī „Menge der Bücher”*; емоційно-психічний стан людини: *blīdlīhemo muote „mit frohem Herzen”, harto in muote „schwer ums Herz”, brutten muotes „sich ängstigen”, diu tougan sunta „verborgene Sünde”*; контакти між представниками різних етносів: двн. *zi akkare gangan „das Feld bebauen”* – і.-е. *aġros, eġros „Weide, Feld, Flur”, двн. gotes rīhhi – двн. rīhhi, кельт. rig, двн. sīn kriuz tragen – лат. krux [Köbler 2006].*

Національно-культурними чинниками, що вплинули на становлення фразеологічної картини світу двн. Періоду, є: язичницькі уявлення, спільні для носіїв індоєвропейських мов; соціальні відносини; професійна діяльність; риси характеру; почуття. До актуальних символів

двн. періоду відносимо: позначення частин тіла: *in demo herzen sîn, fora ougen wesan* (vor Augen liegen), *houbiten bilōsit* „enthaupten”, *werfan untar fuozi* „zu Füßen legen”; одяг: *rōmiskēr skuoh* „Sandale”; природу: *himilo gizengi* „zum Himmel dringend”; тваринний світ: *ohso stekaler*; поняття часу й простору: *bī jārōn, bī jārōn* „Jahr für Jahr”, *zi wege rihten* „auf den rechten Weg führen”; продукти: *zi muose sizzen, himillih muos*; числа: *drīo heito gotes* „Dreieinigkeit Gottes” [Köbler 2006].

На формування фразеологічної картини світу свн. періоду найбільше вплинули такі чинники: культурні традиції: *sîn kriuz tragen, daz mezzet bī dem hefte haben* „Macht, Gewalt haben”; ритуал: *jmdm. den rugge zuo kêren, jamer haben, ze gesichte queman, vor ougen haben*; етикет: *ze beine gên* „tiefen Eindruck machen”, *einem die hant recken*; особливості спілкування: *ewer liebe* (так зверталися один до одного в листах герцоги), *unser herr*, соціальна орієнтованість: *ritter und herren, die rîchen unde die armen*; професійна діяльність: *koufes pflegen, in koufmanschaft fâren, ze lône bieten, jmds phluoc gât vil hatre ebene* „jmdm. geht es gut”, *arbeit, uerc üeben*; психічний стан людини: *scharphez lîden, herzen zerbrechen, ze minne komen*; лицарська культура: *kriec nemen, zu dem schilt geboren sein, mit dem schielt und helm sterben*; художня література: *gelücke haben, zu den ôren komen* „hören, vernehmen” („Пісня про Нібелунгів”), *ze troste tuon, wê tuon* (релігійна література), *hunger haben* (міська література), *angest haben, freude haben, leit tuon* (лицарська література), *zeinem gouche erkorn* „zum Narren halten” (сатирична література); поняття часу й простору: *von tage ze tage, von wochen ze wochen*; контакти між французьким і німецьким лицарством: *runt sein wie ein kesselring* – д. франц. *reont*, лат. *rotundus* „круглий”, лат. *rota* „колесо”. Значущими символами в середньовісній німецькій мові стали: частини тіла: *daz herze geben, gewinnen, brechen, ûf den handen tragen, einen fuoz von jmdm. komen* „відійти від когось”, *vom houbet unze an die vûeze* „vom Kopf bis Fuß”; одяг: *kleit tragen* „Ritterkleidung tragen, anlegen” *den mantel kêren als daz weter (der wind) ist* „пристосуватися”; природа: *wîz als sne, wîs als ein turteltiubelîn*; тварини: *ein bern harfen lêren* [Lexner 1974].

До вирішальних чинників, релевантних для формування фразеологічної картини світу рнв. Періоду, належать: язичницько-християнські вірування: *gott helpe uns, der teufel hat jmdn. besessen*; давнє право й судочинство: *jmdn. zum schwert verurteilen, auf die lange bank schieben*; селянські звичаї і селянське господарство: *die agen abschütten, um den brotkorb tanzen, um die bruch kâmpfen*; розвиток писемності, освіти: *etw. aufs papir bringen; etw. in geschrift haben*; формування нових економічних відносин: *kredit geweren, einen handel treiben*; орієнтація людини в часі й просторі: *in dat elende senden* „висилати”, *über das mer faren* „військовий похід”; етикет: *Gott spar euch gesund, gnad und frid von got*. Система стереотипів і символів ранньоновісній німецькій мові містить: соматизми: *in jmds. hand komen, (sîn) houbet verlieren*; предмети

домашнього побуту: *bis auf den minsten leffel*; продукти харчування: *nicht ene bone, in einen sauren apfel beißen*; позначення тварин: *jmdn. halten wie ein hund, leben as katzen unde hunde* [Röhrich 2000].

Здійснений аналіз дозволив визначити національно-культурні чинники, які є універсальними під час дослідження становлення фразеологічної картини світу німецької мови VIII – XVII століть. Вони актуальні для кожного з досліджуваних періодів. До них належать: міфологія, релігія, соціальна орієнтованість, професійна діяльність, психічний стан, художня література, система стереотипів і символів, пов'язана з компонентами-соматизмами, позначеннями тварин.

Тематико-ідеографічна систематизація досліджуваних фразеологізмів заснована на системі образів і цінностей певного історичного періоду. Систематизацію здійснено на основі значення компонентів, оскільки їхня семантика історично зумовлена.

Тематико-ідеографічні групи усталених словосполучень дивн., свн. і ривн. мов, виділені на матеріалі дослідження, можна представити так:

1. Уявлення, пов'язані з фізіологією:

а) анатомія людини, зовнішній вигляд, жести, міміка: *veste als ein stein* – „міцний як камінь”; *wiz alsam der snê* – „білий як сніг”;

б) фізичні дії: *bëren mit hasen jagen* – „розпочинати справу (війну) з недостатніми засобами”; *hantwerkes kunnan* – „знати справу”; *lëra geban* – „навчати”;

в) здоров'я, хвороби, лікування: *bluot switzen* – „стікати кров'ю”; *fiëber habên* – „мати підвищену температуру.

2. Природний навколишній світ: нежива природа та природні явища: *wagan in himile „Sternbild des Bären”* – „велика ведмедиця”; *freissamo sterno „Komet”* – „комета”.

3. Просторово-часові уявлення:

а) подорожі, шлях: *ûf der vart gên/gân* – „подорожувати”; *under wëgen sîn* – „бути в дорозі”;

б) часові позначення: *in kurzen/kurzlichen tagen* – „через кілька днів”; *diu zît vertriben* – „проводити час”.

4. Позначення кольорів: *bleich als/alsam ein asche* – „блідий як попіл”; *rot als eine rose* – „червоний як троянда”.

5. Побутові уявлення:

а) будинок, реалії повсякденного життя, предмети побуту, домашнє господарство: *hus unde hof* – „домівка, рідний дім, своє подвір'я”; *eine wirtschaft machen* – „розраховуватися”;

б) родина і родинні зв'язки: *ê brechen/ schaffen* – „розірвати шлюб / одружитися”; *eine vrouwe nëmen* – „одружитися”; *faterlôs werdän „den Vater verlieren”* – „втратити батька”;

в) одиниці виміру: *als umbe ein hâr breit* – „не товщій волосини”; *kleiner danne als ein vinger* – „бути низького зросту”;

г) заняття: ігри, турніри, розваги, спорт: *feste hân* – „святкувати”;

ein turnei nēmen – „брати участь в змаганні”; д) кухня, їжа: *goume nemen* – „їсти”.

6. Соціальні відносини:

а) трудові процеси й економічні відносини: *kouf triban* – „займатися торгівлею”; *zi akkare gangan* „das Feld bebauen” – „обробляти поле”; *korn arbeiten* „Korn anbauen” – „виросувати зерно”;

б) соціальне становище й професії: *ritære und knēcht* – „всі, кожен”; *riters ambet pflēgen* – „бути лицарем”;

в) норми поведінки й соціальна оцінка: *ober hant haben* – „мати перевагу”; *jmdm. die hant smirwen* – „обікрасти кого-небудь”; *tumber danne ein gouch* – „бути дурним”;

г) право: *āne, sunder strāfen* – „покарати”; *strāfungē des gerihtes* – „судовий вирок”; *tages ding* „Versammlung” – „збори, судові засідання”.

7. Воєнні дії, озброєння: *daz vēlt rūmen* – „залишити поле бою”; *daz vēlt behaben* – „перемогти”; *daz kriuze ūf jmdn. nēmen* – „оголосити війну кому-небудь”.

8. Духовне життя:

а) вірування, релігійні уявлення, чаклунство: *daz kriuze tragen* – „нести власний хрест”; *gotes hūs* – „дім Бога”; *diu tougan sunta* „verborgene Sünde” – „таємний гріх”; *zouberlist haben* – „вміти ворожити, бути чаклуном”;

б) писемність, книжкова справа, освіта, наука: *list haben* – „бути обізнаним”; *wīsheit haben* – „бути мудрим”; *buohkamarīga follīglīhhī* „Menge der Bücher” – „багато книг”.

9. Внутрішній світ та емоційне життя людини: *haz unde nīd* – „ненависть і заздрощі”; *kumbers gewon sīn* – „турбуватися”; *blīdemo muote* „mit frohem Herzen“ – „в радісному настрої”.

10. Розвиток торговельно-грошових відносин:

а) назви грошей: *schwartz gelt* (мідна монета); *weiße müntz* (срібна монета);

б) здійснення торговельних дій: *bezalunge tun; rechenunge tun; vertrage tun; handel treiben; mit weißer müntz zalen; umb rechten pfennig geben*; в) поняття вигоди: ; *umbs gelts willen tun; to profyte komen; etw. zu pfennig machen; zu gelt komen*.

Отже, розгляд фразеологізмів на фоні культурно-історичного розвитку суспільства дозволяє відносно адекватно ідентифікувати й систематизувати склад ФО кожної конкретної соціально-історичної епохи та встановити ключові тематико-ідеографічні групи фразеологізмів днв., свн., і рнвн. періодів, які свідчать про наявність універсальних (позачасових) тем (наприклад, таких, як життя, смерть, час, простір, страх, гнів, сум, біль, голод та ін.) як властивих для світосприйняття людини певної історичної епохи цінностей та образів. Здійснене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діахронії німецької мови. Результати

дослідження можуть стати складником повного ґрунтового аналізу німецького фразеологічного складу як системи в розвитку.

Література

Буніятова 2004 – Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV – XIII ст.): дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Буніятова Ізабелла Рафаїлівна. – К., 2004. – 404 с.; **Гуревич 1984** – Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М.: Просвещение, 1984. – 349 с.; **Köbler 2006** – Köbler G. Neuhochdeutsch-althochdeutsches Wörterbuch (PDF) [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – 925 s.; **Lexner 1974** – Lexner M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Matthias Lexner. – Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1974. – 504 s.; **Röhrich 2000** – Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: Digitale Bibliothek [Електронний ресурс] / Lutz Röhrich. – Berlin: Directmedia Publishing GmbH, 2000. – Bd. 42 (CD-ROM). – 7424 S. – Systemvoraussetzungen: PC ab 486; 16 Mb RAM; CD-ROM Windows 95/98/ME/NT/2000.

Школяренко В. І. Формування фразеологічної картини світу німецької мови протягом VIII – XVII століть

У статті розроблено новий підхід до вивчення фразеологічного складу з позиції діахронічного аспекту лінгвокультурології, який полягає у виявленні національно-культурних чинників, релевантних для формування фразеологічної картини світу давньоверхньонімецького, середньовісньонімецького й ранньоновісньонімецького періодів; визначено критерії встановлення національно-культурної специфіки фразеологізмів, а також описано досвід систематизації фразеологічних одиниць у діахронії, заснований на системі образів і цінностей певного історичного періоду.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, національно-культурні чинники.

Школяренко В. И. Формирование фразеологической картины мира немецкого языка в течение VIII – XVII веков

В исследовании разработан и представлен новый подход к изучению фразеологического состава с позиции диахронического аспекта лингвокультурологии, который заключается в выявлении национально-культурных факторов, релевантных для формирования фразеологической картины мира древневерхненемецкого, средневерхненемецкого и ранневерхненемецкого периодов; определены критерии установления национально-культурной специфики фразеологизмов, а также описан опыт систематизации фразеологических единиц в диахронии, основанный на системе образов и ценностей определенного исторического периода.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, национально-культурные факторы.

Shkolyarenko V. I. Formation of Phraseological world representation of German of 8th – 17th centuries

The paper suggests a new approach to the study of German phraseology from diachronic aspect of linguoculturology, which consists in identification of national-cultural factors relevant for the formation of phraseological world representation of Old High German, Middle High German and Early High German periods. The criteria for establishing the national-cultural specificity of phraseology have been defined. The experience of systematization of phraseological units in diachrony based on a system of images and values of a certain historical period have been described.

Key words: phraseological world representation, national-cultural factors.

О. В. Шкуран (Лисичанськ)

УДК 811.161. 2'282. 2 (477. 52/6)

**ДЕМОНОНОМЕН „ЧОРТ”
У СЕРЕДНЬОПОДІНЦІВСЬКОМУ
КОМПАРАТИВНО-ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ**

Загальною тенденцією сучасної лінгвістики є звернення до людського чинника в мові, коли наукові розвідки спрямовуються на вивчення мисленнєвих процесів і їхнього зв'язку з культурою, духовністю етносу. Увага до системного аналізу фразеологічних явищ дає змогу дослідити активні процеси в діалектах, виявити архаїчні елементи, установити зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою. Однією з актуальних проблем української діалектології залишається дослідження компаративної фразеологічної системи східнословобожанських та східностепових говірок Середнього Подінців'я.

Особливий інтерес викликає територія Середнього Подінців'я, де протягом багатьох десятиліть відбувалося змішування культур, їхніх парадигм. Говірки досліджуваного регіону ввібрали особливості різних національно-культурних традицій, у яких законсервувалися елементи поліського, південно-східного й частково південно-західного наріччя української мови, південноросійських говірок. Вони стали основою новоствореного наріччя, що функціонує в мовленні подінцівців [Ужченко 2003: 3].

Мета розвідки – висвітлити внутрішньосистемні зв'язки у просторі досліджуваних компаративних фразеологізмів з пейоративно конотованим реципієнтом-демонономеном „чорт”.

Проблема уявлень про міфологічні номінанти, відбиті в українській

фразеології та пареміології, досліджувалися в різних аспектах. Зокрема, Ю. Кжижановський у книзі „*Maḋrej głowie dość dwie slowie*” подає кілька нарисів про етимологію окремих фразеологізмів із компонентом *diabel* [Krzyżanowski 1994: 158 – 160]. У монографії Є. Тредера „*Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaję na tle porównawczym*” етнолінгвістичному аналізу міфологеми „чорт” присвячено підрозділ на матеріалі кашубської діалектної фразеології [Tredę 1989: 128 – 130]. Етнолінгвістичний аналіз образу польського чорта частково знаходимо в дисертації О. Ніколаєвої „*Ідеографічний опис компаративних фразеологічних одиниць польської мови*” [Ніколаєва 1989а: 16]. У статті Г. Доброльожі „*Ідеографія поліських народних порівнянь з компаративним об’єктом „демонічні сили” обґрунтоване виникнення добра та зла у світі людей, вплив цих сил на світобачення людини* [Доброльожа 1999: 80 – 83]. А. Івченко в публікаціях „*У пошуках нечистої сили*” [Івченко 1994: 43 – 48], „*Візуальна характеристика чорта в польській та українській фразеології та пареміології*” характеризує образ чорта на матеріалі української фразеології [Івченко 2005: 131 – 136]. Використовуючи схему аналізу міфологічних персонажів, розроблену в Інституті слов’янознавства та балканістики Російської АН [Виноградова 2000: 60 – 67], учений ілюструє фраземами зовнішній вигляд, найчастішу належність до чоловічої статі, іноді – до жіночої, процес народження та старіння, вічності (рідко), фізичних ознак – кульгавості, наявності ратиць, рук з довгими пазурами, крил, рогів, хвоста, гіпертрофованого голосового апарату, шерстяного покриття тощо.

240 приповідок наводить І. Франко до міфологеми *дідько*, усебічно висвітлюючи його риси. Він – ‘лисий’ (*А дідько го лисий знає!*), ‘нерозумний’ (*Бовтнув як дідько в смолу*), ‘схильний до покарань’ (*Бодай ти дідько голову урвав!*), ‘боїться християнських атрибутів’ (*Боїться, як дідько хреста*), ‘брехливий’ (*Бреше як дідько*), ‘живе в болоті або у сухій вербі чи груші’ (*Булькоче як дідько в болоті; Тишит сі як дідько сухов вербов*); ‘крикливий’ (*Верещить як дідько*), ‘з постійно відкритими очима’ (*Витріщився як дідько*), ‘хитрий’ (*Він би ще й дідька навчив*), ‘лінивий’ (*Він і для дідька нездалий*), ‘поганий, хитрий’ (*Він усім дідьком кривний*), ‘сварливий’ (*Вона дідькові кума*), ‘заправляє вітром’ (*Дідько сі женит*), ‘брудний’ (*Заталаний як дідько*), а ‘також править пеклом’; ‘верткий та швидкий’; ‘йому можна запродаць душу’; ‘володар скарбів’; ‘кривий на одну ногу’; ‘боїться співу півня (когута)’; ‘лихий; жив в комині’; ‘у нього багато смоли’; ‘ненастанно полює на людські душі’; ‘страшний для людини’; ‘рогатий’; ‘чорний’; ‘язикатий’; ‘сварливий’ та ін. [Галицько-руські приповідки 1901 – 1910: 808 – 826].

У чорта є чимало інших назв: *сатана рябий, демон, диявол, чортяка, чорний, проклятий, лукавий, лущипер, нечиста сила, куций, щезник, злий, бенеря, нечистий, біда, Іван безп’ятий, біс, тот, той, що в*

смолі, дідько, навіть обпаленик – в основі вірування про те, що чорт стає обпаленим, коли в нього потрапляє блискавка, яку кидає святий Ілля [Хобзей 2002: 141] та ін. До просторових локалізацій реципієнта належать болото – *править як чорт болотом*, лопухи, кропива – *мордується як чорт в лопухах*, занедбана хата – *волосся на голові як на чорту хата*, млин – *як чорт на млині* (за лубенським повір'ям, „на всякому млині є чорт. Вітер маленький, і всі млини стоять, а один розходився так, що нічого не можна зробити. І крило одіб'є, і пальці повибиває, поки чорт не нагріється” [Милорадович 1991: 422] або *як чорт біля греблі* (біля водяного млина), очерет, суха верба, груша – *закохатися як чорт у суху вербу* („один із найчастіших осідків дідька” [Там само: с. 594]) та ін. Водяний простір як „дурний” локус побутування нечистої сили осмислювався в нічний час або у виру – *шубовсь як чорт у воду* [Доброльожа 2003: 153], *мутить як біс у виру*, *вертить як чорт у виру* [Юрченко 1993: 34] та ін.

Відзначмо „сітку” стереотипів, накинута „на генетично давні уявлення нашого етносу, значеннєві доміанти” [Ужченко 2004], які відкладалися в семантично-концептуальних опорах „чорт” – „моральні характеристики”. Компаративами Середнього Подінців'я репрезентують морально-етичні характеристики особистості. Вони мають семантику ‘ворожості’: *виприцатися як чорт на паску* – *Ч'о'го ти |випр'ишч'и'є'с'а на |мене / йак ч'орт на |паску* // (Лиз); *дивитися як чорт на попа* – *Хоч'є |у'дари'ти і |диви'ц':а / йак ч'орт на |попа* // (Гірн); ‘заклопотаності, стурбованості’: *носитися як чорти з бубном* – *У |н'ого ве'|с'іл':а / а в |н |носи'ц':а / йак ч'орт з |бубном* // (Свердл); *як чорт у торбі* – *|Дон'ка наро'дилас' / ч'оло'в'ік |носи'ц':а по |двору л'ікар'н'і / йак ч'орт у |торбі* // (Шеп); ‘злості’: *як на ньому чорти катались* – *Ч'оло'в'ік з ро'боти при'шо'у з'лиї / йак на |н'ому ч'ор'ти ка'талис' / з'нову дове'ли* // (Лен); ‘надмірної швидкості’: *носить як чорт на колісниці* – *Шо ти |носи'с':а / йак ч'орт на кол'іс'ниц'і* // (Обор); *як чорт на мітлі* – *Там та'ка не'|в'істка // йак ч'орт на м'єт'л'і* // (Обор); ‘невихованості, неестетичності’: *як у чорта на хаті* (про зачіску) – *У |нашої на'ч'ал'ниц'і |с'од'н'а на голо'в'і / йак у ч'ор'та на |хат'і / нач'є'сала і |дума / шо кра'с'іва* // (Перв); *як чорти гребінку шукали* – *У |хат'і / йак ч'ор'ти гре'б'інку шу'кали* // (Петр); ‘недоречності’: *як з чорта смальцю* – *Во'но нам |надо / йак з ч'ор'та с'мал'ц'у* // (Алч); ‘раптовості’: *вискочити як чорт з конопель* – *Ми |й'о'го ждем з одн'і'йей |стор'ни // А в |н з |пол'а // йак ч'орт з коно'пел' |вискоч'и'ю* (Ка); *вискочити як чорт з очерету* – *Йа зл'а'калас' // |вискоч'и'ю / йак ч'орт з оч'є'рету* // (Лисич) та ін.

Емоційно-експресивне забарвлення може бути посилене кількістю демонономенів: *гасати як сто чортів* ‘дуже швидко’ – *С'ад' і |успо'коїс'а / |носи'с':а / йак сто ч'ор'т'и'ю* // (КрК); *як сто чортів разом* ‘неохайний, непривабливий, некрасивий’ – *Поди'вис' на себе / йа'кий ти*

// *йак сто ч'орт'іу' разом* // (Марк); як *три чорти* *вкучі* *взяті* 'про злу, ревниву людину' – *Коли ви^{ел}ходила зам'іж / ч'и знала / шо в'ін реу'нивий / йак три ч'орти у'куч'і у'з'ат'і* // (Лисич).

Активно наповненим є дендрарний простір, оскільки дерево вважають місцем проживання русалок, чортів та ін. У деяких етнокультурах відзначено сезонність місця перебування нечистої сили: білоруси вірили, що „чорти залишаються у воді всю зиму до Хрещення, а після освячення води переходять на вербу або на інше дерево” [Славянские древности 1995: 386 – 387]. У середньоподінцівських КФО конститuent *чорт* полівалентний: 1) 'дуже неждано'; 2) 'дуже сильно'; 3) 'міцно, сильно закохатися': (*С'од'н'а на у'роц'і йа у'лип / йак ч'орт у су'ху з'рушу* // – Теп: *Уч'е'пилас' су'с'ідка у те' дерево / йак ч'орт у су'ху з'рушу* // – Луган: *Ут'р'іскаўс'а / йак ч'орт у су'ху з'рушу* // – КрК); КФ *вискочити як чорт з конопель* має два значення – 'говорити з гнівом' та 'несподівано з'явитись': *На з'борах Іван' висловиўс'а / йак ч'орт з коно'пел' / у ди'ректора аж дим з у'шеї ва'лиў* // – Лисич; *Д'вер'і не' зач'и'нили і не по'м'ітили / йак Сашка у'с'коч'иў: к'ім'нату / йак ч'орт з коно'пел'* // – Зугрес.

Природною є характеристика кольору чорта. Переважно він чорний. Кольористична семантика закладена в КФ *чорний як сатана* 'про шахтаря, який щойно виїхав на поверхню': *Ч'олов'ік пове'р'нуўс'а з шахти / не' зай'іж:аў до бан'і / ч'орний / йак сата'на* // (Новдр); як *чорт* (у пеклі) – *Ми пер'иш' раз спу'с'тилис' на п'рактиц'і у' шахту // Йа зди'ву'ваўс'а / коли по'бач'иў шахт'ороў // Вони бу'ли / йак ч'орти у пекл'і / так'і з'р'аз'н'і* // (Новдр). Зрідка буває нетипово зеленим – *Со'с'ед позе'ле'н'іу' от' водки / йак ч'орт* // (Лисич, Прив), сірим – *Ж'інка по'мерла / так Кол'ка за'пиў страшно // у'же с'ірий / йак ч'орт* // (Крем, Сіверс), коли мова йде про ступінь сп'яніння чоловіка: *п'яний як чорт* – *При'ел'із у'ч'ора на ка'рач'ках / п'яний йак ч'орт* // (Сіверс).

ОК *біс* уживається зі значенням – 'психічна невірноваженість': *упертий як біс у греблі* (Лисич); *як біс носе* (Прив); *як біс на метлі* (уночі) (Гірс, Лисич); *як біси потоптали* (Лисич); *як біс* (Лисич, Новайд).

КФ передають значення фізичних та динамічних ознак людини, ілюструють конотовані вторинні номінанти з дефініціями 'мешкати подалі від центру міста, села, селища': *жити як у чорта на куличках* – *Вони жи'е'вут' / йак у ч'орта на ку'л'іч'ках / аж на Трактороўк'е* // (Лисич); *як чорту до раю* – *То'б'і до нейї / йак ч'орту до райу* // (Семкоз); 'незручно почуватись': *як у чорта на сковородці* (Перв); *сидіти як чорт на колючці* (Велк, Новб, Новпск); 'перевтомлюватись': *втомитися як чорт у пеклі* (Теп, Шахт); 'кричати': *[як] чорти на вилах підкидають кого* (Іл, Усп); 'не перебувати в родинних стосунках': *така рідня* (родич), *як чорт козі дядько* (Лисич, Шеп) та ін.

Характеристика людини через „чорта” не акцентує увагу на семантичному локусі міфологеми.

Для нечистих властива „водна” локалізація. Вода в народних уявленнях – одна з перших стихій всесвіту, джерело життя, засіб магічного очищення. Разом з тим водний простір осмислювали як межу між цим і тим світом, дорогу в потойбічний світ, як місце побутування нечистої сили: *шубовсь як чорт у воду* (Рог, Усп); *крутиться як чорт у виру* (Лисич, Шахт) та ін.

Зафіксованими є завуальовані КФ, що уписані в кілька „водних позицій”: *болото – носитьься як чорт болотний* (Лисич, Шеп); *керує як чорт болотом* (Рог) (за народним повір'ям, болото – нечисте місце, де водиться нечиста сила); *ганяє як чорт по болоту* (Мороз, Мус); паремія *як у болоті не без дідька, так у селі не без горілки* (Рог, Шеп); *засів як чорт в болоті* (Велик, Вуглег); *на біду як чорт на болото* (Білк) та ін.: водне середовище – *кидається як чорт по озеру* (Мик); *мордується як чорт на Водохрище* (Старб); біля водного середовища або болота – *уліз як чорт у очерет* (Попів); *крутиться як чорт на купині* (Марк) та ін.

На противагу реципієнту *чорт* символ *Бог* у складі компаративем вербалізує меліоративне забарвлення й семантику ‘добробуту, спокою’: *жити як у Бога в пелені* (Бул, Новайд); *жити як за Богом стоячи: Жи^{el}вут’ / йак за Богом с^tтойач’у / н’і^tйаких тур^bбот //*; *жити як у Бога за дверима* (Верх); *молитися як на Бога: В’ін на мене моли^eц’а / йак на Бога / бо йа йдо^{go} корм’л’у / у^xажуйу п’ід ч’ас бо^lез’н’і //* (Лисич).

Отже, у сучасних КФО пейоративно конотований конститuent *чорт* міцно поєднує язичницькі уявлення про демонологічних істот та християнські погляди, що ілюструють антропологічний принцип висвітлення демононома *чорт*. Ще в кінці XIX століття В. Милорадович у дослідженні „Заметки о малорусской демонологии” указав, що в основі всіх демонічних істот перебуває „людина з її інстинктами, пристрастями й діяльністю” [Милорадович 1991: 429].

Скорочення назв населених пунктів

Буква „Д” означає Донецьку область. Відсутність позначки свідчить про належність населеного пункту до Луганської області.

Алч – Алчевськ, **Білк** – Білокуракине, **Бул** – Булавинівка, **Вел** – Верхньокам’янське, **Велк** – Великокам’янка, **Вуглег** – Вуглегірськ Д, **Гірна** – Гірник, **Зугрес** – Зугрес Д, **Іл** – Іллірія, **Ка** – Кам’янка, **КрК** – Красний Кут, **Крем** – Кременне, **Лен** – Ленінське, **Лиз** – Лизине, **Лисич** – Лисичанськ, **Луган** – Луганськ, **Марк** – Марківка, **Мик** – Микільське Д, **Мороз** – Морозівка, **Мус** – Мусіївка, **Новайд** – Новоайдар, **Новб** – Новобіла, **Ковдр** – Новодружеськ, **Новпск** – Новопсков, **Обор** – Оборотнівка, **Перв** – Первомайськ, **Петр** – Петрівка, **Попів** – Попівка, **Прив** – Привілля, **Рог** – Рогове, **Свердл** – Свердловськ, **Сіверс** – Сіверськодонецьк, **Семкоз** – Семикозівка, **Старб** – Старобільськ, **Теп** – Тепле, **Усп** – Успенка, **Шахт** – Шахтарськ Д, **Шеп** – Шепілове.

Література

Виноградова 2000 – Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова. – М. : Индрик, 2000. – 432 с.; **Галицько-руські приповідки** – Галицько-руські приповідки : у 3 т. / зібрав, упоряд. і пояснив д-р Іван Франко // Етнографічний збірник, т. X – XXVIII. – Л., 1901 – 1910; **Доброльожа 1999** – Доброльожа Г. М. Идеографія поліських народних порівнянь з компаративним об'єктом „демонічні сили” / Г. М. Доброльожа // Духовність українства. – Житомир : Волинь, 1999. – № 1. – С. 80 – 83; **Доброльожа 2003** – Доброльожа Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Г. М. Доброльожа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.; **Івченко 1994** – Івченко А. О. У пошуках нечистої сили / А. О. Івченко // Культура слова. – К., 1994. – Вип. 45. – С. 43 – 48; **Івченко 2005** – Івченко А. О. Візуальна характеристика *чорта* в польській та українській фразеології та пареміології / А. О. Івченко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – № 1. – С. 131 – 136; **Милорадович 1991** – Милорадович В. П. Заметки о малорусской демонологии / В. П. Милорадович // Українці: Народні вірування. Повір'я. Демонологія. – К. Либідь, 1992. – С. 407 – 430; **Николаева 1989а** – Николаева Е. К. Идеографическое описание компаративных фразеологических единиц польского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.03 „Славянские языки (западные и южные)” / Е. К. Николаева. – Л., 1989. – 16 с.; **Славянские древности** – Славянские древности : этнолог. слов. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1 (А – Г). – 579 с.; **Славянская мифология** – Славянская мифология : энцикл. слов. / науч. ред. : В. Я. Петрухин и др. – М. : Сллитс лак, 1995. – 679 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : моногр. / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 360 с.; **Ужченко 2004** – Ужченко В. Д. Опозиція „чорт – болото” як репрезентація „дурного” хронотопу в українському фразеологічно- концептуальному просторі / В. Д. Ужченко // Рідний край. – Полтава, 2004. – № 2. – С. 61 – 68; **Хобзей 2002** – Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгв. слов. / Н. Хобзей. – Л., 2002. – 216 с.; **Юрченко 1993** – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.; **Krzyżanowski 1994** – Krzyżanowski J. Mądrzej głowie dość dwie slowie. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1194. – Т. 1 – 2; **Treder 1989** – Treder J. Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym) / Treder J. – Wejherowo, 1989. – 312 s.

Шкуран О. В. Демонономен „чорт” у середньоподінцівському компаративно-фразеологічному просторі

У статті репрезентовано компаративну фразеологію східнословобожанських та східностепових говірок з конституентом-демонономеном „чорт” як один зі складників української фразеології, декодування якої виявляє світоглядні пейоративно конотовані позиції носіїв говірки.

Ключові слова: конституент, реципієнтна зона, компаративний фразеологізм, пейоративно конотований.

Шкуран О. В. Демонономен „черт” в среднеподонцовском компаративно-фразеологическом пространстве

В статье представлена компаративная фразеология восточнословобожанских и восточностепных говоров с конституентом-демонономеном „черт” как одна из составляющих частей украинской фразеологии, декодирование которой обнаруживает мировоззренческие пейоративно коннотативные позиции носителей говора.

Ключевые слова: конституент, рецептивная зона, компаративный фразеологизм, пейоративно коннотативный.

Shkuran O. V. Demononomen „devil” in comparative-phraseological space

The article represents comparative idioms of the East-Slobozhan and East-Stepovy adverbs with the constituent-mifologizm „devil” as a component of Ukrainian phraseology, decoding of which shows cultural negative color positions of speakers.

Key words: constituent, recipient zone, comparative idiom, negative color, concept.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

О. В. Архіпова (Луганськ)

УДК 811.161.2'42

**МЕТОДИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Лінгвістичне дослідження тексту є актуальним напрямом мовознавства. Але на сьогодні не вироблено однієї загально визнаної моделі аналізу, яку б підтримували всі дослідники. Так, Л. Бабенко підходить до лінгвістичного аналізу тексту групує за чотирма напрямками: лінгвоцентричним (аспект співвіднесеності „мова – текст”); текстоцентричним (текст як автономне структурно-сміслові цілі поза співвіднесеністю з учасниками літературної комунікації); антропоцентричним (аспект співвіднесеності „автор – текст – читач”); когнітивним (аспект співвіднесеності „автор – текст – позатекстова діяльність”) [Бабенко 2003: 15].

Загальною стратегією сучасної лінгвістики тексту є перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складниками, як особистість мовця (автора) у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей; адресат та його рівень сприймання, екстралінгвальні характеристики двох типів ситуації: того, про що йде мова в тексті, та того, що опосередковує його творення в соціокультурному контексті дійсності [Тураєва 1994: 106]. Тому саме антропоцентричний та когнітивний напрями лінгвістики тексту сьогодні є пріоритетними [Мазєпова 2008: 158].

Отже, у центрі сучасного лінгвістичного аналізу художнього тексту перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості письменника. Слушною є думка Н. Болотнової, яка пропонує розглядати текст як подвійну систему, основу якої складає відображення мовної картини світу автора як мовної особистості, що має свій лексикон, семантикон і прагматикон [Бабенко 2003: 37].

Поняття концепт інтегрує категорії „мовна картина світу” та „мовна особистість письменника” [Мазєпова 2008: 158].

Метою нашої статті є спроба виробити принципи концептуального аналізу художнього тексту.

На сьогодні поняття „концепт” не має однозначного тлумачення. Дискусійними є питання архітектоніки, класифікації й типології концептів, їхнє співвідношення із семантичними мовними одиницями, вербалізація концептів та методи їх вивчення, представлені в наукових доробках Л. Бабенко [Бабенко 2003: 496], М. Болдирева [Болдирев 2000: 320], С. Воркачова [Воркачов 2001: 47 – 58], В. Карасика [Карасик 2002:

477], Д. Лихачова [Лихачов 1999: 3 – 9], Ю. Степанова [Степанов 1997: 824] та інших дослідників.

Сьогодні є два підходи до трактування поняття „концепт”: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний [Мазепова 2008: 159]. Представники лінгвокогнітивного напряму визначають концепт як глобальну мисленнєву одиницю, ідеальну сутність, сформовану у свідомості людини, а в дослідженнях лінгвокультурологічного спрямування концепт представлено як культурне явище [Чернейко 1996: 47–48].

С. Воркачов виділяє в концепті предметний (понятійний), психологічний (образний) і комунікативно значеннєвий складники [Воркачов 2001: 49].

Д. Лихачов називає концептом сукупність лексем, які формують наївну картину світу мовців. Сукупність таких концептів є концептосферою мови. За такого підходу основним засобом дослідження є концептуальна модель, за допомогою якої виділяють базові компоненти семантики концепту і зв'язки між ними [Михальчук 1997: 29].

Ю. Степанов до концептів відносить семантичні утворення з лінгвокультурною специфікою, які певним чином характеризують носіїв окремої етнокультури [Степанов 1997: 4]. Сукупність таких концептів не утворює концептосфери, але займає в ній певну частину – концептуальну галузь [Воркачов 2001: 50].

Т. Снітко називає концептами семантичні утворення, що є головними для розуміння національного менталітету – метафізичні концепти, зміст яких можна виявити лише через символ [Снітко 1999: 69].

Отже, концепт – це культурно спрямований вербалізований зміст, представлений у плані вираження певною сукупністю мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму [Воркачов 2001: 56].

Основною власне лінгвістичною характеристикою концепту є закріплення за певним способом мовної реалізації [Мазепова 2008: 159].

У вивченні концептів домінує метод концептуального аналізу. О. Мазепова зазначає, що нині концептуальний аналіз переважно використовують у лексикології та фразеології, де об'єктом аналізу є такі складні ментальні утворення, як душа, совість, правда, любов, гріх, зло, добро, предикатна або будь-яка інша лексика, тоді як у галузі лінгвістичного аналізу художнього тексту цей метод поки що перебуває в стадії становлення [Мазепова 2008: 159]. Чим і зумовлена актуальність обраної нами теми дослідження.

Сучасні мовознавчі студії опинилися під потужною хвилею наукових праць, присвячених аналізу й описові концептів. А сам метод концептуального аналізу розглядають, з одного боку, як аналіз концептів, з іншого – як аналіз за допомогою концептів.

О. Кубрякова виокремлює такі основні напрями концептуального аналізу: по-перше, це логіко-філософська концепція, згідно з якою концепти – це сенси, що ще не знайшли своєї „мовної прив'язки” (невербалізовані), їх також називають ембріонами значення; по-друге, лексикографічний спосіб проведення концептуального аналізу, що здійснює реконструкцію концепту, визначає його національну специфіку і місце у свідомості людини [Болдирев 2000: 8].

На думку Н. Єсипенко, методика концептуального аналізу має спиратися на результати статистичних методів у процесі дослідження вербалізованої структури концептів, визначення ієрархії концептів, зокрема, в авторському тексті. Методи концептуального аналізу лексико-семантичної системи твору, відтворення його мовної картини та вербалізованих концептів не можуть бути адекватно прийнятними без їхнього кількісного відображення. Використання кількісних даних, отриманих на репрезентативній виборці, підвищує об'єктивність та достовірність висновків про структуру текстового/художнього концепту [Єсипенко 2009: 253 – 254].

За методикою Л. Бабенко, концептуальний аналіз художнього тексту передусім охоплює виявлення набору ключових слів тексту, визначення базового концепту (концептів) тексту, опис позначуваного ними концептуального простору тексту.

Алгоритм дослідження концепту передбачає визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора, роль епіграфа; аналіз семантики заголовка і його семантичного радіуса в тексті; проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту; виявлення повторюваних слів, співвідносних парадигматично й синтагматично з ключовими словами, та встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту; моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиційної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближньої периферії (образних асоціацій) і дальньої периферії (суб'єктно-модальних смислів) [Мазєпова 2008: 59 – 61].

С. Воркачов вважає, що для повноцінного семантичного опису лінгвокультурного концепту потрібно виділити три його складові частини: понятійну, яка містить ознаки і дефініції, образну (фіксує когнітивні метафори, які утримують концепт у мовній свідомості) і значеннєву (визначає місце концепту в лексико-граматичній системі певної мови, етимологічні та асоціативні характеристики цього імені) [Воркачов 2002: 81].

Т. Вільчинська при дослідженні концептів у першу чергу пропонує визначити вербалізатори й основні репрезентанти концепту. Відповідно до означених вербалізаторів визначають основні концептуальні смисли

[Вільчинська 2009: 80].

Проаналізувавши методики концептуального аналізу, ми пропонуємо такий алгоритм дослідження концепту в художньому тексті:

1. Визначаємо передтекстові пресупозиції (час створення тексту, відомості про автора, семантику заголовка).

2. Установлюємо, чи наявне в тексті ім'я концепту, чи його потрібно виділяти.

3. Досліджуємо етимологію слова, усі його можливі значення й способи вживання.

4. Визначаємо словотвірні гнізда, парадигматичні та синтагматичні зв'язки концепту.

5. Виявляємо в структурі концептосфери ядро, приядерну зону, зони ближньої і дальньої периферії.

6. Визначаємо ступінь специфіки, універсальності вербалізаторів досліджуваного концепту, частоту їх уживання.

7. Відповідно до вербалізаторів визначаємо основні концептуальні смисли, що формують інтенціональне поле досліджуваного концепту.

Запропонована методика аналізу концепту в мовній тканині художнього тексту не може бути універсальною. Під час аналізу текстових концептів треба враховувати специфіку тексту, неповторність авторської манери й адаптувати методику концептуального аналізу до мети дослідження.

Література

Бабенко 2003 – Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика / Л. Г. Бабенко – М. : Наука, 2003. – 496 с.; **Болдырев 2000** – Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – 320 с.; **Вільчинська 2009** – Вільчинська Т. О. Семантико-когнітивна природа концепту „святість” у поетичному тезаурусі Б.-І. Антонича / Т. О. Вільчинська // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 39. – С. 77 – 84; **Воркачев 2001** – Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // Известия РАН. Сер. литературы и языка. – 2001. – № 6. – С. 47 – 58; **Воркачев 2002** – Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79 – 95; **Єсипенко 2009** – Єсипенко Н. Г. Текстові концепти та методи їх аналізу / Н. Г. Єсипенко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2009. – № 5. – С. 44 – 50; **Карасик 2002** – Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.; **Лихачев 1993** – Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. рос. акад. наук. – 1993. – № 1. – С. 3 – 9; **Мазепова 2008** – Мазепова О. В. Застосування концептуального аналізу в процесі вивчення східного

поетичного тексту / О. В. Мазепова // Вісн. Львів. ун-ту. Філологічна сер. – 2008. – № 45. – С. 157 – 163; **Михальчук 1997** – Михальчук И. П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие „закон”) / И. П. Михальчук // ИАН СЛЯ. – 1997. – № 4. – С. 29 – 39; **Снитко 1999** – Снитко Т. Н. Предельные понятия в западной и восточной лингвокультурах / Т. Н. Снитко. – Пятигорск : Пятигор. гос. лингв. ун-т, 1999. – 156 с.; **Степанов 1997** – Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Шк. „Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.; **Тураева 1994** – Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопр. языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105 – 114; **Чернейко 1996** – Чернейко Л. О. Имя „судьба” как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко // Вестн. Моск. гос. ун-та. – Сер. 9. Филология. – № 6. – 1996. – С. 20 – 41.

Архіпова О. В. Методика концептуального аналізу художнього тексту

У статті розглянуто основні напрями концептуальних досліджень, запропоновано методику аналізу концепту в мовній тканині художнього тексту.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, мовна особистість автора, концептуальний аналіз, концептосфера.

Архипова Е. В. Методика концептуального анализа художественного текста

В статье рассмотрены основные направления концептуальных исследований, предложена методика анализа концепта в языковой ткани художественного текста.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, языковая личность автора, концептуальный анализ, концептосфера.

Arkhipova O. V. The method of conceptual analysis of a literary text

The article deals with the main areas of conceptual analysis, the technique of analyzing the concept of linguistic fabric of a literary text.

Key words: concept, linguistic picture of the world, the language identity of the author, conceptual analysis, lexical concept representant.

І. А. Блинова (Горлівка)

УДК 811.111-26:811.161.2:811.133.1:82-3

**МОНОЛОГ УСАМІТНЕНОГО ТИПУ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ
АВТОРСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ**

Мета статті полягає в спробі виокремити та системно описати таку форму репрезентації персонажного мовлення в художньому прозовому дискурсі, як монолог усамітненого типу та його підтипи. Матеріалом дослідження слугують оригінальні оповідання, новели, повісті найяскравіших представниць сучасної „жіночої” літератури (другої половини ХХ – початку ХХІ ст.), створені в різних лінгвокультурах – американській (Дж. К. Оутс), українській (Є. Кононенко) та французькій (Ф. Саган).

Монолог як одна з основних форм мовлення завжди привертав увагу вчених: монологічне мовлення є предметом численних розвідок вітчизняних та зарубіжних лінгвістів і літературознавців. Значна кількість науковців вивчає розмовне монологічне мовлення [Гельгардт 1971; Беляева 1985; Гаврилов 1987; Гойхман 1997; Дудик 1972; Лаптева 1982; Формановская 2007; Farmer 1972], монологічне мовлення персонажів вивчаються в науці на матеріалі драми [Зайцева 2003; Баранник 1955; Винокур 1977; Носенко 1993], художньої прози [Абаїмова 1998; Виноградов 1980; Винокур 1948; Кожевникова 1994; Четверікова 2004], поетичних творів [Бескровная 1999]. У лінгвістичній літературі є роботи, у яких містяться класифікації окремих типів монологічного мовлення, представлені різні методи виділення та визначення самого поняття „монолог” [Гаврилов 1987; Нестеров 1998; Фам 1985; Farmer 1972].

При визначенні монологу ключовою для нашого дослідження є думка Т. Винокура: „Монологічне мовлення (від грец. *monos* – один і *logos* – мовлення) – форма (тип) мовлення, утворена в результаті активної мовленнєвої діяльності, не розрахована, на відміну від діалогу, на безпосередню миттєву вербальну реакцію” [Винокур 2003: 240]. Подібне трактування монологу знаходимо в „Словаре лингвистических терминов” О. Ахманової: „На відміну від діалогу монолог – оформлення мовлення як зверненого перш за все до самого себе, не розрахованого на словесну реакцію співрозмовника” [Ахманова 2007: 239], в енциклопедії „Русский язык”, висловлене О. Іванчиковою: „Монолог (від грец. *monos* – один і *logos* – слово, мовлення) – компонент художнього твору, що становить мовлення, звернене до самого себе або до інших (мовлення від першої особи), на відміну від діалогу не розраховане на безпосередню мовленнєву реакцію іншої особи (або осіб); має певну композиційну організованість і смислову завершеність” [Іванчикова 1979: 146] та в „Стилистическом энциклопедическом словаре русского языка”, запропоноване Т. Трошевою: „Монолог (від грец. *monos* – один і *logos* –

слово, мовлення) – це мовлення, звернене до самого себе чи інших (мовлення від першої особи), не розраховане, на відміну від *діалогу*, на безпосередню вербальну реакцію іншої особи (осіб)” [Трошева 2003: 230 – 232]. Отже, *монологічне мовлення* – це мовлення, звернене до самого себе чи інших (мовлення від першої особи), розраховане на пасивне й опосередковане сприйняття іншої особи (осіб).

Для сучасного монологу типовими є значні за обсягом відрізки тексту, що складаються із структурно й змістовно пов'язаних між собою висловлювань, які мають певну індивідуальну композиційну побудову й відносну смислову завершеність. „Монолог характеризується більш складною синтаксичною будовою й наміром охопити більш великий тематичний зміст порівняно з тим, який характеризує обмін репліками в діалозі” [Ахманова 2007: 239].

Ступінь і порівняльна пропорційність прояву цих ознак залежить від жанрової (художній монолог, ораторське мовлення тощо) та функціонально-тематичної (оповідь, міркування, роздум, переконання та ін.) приналежності мовленнєвого акту. Внутрішньожанрові відмінності (авторське або персонажне мовлення в складі художнього тексту, наукова доповідь тощо) також, як і письмове чи усне мовленнєве виявлення, зумовлюють стилістичні особливості монологу: перевага того чи того синтаксичного оформлення речень, способу їхньої текстової організації, лексичного відбору, видів взаємодії елементів книжного та розмовного мовлення.

Для опису монологічного мовлення найбільш часто використовують таку структурно-семантичну одиницю, як *складне синтаксичне ціле*, що складається з кількох речень, які об'єднані за допомогою інтонації та інших засобів зв'язку й розкривають одну з мікротем (підтем) тексту [Зайцева 2007: 218]. Засоби зв'язку окремих речень, що входять до складного синтаксичного цілого, на думку вченої, досить різноманітні: від універсального формального засобу в усному висловлюванні – інтонації до часткових засобів зв'язку (єдності видо-часових форм дієслів-присудків; уживання займенників 3-ї особи і вказівних займенників, які вказують у наступних реченнях на раніше визначені особи, предмети, якості тощо; використання слів, синонімічних назвам, ужитим раніше; лексичних повторів; сполучників (сурядних і підрядних) на початку самостійних речень, що мають у цьому випадку приєднувальне значення; уживання різних обставин (переважно часу й місця), що належать за змістом до кількох самостійних речень; однакового порядку слів тощо).

Одиницею членування монологічного тексту слугує також *абзац*, що є стилістично-композиційним компонентом і може складатися й з одного речення, і з їхньої значної кількості [Там само: 219]. У художньому творі абзацний відступ – свідчення опису нового етапу в розвитку дії, характеристики нового героя, авторського відступу тощо.

Відзначимо одну важливу обставину: будь-який монологічний текст певною мірою діалогізований (це стосується й текстів, здавалося б, суто монологічних, наприклад, письмових наукових творів). Не випадково дослідники (Л. Якубинський, Г. Винокур та ін.) говорять про нечіткість відмінностей між монологом і діалогом, про відсутність між ними суворих і абсолютних меж. Діалогічність, тобто вираження в тексті установки на адресата, – фундаментальна загальна властивість мовлення, зумовленого соціальною сутністю мови та діалогічною природою мислення. Отже, „у будь-якому монологі наявні – в умовах звичайної комунікації значною мірою приховано, неявно – якості, які при комунікації естетично ускладненій можуть під впливом певних чинників проявитися більш виразно, актуалізуватися” [Зайцева 2003: 15 – 16].

Досліджуючи особливості монологічного мовлення у творах Дж. К. Оутс, Є. Кононенко, Ф. Саган, звернемо увагу на критерії вичленовування монологічних фрагментів із словесного простору прозового дискурсу. Відповідно до прийнятої концепції визначення поняття „монолог” ми виокремлюємо такі *головні принципи вичленовування*: нерозрахованість на миттєву відповідну словесну реакцію адресата; відносно великий обсяг; певну структурно-композиційну організованість; смислово завершеність тощо. Ураховуючи потенційну „діалогізованість” будь-якого монологу, зауважуємо, що в кожному конкретному випадку допускається включення до монологу таких показників, як: вставні контактні елементи, риторичні запитання тощо. Крім цього, завдяки впливу індивідуально-авторських особливостей на побудову й зміст монологу стає можливим виявлення в його структурі розмовної та емоційно забарвленої лексики, вигуків, експресивних побудов та ін.

Біля витоків проблеми класифікації монологів, опису їхніх різновидів стоїть В. Виноградов [Виноградов 1963], який до основних чотирьох монологів у колі безпосереднього побутового говоріння (тобто розмовного мовлення) зараховує: *монолог навіювальний (агітаційний), ліричний, драматичний та повідомлювальний (оповідний)*. У зв'язку із завданнями нашого дослідження з виокремлених ученим типів монологів на особливу увагу, зважаючи на превалювання у сфері художнього прозового мовлення експлікативної функції, заслуговує монолог *повідомлювального типу (міркування, оповідь)*.

У сучасному мовознавстві проблема класифікації монологів, як і раніше, залишається недостатньо розробленою, хоча, безумовно, певне зрушення у вирішенні цього питання помітне (див. праці Р. Гельгардта, В. Одинцова, Г. Винокура, Є. Іванчикової та ін.). У своєму дослідженні О. Четверікова, узагальнюючи попередній досвід учених, звертає увагу на різні класифікації монологів за такими **критеріями, особливостями та характеристиками**: *функціонально-семантичним критерієм* (драматичний монолог, епічний монолог, ліричний монолог);

семантичним критерієм (монолог-повідомлення, монолог-опис, філософсько-узагальнювальний монолог, монолог-розміркування й монолог змішаного типу; у діалогічному мовленні художніх творів – монолог-доказ, монолог-роздум, монолог-епічне повідомлення, монолог-спогад, монолог-статичний опис, монолог-динамічний опис); *змістово-стилістичним критерієм* (монолог переконувального забарвлення, ліричний монолог, драматичний монолог, монолог узагальнювального типу); *логіко-змістовими та структурно-функціональними особливостями* (монолог-повідомлення з розвитком дії, монолог-опис з перерахуванням одночасних ознак, монолог-розміркування з причинно-наслідковими відношеннями); *характером внутрішнього зв'язку й комунікативною спрямованістю мовлення* (опис, розповідь, переконання, розміркування); *ознаками комунікативної спрямованості* (опис ситуації, повідомлення про подію, переконання, спонукання до дії, висловлення з метою запобігти дії, емоційне висловлення, модальне висловлення); *критерієм лінійної протяжності* (мінімальний обсяг монологів становить три-чотири речення, п'ять фраз тощо, не можна встановити максимум або мінімум поєднаних у висловленнях речень); *критерієм обробки змісту* (стихійні, оброблені); *за умовами формального виділення* (імпровізовані (безтекстові), попередньо фіксовані (що існують у вигляді текстів); *генетичними характеристиками* (самостійні й несамостійні; транзитивні й рефлексивні; продуктивні й репродуктивні); *критерієм зверненості* (власне звернені, усамітнені та внутрішні) [Четверікова 2004: 16 – 21].

Для розмежування основних типів монологічних висловлювань у прозовому мовленні сучасного періоду найдоцільніше, як нам видається, перейти від типологізації монологів за формальними ознаками, запропонованої зокрема В. Виноградовим, до типологізації за комунікативно-прагматичними, функціональними показниками, відношеннями адресанта-адресата, запропонованої В. Халізовим. Ця класифікація, в основу якої покладена ознака ступеня зорієнтованості монологічних форм на конкретному адресаті, припускає поділ монологів за **критерієм зверненості** на *звернені та усамітнені* [Халізов 2000: 198].

Перші включені в спілкування людей, але інакше, ніж діалоги. *Звернені монологи* певним чином впливають на адресата, але жодним чином не вимагають від нього негайного мовленнєвого відгуку. Тут один з учасників комунікації активний (постає як безперервний мовець), усі інші пасивні (залишаються слухачами). При цьому адресатом зверненого монологу може бути й окрема особа, і необмежено велика кількість людей.

Звернені монологи (на відміну від реплік діалогу) не обмежені в обсязі, зазвичай, продумані заздалегідь і чітко структуровані. Вони можуть неодноразово відтворюватися (при повному збереженні смислу) у різних життєвих ситуаціях. Для них однаково припустимими та

сприятливими є й усна, і писемна форми мовлення. Тому монологічне мовлення здатне бути осередком позаситуативних смислів, стійких і глибоких. Звернено-монологічне мовлення, зважаючи на свої ораторсько-проповідницькі витоки, охоче вдається до зовнішніх ефектів, спирається на правила та норми риторики, нерідко набуває патетичного характеру й навіювальної сили, викликаючи ентузіазм і захоплення, тривогу й обурення слухачів.

Усамітнені монологи – це висловлювання, здійснювані людиною або на самоті, або в психологічній ізоляції від оточуючих, тобто монологи (якщо брати до уваги рівень індивідуальних дискурсів персонажів), виголошені дійовими особами або вголос для себе, або „про себе” (озвучене внутрішнє мовлення).

Але й усамітнені монологи не цілком виключені з міжособистісної комунікації. Нерідко вони є відгукми на чийсь слова, висловлені раніше, й одночасно – репліками потенційних уявних діалогів. Такого роду діалогізована самосвідомість, на думку В. Халізева, широко зафіксована Ф. Достоєвським.

Монологи цього типу органічно пов'язані з тим, що Ю. Лотман визначав як „*автокомунікацію*”, в основі якої лежить ситуація „*Я – Я*” (притаманна культурам східних країн), а не „*Я – ВІН*” (традиційна для європейської культури) [Лотман 1999]. Автокомунікація в широкому смислі – як сфера не тільки індивідуальної, але й суспільної свідомості – пов'язана переважно з орієнтацією на монологічне мовлення: й на монологи усамітнені (це самоочевидно), і звернені, що потребують від слухача швидше слухняності, аніж зустрічної ініціативи. Система ж „*Я – ВІН/ІНШИЙ*” більш активно спирається на діалог.

Усамітнені монологи становлять свого роду пряме проникнення у складний внутрішній світ людини, яке охоплює її наміри, думки, почуття, переживання тощо – сферу свідомого та несвідомого, тобто насичені глибоким психологізмом. Орієнтування на психологізм – й очевидний, неприхований, відкритий, демонстративний, і прихований, підтекстовий, що лежить в основі усамітнених монологів, – дозволяє нам визнати класифікацію монологів В. Халізева, здійснену на засадах суто філологічних, як доміную для нашої роботи. Адже арсенал художніх засобів освоєння внутрішнього життя людини досить багатий. Тут і опис її вражень від усього, що оточує, і компактні визначення того, що відбувається в душі героя, і просторові характеристики його хвилювань, і *внутрішні/усамітнені монологи у формі прямого чи невластиво-прямого мовлення* (виділення курсивом наше. – І. Б.), і, нарешті, показ сновидінь та галюцинацій, які виявляють несвідоме в людині, її підсвідоме – те, що ховається в глибинах психіки й невідоме їй самій.

У творах досліджуваного періоду, судячи з наших спостережень, досить часто (у більшості проаналізованих випадків) трапляються усамітнені монологи – висловлювання, як зазначалося раніше,

здійснювані людиною або на самоті (буквальній), або в психологічній ізоляції від оточуючих. Проведений аналіз дозволяє виявити своєрідність основних підтипів, ураховуючи **просторово-часові особливості** мовленнєвої ситуації – і реальної, й ірреальної, монологічних усамітнених висловлювань, вимовлених персонажами сучасних прозових дискурсів або „про себе”, або вголос „для себе”.

До *першого* підтипу належать так звані **монологи-повернення подумки в минуле** персонажа та оцінювання персонажем минулих подій, що вміщують, зазвичай, самоаналіз/самохарактеристику, сповідь, зізнання, заперечення, невдоволення героя минулими подіями, вчинками тощо: „*Paurve Nathalie, pensait Gilles, tu n’as vu personne de convenable depuis si longtemps. Au fait qui as-tu vu? Nicolas qui est perdu à jamais, Jean qui est jaloux de toi, ta malheureuse amie qui doit être amère, et entre 8 heures du soir et le matin, le triste sire que je suis et que tu as la folie d’aimer* (тут і далі усамітнені монологи кожного підтипу виділено жирним шрифтом. – І. Б.)” [Саган 2003: 153]; „*Une sorte de colère montait en Gilles. Bien sûr, il avait fait le gamin, le jeune homme libre pendant dix jours. Mais ça s’était résumé à quoi? Deux heures avec une petite vicieuse, et des nuits à parler, à parler avec des esprits épuisés d’alcool ou de conformisme. Pendant ce temps, elle affrontait des visages d’hommes connus, animés, brusquement dénués d’orgueil, elle vivait, elle jouait Anna Karénine, à l’envers. Elle avait des remords, voire des regrets, des sentiments, enfin*” [Саган 2003: 173].

До *другого* підтипу належать монологи-коментарі ситуації, що склалася на теперішній час. Це передача враження від подій, осіб тощо, їхнє оцінювання; обурення, співчуття, образи, дорікання, переживання щодо власної персони та інших людей, роздум про сенс життя, насолода теперішнім моментом; аналіз додаткової інформації про людей та речі; самокритика й самоприниження: „*I did not cry out at them fierce with bitterness Why? Why are you here, so changed? I loved you once, when you were hateful to me. I don’t love you now, I feel nothing for you, now*” [Оутс 1999: 180]; „*Était-ce donc cela qui l’avait retenu? Oui, il le savait, il y avait le feu à Paris dans ce journal, comme chaque fois qu’un poste important était libre. Cela devait rudement s’agiter, même. Et lui, à cause d’une femme, allait peut-être manquer l’occasion. Il faillit rappeler Jean, lui dire qu’il arrivait le jour même*” [Саган 2003: 68 – 69].

Третій підтип характеризують **монологи-забігання в майбутнє**, що становлять власний вибір дій персонажа, їхній аналіз; прогнозування подальших дій інших осіб; надію чи страх стосовно майбутнього; намір пам’ятати, розібратися в чомусь: „*Il va me gifler, c’est sûr, il croit que ça se fait dans ces cas-là. Tout le monde croit qu’il y a des choses à faire dans chaque occasion de la vie. Si on rit trop, on vous gifle, si on pleure trop, on vous endort, ou alors on vous envoie aux Bahamas*” [Саган 2003: 36]; „*Господи, що воно буде? Вже коли на її валізу начепили кольорові бірочки, подумала: а якщо в аеропорту Каструп її ніхто не зустрине?*”

Взагалі ніхто. Що їй тоді робити? Шукати українське посольство? Туди вже, мабуть, приходили подібні ідіотки. Ні, це не метод боротьби з труднощами. Захотілося втерти носа негідникові Тимченку! Ти женився на Кудріній, а я вийду заміж за Кристенсена!” [Кононенко 2006: 37].

Нарешті, в останньому четвертому підтипі наявні **монологі-звернення до уявного співрозмовника**, у яких знаходимо звинувачення, образу, погрозу, лайку, спрямовані на іншу особу **в теперішньому, минулому та майбутньому часі**: *„Вона кусала кулаки і подумки кричала до комірничі: ось вони, ваші цивілізовані німці, чому вони не сплять зі своїми фрау, чому ходять сюди, до російських путан, чому намагаються піти не заплативши?! Вас би так в усі місця, лицем в руде волосся, це раз, ще раз, насолоджуйтесь, відчувайте себе людиною, це ж вам не хохли, Еммо Карлівно, це ваші чистопородні фріци, і щоб вам теж платили через раз!” [Кононенко 2006: 15]; „Pauvre idiot, pensait Gilles injustement. Tu n'en étais pas sûr du tout! Tu ne pouvais même pas t'en douter. Ne me dis pas que tu comptais comme Odile sur le bon air du Limousin. Je vais mieux parce qu'il y a ici une femme qui m'aime et dont je supporte l'amour. Comment aurais-tu pu le prévoir?” [Саган 2003: 67]; „As John stared at her thinking Why? Why didn't you protect me from him? Why are you still with him? What is this life of yours, how can you endure it? Why didn't you take me away? – the two of us, away? – anywhere? – to save ourselves? Why?” [Оутс 1999: 61].*

За своїми комунікативними функціями, як було з'ясовано, виокремлені підтипи усамітнених монологів належать до *монологів-роздумів, монологів-сповідей та монологів-розміркувань*.

У прозі сучасного періоду, що звертає особливу увагу на поведінку (перш за все – мовленнєву) особистості у сферах неофіційних (побут, родина, неформальні взаємини тощо) і, відповідно, що приділяє здебільшого увагу розмовному мовленню, яке ці сфери обслуговує (літературно-розмовному та розмовно-зниженому), де роль адресата надзвичайно важлива, орієнтація на включення в міжособистісне спілкування проявляється ще більш відкрито й багатогранно.

Вочевидь, таким положенням можна почасти пояснити й значну кількість *лінгвістичних сигналів діалогічності* переважно в усамітнених монологах четвертого підтипу, які, однак, нерідко набувають у монологах цього типу автокомунікативної спрямованості. Серед сигналів такого роду й формальні ознаки діалогічного тексту, що проявляються на різних рівнях мовленнєвої структури (звертання; займенники другої особи в різних відмінкових формах; дієслова дійсного способу у формі другої особи, а також дієслівні форми наказового способу; питальні синтаксичні конструкції тощо).

Звернення письменниць до монологічної форми мовлення передбачає вирішення таких **авторських завдань**: надання можливості

читачеві зазирнути у внутрішній світ героя, дізнатися про деталі подій, не висвітлені автором; отримати додаткову інформацію й щодо психологічних, і щодо мовленнєвих портретів персонажів, устами яких вимовляються монологи. Водночас спільною рисою у творчості Дж. К. Оутс, Є. Кононенко, Ф. Саган, що характеризує своєрідність індивідуально-авторського почерку кожної з письменниць, є активне звернення до монологів саме *усамітненого типу* (монологи зверненого типу використовуються авторками лише в поодиноких випадках) та їх підтипів, що є власне надбанням авторської психологічної прози з висуванням на перший план *персонажів-інтровертів*.

Перспектива подальшого вивчення кола зазначених проблем полягає в продовженні теоретичного дослідження типів та різновидів монологу в художньому тексті – на матеріалі інших письменників, творів, що належать до різних жанрів і літературних течій.

Література

Абаїмова 1998 – Абаїмова О. В. Семантико-синтаксичні та інтонаційні особливості монологу у діалогічному мовленні англійської художньої прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. „Германські мови” / О. В. Абаїмова. – О., 1998. – 16 с. ; **Ахманова 2007** – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.; **Баранник 1955** – Баранник Д. Х. Питання мови драматичного твору : дис. ... канд. філол. наук / Баранник Дмитро Харитонович. – Д., 1955. – 312 с.; **Беляева 1985** – Беляева А. В. Монолог, діалог и полилог в ситуациях общения / А. В. Беляева, С. Майклз // Психолінгвістическіе исследования общения. – М. : Наука, 1985. – С. 219 – 244; **Бескровная 1999** – Бескровная И. А. Коммуникативная структура поэтического текста (семантический и прагматический аспекты) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Бескровная Ирина Алексеевна. – Киев, 1999. – 188 с.; **Виноградов 1980** – Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. тр. / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.; **Виноградов 1963** – Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 255 с.; **Винокур 1948** – Винокур Г. О. „Горе от ума” как памятник русской художественной речи // Г. О. Винокур. Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1948. – 492 с.; **Винокур 2003** – Винокур Т. Г. Монолог / Т. Г. Винокур // Русский язык : энциклопедия / под ред. Ю. Н. Караулова. – М. : Большая рос. энцикл., 2003. – С. 240 – 241; **Винокур 1977** – Винокур Т. Г. О языке современной драматургии / Т. Г. Винокур // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза. – М. : Наука, 1977. – С. 130 – 197; **Гаврилов 1987** – Гаврилов А. Н. О типологических характеристиках монолога / А. Н. Гаврилов // Типология лингвистических категорий :

науч. тр. Томск. пед. ин-та. – Томск, 1987. – С. 92 – 95; **Гельгардт 1971** – Гельгардт Р. Р. Рассуждение о диалогах и монологах (к общей теории высказывания) / Р. Р. Гельгардт // Сборник докладов и сообщений лингвистического общества. – Калинин : Изд-во Калинин. пед. ин-та, 1971. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 28 – 153; **Гойхман 1997** – Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации : учеб. для вузов / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина / под ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М. : ИНФРА, 1997. – 272 с.; **Дудик 1972** – Дудик П. С. Діалогічність і монологічність розмовного мовлення / П. С. Дудик // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 20 – 28; **Зайцева 2007** – Зайцева И. П. Поэтика современного драматургического дискурса : монография / И. П. Зайцева. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Луганск : Альма-матер, 2007. – 332 с.; **Зайцева 2003** – Зайцева И. П. Современный драматургический монолог уединённого типа в свете теории внутренней речи / И. П. Зайцева // Східнослов'янська філологія : зб. наук. пр. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2003. – С. 14 – 31; **Иванчикова 1979** – Иванчикова Е. А. Монолог / Е. А. Иванчикова // Русский язык : энциклопедия / под ред. Ф. П. Филина. – М. : Сов. энцикл., 1979. – С. 146; **Кожевникова 1994** – Кожевникова Н. А. Типы повествования в русской литературе XIX – XX вв. / Н. А. Кожевникова. – М. : Ин-т рус. яз. РАН, 1994. – 336 с.; **Кононенко 2006** – Кононенко Є. Повії теж виходять заміж. Новели / Є. Кононенко. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2006. – 176 с.; **Лаптева 1982** – Лаптева О. А. Дискретность в устном монологическом тексте / О. А. Лаптева // Русский язык : Текст как целое и компоненты текста. – М. : Наука, 1982. – С. 76 – 81; **Лотман 1999** – Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 494 с.; **Нестеров 1998** – Нестеров И. В. Диалог и монолог как литературоведческие понятия : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Нестеров Иван Владимирович. – М., 1998. – 235 с.; **Носенко 1993** – Носенко Т. К. Монолог в драме : семантико-синтаксические и функционально-просодические особенности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Носенко Татьяна Константиновна. – Одесса, 1993. – 189 с.; **Трошева 2003** – Трошева Т. Б. Монолог // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Т. Б. Трошева / под ред. М. Н. Кожиной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 230 – 232; **Фам 1985** – Фам Кинь Нинь. Функционально-структурные характеристики монолога литературного героя : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Фам Кинь Нинь. – М., 1985. – 233 с.; **Формановская 2007** – Формановская Н. И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Из-во „ИКАР” 2007. – 480 с.; **Хализев 2000** – Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М. : Высш. шк., 2000. – 398 с.; **Четверікова 2004** – Четверікова О. Р. Монолог персонажа як різновид зображеної комунікації (на матеріалі англomовної художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Четверікова Олена

Роальдівна. – Ізмаїл, 2004. – 184 с.; **Farmer 1972** – Farmer S. P. The Monologue : A Neglected Aspect of Language Learning / S. P. Farmer // Modern Languages. – L. 1972. – Vol. 53. – No 1. – P. 23 – 35; **Oates 1999** – Oates, Joyce Carol. The Collector of Hearts : New Tales of the Grotesque / Joyce Carol Oates. – N. Y. : A William Abrahams Book : A Plume Book, 1999. – 323 p.; **Sagan 2003** – Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide / F. Sagan. – М. : Юпитер-Интер, 2003. – 184 с.

Блинова І. А. Монолог усамітненого типу у світлі теорії авторської психологічної прози

Статтю присвячено дослідженню спільної індивідуально-авторської риси творчості Дж. К. Оутс, Є. Кононенко, Ф. Саган, що проявляється у використанні письменницями такого різновиду прямого мовлення, як монологічне. Запропоновано власну типологію монологів усамітненого типу, що є характерним явищем авторської психологічної прози з висунуттям в акцентовану позицію персонажів-інтровертів.

Ключові слова: прозовий дискурс, звернені та усамітнені монологи, складне синтаксичне ціле, абзац, персонаж-інтроверт, психологізм.

Блинова И. А. Монолог уединенного типа в свете теории авторской психологической прозы

Статья посвящена исследованию общей индивидуально-авторской черты творчества Дж. К. Оутс, Е. Кононенко, Ф. Саган, проявляющаяся в использовании писательницами такой разновидности прямой речи, как монологическая. Предложена собственная типология монологов уединенного типа, которые являются характерной особенностью авторской психологической прозы с выдвинутым в акцентирующую позицию персонажей-интровертов.

Ключевые слова: прозаический дискурс, обращенные и уединённые монологи, сложное синтаксическое целое, абзац, персонаж-интроверт, психологизм.

Blynova I. A. The monologue of the isolated type in the light of the author's psychological prose theory

The article focuses on the investigation of the common individual author's trait in the works by J. C. Oates, Ye. Kononenko, F. Sagan that is manifested in the use of such type of direct speech as monologue. The subtypes of the monologue of the isolated type have been determined and worked out, which is the peculiarity of the author's psychological prose with a character-introvert in the emphasized position.

Key words: prosaic discourse, addressed and isolated monologues, complex syntactic unit, paragraph, character-introvert, psychology.

С. Є. Ігнат'єва (Полтава)

УДК 811.161.2'373.25

**АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА**

Проблема мовної особистості не є новою в сучасній лінгвістиці. В українському мовознавстві ці питання в полі пильної уваги Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Л. Ставицької, В. Масальського, О. Клещової, А. Мойсієнка, Н. Дужик, О. Переломової, Л. Зіневич, М. Кравченко, Л. Науменко, у зарубіжній лінгвістиці – Ю. Караулова, Л. Клобукової, С. Воркачова, Т. Кочеткової, Г. Богіна, В. Карасика та ін. Основоположником теорії мовної особистості є Ю.Н.Караулов, який наповнив цю категорію особливим теоретичним змістом. Мовознавець визначив її тривірневу структуру: „1) вербально-семантичний, який передбачає для носія звичайне володіння мовою, а для дослідника – традиційний опис формальних засобів вираження певних значень; 2) когнітивний, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які становлять для кожної мовної індивідуальності більш чи менш упорядковану, більш чи менш систематизовану „картину світу”, яка відображає ієрархію цінностей. Когнітивний рівень дослідження мовної особистості та її аналіз передбачає розширення значення й перехід до знань, а це означає, що він охоплює інтелектуальну сферу особистості, тим самим даючи можливість досліднику вихід через мову, через процеси мовлення й розуміння – до знань, свідомості, процесів пізнання людини; 3) прагматичний, який охоплює цілі, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності. На цьому рівні, аналізуючи мовну особистість, забезпечується закономірний і зумовлений перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до усвідомлення реальної діяльності у світі” [Караулов 2010: 65].

Незважаючи на всі наукові праці, нам хотілося б звернути увагу на проблему мовної особистості, розглянувши її в системі аксіологічних координат. Запропоновано модель дослідження мовної особистості письменника, суть якої полягає в установленні безпосереднього зв'язку між його мовотворчістю й світоглядом. Наше дослідження є першою спробою створити мовний портрет письменника – народженого українською національно-визвольною революцією 1917 – 1920 рр.

Кожна мовна особистість має свої структурні характеристики, які складають певну ціннісну систему. Аксіологія мовної особистості включає сукупність усіх елементів загальної ціннісної ієрархії індивідуальної чи колективної свідомості, яка пов'язана з лінгвістичними явищами. На думку російського мовознавця Г. Слишкіна, існує два види подібних взаємозв'язків: по-перше, лінгвістичні одиниці й категорії є засобом імпліцитного втілення оцінки; по-друге, лінгвістичні одиниці й категорії є об'єктом оцінювання [Слишкін 2001: 87]. Учений

В. Воробйов вважає, що „про особистість можна говорити тільки як про мовну особистість, як про втілення її в мові” [див. Караулов 2010: 29].

Аксіоматичною є на сьогодні теза про мову як основний (хоч і не єдиний) засіб самоусвідомлення (себе самої), самостворення, самовираження та самореалізації особистості, її соціалізації в суспільстві й державі. Відомий психолог О. Леонтьєв зв'язок між мовою й особистістю визначив так: „...мова є передусім мовою особистості” [Леонтьєв 2003: 282], тобто без мови немає особистості, як і мова не існує поза особистістю. Учений стверджує, що мова є путівником по світу на дорозі до себе, тобто особистість не може пізнати й зрозуміти себе без мови, а відповідно й реалізуватися. Проаналізований матеріал „Щоденника” Аркадія Любченка дає підстави визначити важливі аксіологічні виміри його мовної особистості.

Вони виявляються, насамперед, у позиції, яку займає письменник щодо мовної політики в передвоєнні й воєнні роки. Зокрема, його хвилює ставлення до української мови української інтелігенції. Так, начальник кіностудії Ульріх запропонував Любченку написати літературний текст до документального фільму „Київ”, але сам він „сповнений сумнівів щодо української мови, сам трохи говорить російською”, оскільки „*хіба українська мова має, прикладом, термінологію свою в галузі медичній або технічній?*” [Любченко 2005: 183]. І тоді Аркадію Любченку доводились „*довгенько його „просвіщати”*”, бо „*хтось з русотянів його сильно загітував*” [Любченко 2005: 183]. Радіє письменник і від того, що Кавалерідзе хоче організувати новий український драматичний театр і просить про співробітництво. Тоді Любченко твердо вирішує, що „*Треба йому конче і всіляко допомогти*” [Любченко 2005: 190]. Бодем і навіть огидою сповнюється серце письменника, журналіста, коли навколо чується виключно російська мова: „*Огидно! Скрізь панує у них мова російська, навіть перекладачка Гордон і зав. Літчастиною між собою говорять російською мовою. Якись взагалі снують теж підозрілі люди і „дівчатка”. Лавочка расейская. Страшенно огидно*” [Любченко 2005: 184] або „*Йду вулицями – майже виключно російська мова. Майже виключно – метиси, покручі, перевертні, малороси, безнадійні міщухи, тупі консерватори, чорносотенці, великодержавники, всіляка смердюча наволоч... Душно! Душно!*” [Любченко 2005: 196 – 197].

Аркадій Любченко любить Україну по-своєму. Для нього Україна – це „*біль не зболілий, захват ще з юнацьких років і найпристрасніше кохання на все життя! Моя омріяна солодка невістка і моя мати найласкавіша! Владарю найвеличнійшій, кате найжорстокішій і ...скарбе найдорожчий! Моя осяйна, химерна, несамовита, незмінна візіє – і земна, чорна, кров'ю і стогоном незмінним, безнастанним перейнята реальність. Моє все! Що ж ти? Куди ти? З ким? Чи під ким?*” [Любченко 2005: 426]. А ще він добре розуміє, що у „*У цій війні жодна країна не зазнає такого лиха й руїни, як моя Україна. Лежить*

розтерзана. І хоч би змагалась за свої права – не так боляче було б. Ні, лежить розшматована, понівечена і пасивна. Не вона б'ється, а б'ються за неї. І здається мені: не буде на Сході спокою доти, доки хтось володітиме Україною. Спокій у цій частині світу настане лише тоді, коли Україна не буде належати нікому – тільки собі” [Любченко 2005: 317]. Він твердо переконаний, що „Україна воскресає. В руїнах війни, в пожежах, з попелу виникає, як фенікс”. Саме цими словами й починає свій „Щоденник” Аркадій Любченко. Україна – це й Київ, який „буває своєю самотньою красою”, дорогий йому „кожною дрібничкою”, і ходить він по ньому, „як зачудований”, і любить він його так, „як, здається, досі ніколи ще не любив”. Щораз Любченко ще більше, ще глибше відчуває його цінність для себе як українця. Це те місто, у якому „померти я згоден”. Київ – це „моє величне, моє прегарне, болюче й втихомирливе, трагічне й шляхетне, розтерзане й живує, вимучене і невмирує, неповторне, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю солодкою овіяне, віковичну істину в собі приховуючи, мужнє і ласкаве моє місто, - ясне, земне і в той же час химерне гніздо вище усіх скорбот і радощів, усього сенсу життя й боротьби моїх пращурів і мого народу” [Любченко 2005: 177 – 178]. Аркадій Любченко відчуває себе перед величчю цього міста „маленьким, непомітним”, а ще це те місто, яке „знову дає сили”, це те місто „яке знову окрилює”. „Я п'ю, п'ю, п'ю з твоїх невичерпних життєдайних джерел”, – стверджує автор „Щоденника” [Любченко 2005: 178]. Це той Київ, і той Дніпро, які в далекому 1942 році зустріли й до сліз розчулили молодого письменника, від яких „серце завмирає”, „сльози накочуються, горло лоскоче” [Любченко 2005: 169]. „Дніпро! Переїздимо міст. Віри не йму! Пильно вдивляюсь у рідні, знайомі береги.. Так я довго не хвилювався... Здрастуй, Києве! Чолом тобі, дороге моє Правобережжя!” [Любченко 2005: 169]. Київ – це зруйнований, згорілий Хрещатик, що „вважає до сліз” [Любченко 2005: 171]. І навіть київський дощ для нього – „теплий, літній, пахучий, – особливо в цьому чарівникові Києві, геть затопленому зеленню”. І саме в Києві „крізь дощову пилігу вже просвічує сонце і над купами дерев у Ботанічному стоїть синявий випар, як дим. Краса!” [Любченко 2005: 173 – 174]. І це те місто, у яке справжній патріот Аркадій Любченко мріє після складної операції повернутися: „Я хочу навесні рушати туди, на Україну. І чому так не може статися? Я передчуваю, що щось таки буде. По весні, десь, може, у травні-червні, мені так близько, ясно увижається рідна земля і мій неповторний Київ. Дай Боже, в новому році!” [Любченко 2005: 427]. Україна для нього – це й Карпати, які чарували неповторною красою, які : „...мають свою властивість, вони відмінні від усіх тих гір, що я бачив: вони густо-зелені, без скелястих ребер та пліщин, вони соковиті і долини в них, як величезні малахітові вази” [Любченко 2005: 302]. Однак, Україна для Аркадія Любченка – це найперше народ „...українці – це справді щось

відмінне, самобутнє, яке ще покаже всім свою непоступливість і силу” [Любченко 2005: 286], а доля народу постійно хвилює письменника, оскільки для народу „...настають ще тяжчі іспити. І яка химерна доля мого народу!” [Любченко 2005: 317]. У письменника виникає сумнів щодо того, чи зможуть українці „повестися з гідністю, виявити бодай сяку-таку політичну дозрілість, тобто працюовитість, дисциплінованість, витримку, але без рабського запобігання, без південної ексцентричності, а тактовно, спокійно, розмірковано, достойно” [Любченко 2005: 197]. А ще йому „стало гірко за мій нещасливий нарід” [Любченко 2005: 160]. Позиція Аркадія Любченка – позиція людини, яка спостерігає, роздумує, мислить, але не покликана вершити суд над людиною, її долею. Добре розуміє А. Любченко й те, що „...тверда рука **нашій збуреній, розкладеній і часто розбецненій** масі конче потрібна. Але потрібна також вдумливість підходу. Це ж не негри-невільники. Це вимучені большевізмом люди. А переможець завжди, принаймні, має право на великодушність до тих, хто всіляко сприяє його перемозі. Щось тут негаразд. Якийсь „гвинтик” уже зламався чи стерся” [Любченко 2005: 187]. Аркадій Любченко почуває себе сином свого народу „...люблю свій нарід і шаную його, але ніколи не був я таким дурним, щоб успіх і щастя його, народу, вбачати у скрайностях. Скрайність – це не є вияв розуму, тільки безконтрольні емоції...” [Любченко 2005: 226]. І навіть перебуваючи далеко за межами України, у 1945 році автор щоденника закликає „не розгірчено зітхати”, „не сумовито голову схилити, духом занепадати” [Любченко 2005: 427]. А „Навпаки! Голову д’горі, кулаки міцніше, твердіше стати й землю під ногами надійніше відчутти, а погляд вперед – на Україну!” [Любченко 2005: 427].

Любченко – справжній син України, тому що для нього Україна – це й мати, яка, перебуваючи в окупованому фашистами Києві, дала притулок змученому хворобою синові „Я знову прибився до рідних берегів: мама, брат, хата, все на місці, все гаразд. Все на місці! – я просто не йму віри. І всі здорові. Я сам теж здоровий” [Любченко 2005: 167]. Це долею матері постійно опікувався письменник: „мама, **хороша моя мама**” [Любченко 2005: 181], „мама, **бідна** почала ридати” [Любченко 2005: 179], „**добра** моя, **хазяйновита** мама! **Добре мати маму**. Без неї мені зараз – хоч пропадай. А вона якось крутиться, щось вишукує, пристосовує, принатурює, сама воліє поголодувати, аби лиш нам дати. **Справжня** мама, **люба** мама. Не знаю, як уже їй подяку скласти” [Любченко 2005: 200].

Аркадій Любченко був атеїстом. Він стверджує, що „Я такий грішник, що в **християнського Бога не вірю**. У мене є **своє поняття про Бога**, я вірую по-своєму. Але може я помиляюсь. А ти, якщо ти віруюча християнка, помолись за мене, щоб мені вистачило моральних і фізичних сил **видержати всі ті грізні страхіття, які тепер неодмінно мене**

ждуть” [Любченко 2005: 400]. Однак неодноразово переконувався в існуванні невидимої й непереможної над людиною сили, яка „хай зветься доля чи як завгодно” [Любченко 2005: 171], це „наймогутніша Сила” [Любченко 2005: 171] від якої „кінець кінцем, все залежить” [Любченко 2005: 171]. І „Що б не робив, як не складав би свої плани, скільки б енергії не витратив, намагаючись бути господарем своїх справ, а **Вона – Дажбог – раптом усе по-своєму скрутить, разюче, несподівано все поверне геть в інший бік. І що найразючіше – бачиш потім, що Вона діє надзвичайно логічно, правдиво. І мимоволі відчуваєш себе не те що особисто слабким, нестійким, а якимось короткозорим, недосвідченим, просто іноді дурним. Стоїш, геть ошелешений, і тільки дивуєшся**” [Любченко 2005: 170 – 171]. Проте в найскладніші періоди свого життя він постійно звертається до Бога: „Боже мій...” [Любченко 2005: 167], „Поможи, Боже” [Любченко 2005: 442], „Господи, помилуй!” [Любченко 2005: 387], „Хай Бог йому дурість дарує” [Любченко 2005: 325]; разом з тим дякує Богові: „Слава Богу, живий” [Любченко 2005: 423], дивується його неймовірним ділам і силі: „Дивні діла твої, Господи!” [Любченко 2005: 164]. Одночасно він радіє від того, що Дажбог його оберігає „...я ще маю щастя, не забуває про мене Дажбог” [Любченко 2005: 384]. І в найскладніші моменти воєнного лихоліття, під час бомбардувань „відчув я ще якусь вищу, сильнішу за мене силу, мудрішу голову, що владно веде мене й допомагає зберегтись. Хто це? Бог? Інстинкт? Інтуїція? Не хочу знати я зараз жодних термінів наукових, жодних спеціальних визначень. Я тільки всім своїм єством по-своєму, особливо відчуваю наявність цієї загадкової сили, відчуваю, що вона в мені самому, але я їй цілком підкорений – і цього мені досить” [Любченко 2005: 388]. Для Аркадія Любченка „єпископи – це наче в армії полковники. Нижчі духовні чини – то всякі сотники, хорунжі тощо. Митрополити – генеральна старшина. А патріарх – гетьман. Що ж до нашої укр. церкви, то тут старшини особливо виявляють здавна притаманні нашій старшині бунтівливі, анархічні, отаманські нахили, і це більше нагадує військову дійсність та невитруйну хохляцьку ворохобність” [Любченко 2005: 373].

Неоднозначне ставлення в Любченка до війни. Війна – це „жалюгідна картина” [Любченко 2005: 379], це „страшні хрещатицькі руїни” [Любченко 2005: 194], це „посвист, тріскіт і грюкіт і могутнє здригання землі” [Любченко: 387], „страшні, колосальні бої...” [Любченко 2005: 159], але це зруйнований Берлін „руїна і пустеля”, „величезна купа кам’яних уламків”, будинок, що вигорів із середини, де „зять діри замість вікон”, де „стирчить лише кістяк почорнілий, досі трохи задимлений”, кірха навпроти на майдані, бані якої „світилися чорними рясними ребрами, з яких, мов шкіра та м’ясо, позвисала бляха”, безлюддя на вулицях і „сила-силенна справжніх щурів”, які „табунами вдень перебігають з руїни до руїни” [Любченко 2005: 428]. Проте

Любченко ще й дякує війні: „Спасибі, спасибі тобі, війно! Скільки мук моїх ти розв'язала, хоч і додатково мене вже вимучила, та ще й вимучиши...” [Любченко 2005: 168].

На нашу думку, слушно зауважує – О. Семенов, що основним еволюційним принципом є „вивищення людини над самою собою – здійснюється переважною мірою саме завдяки рідній мові як носієві духовних начал людськості, вербальній можливості усвідомлення людиною своєї вишості у природному світі” [Семенов 2003: 108].

Отже, світоглядні позиції Аркадія Любченка – це сукупність його поглядів, оцінок, норм і установок, які визначають ставлення письменника до світу та які є орієнтирами й регуляторами його поведінки. Саме релігія, ота віра в Дажбога, робить його життя осмисленим, наповнює його важливими значеннєвими компонентами. Релігія дарує письменнику віру, здатність переживати і співпереживати, а не просто роздумувати й узагальнювати. У релігійному світогляді Любченка велика увага належить саме вірі, а не доказам і аргументації. „І хоч дуже грізні хмари облягли тебе, моя земле, хоч ти розтерзана корчишся в неймовірних муках, але **я вірю**, що саме тепер, саме в цих конвульсіях народиться нове. **Я вірю** не лише сліпою вірою фанатика (не тому, що сповнений такої жадоби), а й вірою холодного розуму, безсторонніх зауважень, сухуватого, але певного розрахунку” [Любченко 2005: 426]. Віра – особливий феноменом його свідомості, її не можна вирвати з контексту духовної культури й особистого життя Любченка: „Вже тебе не перекреслять; не зігнорують, не повалять цілковито, як то було. Хоч би як цього хотіли, хоч би там що. Ти вже висмикнулась. Ти тепер уже не тільки борсаєшся, але й борешися. І ти ще поборешися. Ми поборемось. І виборемо. Конче. **Я вірю**” [Любченко 2005: 426].

Досліджуючи аксіологічні виміри світогляду мовної особистості Аркадія Любченка, зауважимо, що складно вимагати єдності й гармонії переконань від людини, яка, з одного боку, кровно пов'язана зі своєю епохою, й одночасно багато чого запозичує з найрізноманітніших джерел попередніх епох для своєї „картини світу”, і життєві установки якої складаються під впливом різних умов (тяжка хвороба, негаразди в сімейному житті, маленький син Лесик, голод, безробіття тощо). Отже, переконуємося в істинності слів Ігоря Михайлина, який стверджує, що „внутрішня еволюція Аркадія Любченка, відбита в його щоденнику, характеризує усе його покоління, принаймні ту його частину, що обрала духовну свободу на протигагу ситому радянському рабству, на яке міг сподіватися письменник, котрий дотримувався засад вірнопідданства” [Михайлин 2005: 15].

Література

Караулов 2010 – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : ЛКИ, УРСС Едиториал, 2010. – 264 с.;
Леонтьев 2003 – Леонтьев А. Психолінгвістика и

личность / А. Леонтьев // Основы психолингвистики. – М. – СПб., 2003. – С. 210 – 290; **Любченко 2005** – Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / А. П. Любченко ; упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І. Л. Михайлин. – Х. : Основа, 2005. – 464 с.; **Мальований 2004** – Мальований Ю. І. Сахнівський феномен / Ю. І. Мальований // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 2. – 3. – С. 60 – 65; **Михайлин 2005** – Михайлин І. Л. Скарби слова Аркадія Любченка / І. Л. Михайлин . – Х. : Основа, 2005. – С. 3 – 24; **Мацько 2006** – Мацько Л. І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2 – 4; **Мацько 2003** – Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 311 с.; **Семенов 2003** – Семенов О. Мовне родинознавство (виховний потенціал лінгвокультури рідного краю) : навч. посіб. / О. Семенов. – К., Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – 108 с.; **Слышкин 2001** – Слышкин Г. Г. Аксиология языковой личности и сфера наивной лингвистики / Г. Г. Слышкин // Социальная власть языка : сб. науч. тр. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 87 – 90.

Игнатъева С. Є. Аксиологічні виміри мовної особистості Аркадія Любченка

У статті запропоновано дослідження мовної особистості Аркадія Любченка, визначено її аксіологічні виміри, проаналізовано мовну тканину його „Щоденника”, висвітлено погляди автора на літературне та біялітературне життя, проблему мовно-національної єдності. Продемонстровано практичне входження в художньо-образну мову А. Любченка оцінних мовних одиниць, функції яких представляють один зі шляхів інтелектуалізації української літературної мови.

Ключові слова: аксіологічні виміри, мовна особистість, мовна картина світу, маркована лексика, українська ментальність, мовотворчість.

Игнатъева С. Е. Аксиологические измерения языковой личности Аркадия Любченко

В статье предложено исследование языковой личности Аркадия Любченко, определены ее аксиологические измерения, проанализирована языковая ткань его „Дневника”, освещены взгляды автора на литературную и окололитературную жизнь, проблему языково-национального единства. Продемонстрировано практическое входение в художественно-образный язык А. Любченко оценочных языковых единиц, функции которых представляют один из путей интеллектуализации украинского литературного языка.

Ключевые слова: аксиологические измерения, языковая личность, языковая картина мира, маркированная лексика, украинская

ментальность, яззыкотворчество.

Ignatieva S. J. Acciological dimension of linguistic individuality of Arcady Liubchenko

The article is proposed the research of the linguistic individuality of Arcady Liubchenko, are imposed its acciological attitudes, are analysed its linguistic approaches in „Diaries”, are shown author’s views to literature and quasi-literature life, problems of linguo-national identity. There were demonstrated a practical inner in image language of A. Liubchenko and its language items, which functions are one of the ways to the intellectualization of Ukrainian literature language.

Key words: acciological attitudes, linguistic individuality, linguistic picture of the world, marked lecsics, Ukrainian mentality, language creativity.

Т. В. Ковтун (Київ)

УДК = 811.161.1: 39: 81’23

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Учені справедливо зазначають, що цитатами з Т. Шевченка, як і цитатами з Біблії, можна доводити „все”, і кожна „ідеологія” чи „партія” може проголошувати Шевченка „своім”, відтворювати вигідний для себе образ, що, власне, ми спостерігаємо в усьому шевченкознавстві. Дослідник творчості Шевченка Г. Грабович виділяє три найбільш узагальнені його образи. З погляду соцреалізму Шевченко поданий як реаліст, матеріаліст та атеїст, революційний демократ, учень і соратник В. Белінського, М. Чернишевського та М. Добролюбова, який палко любив велику російську культуру та її корифеїв, закликав із зброєю в руках виступати проти гнобителів, рішуче визволятися від кайданів, тобто більшовик, але не зовсім лєнінський і не без помилок, хоча б у ставленні до Хмельницького та Переяславської Ради. У розумінні Д. Донцова Шевченко є носієм національності, державної ідеології, який закликає до розправи не тільки з ворогом-супостатом, а й зі своїми запрованими земляками. З точки зору народництва (від М. Костомарова до поетів і публіцистів наших днів) Шевченко є Пророком і Генієм, з ним ідентифікується Україна, українство, доля і потреби українського народу [Огородник 1999: 301 – 302]. Звернення до багатогранної, багатоаспектної творчості Т. Шевченка було і залишається актуальним. Сучасне прочитання його творів відкриває нові горизонти для розуміння світогляду поета.

Мета цієї статті – розкрити своєрідність філософсько-релігійного світогляду Т. Г. Шевченка, звертаючись до аналізу його щоденникових записів (Шевченко Т. Г. Автобіографія. Дневник. – К., 1988). Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати

щоденникові записи поета, 2) висвітлити витоки світогляду Т. Г. Шевченка, 3) сформулювати філософсько-релігійні погляди поета.

Творчість Кобзаря вивчала плеяда дослідників: І. Айзеншток, Д. Багалій, О. Багрій, А. Дейч, М. Рильський, О. Білецький, І. Білодід, В. Вашенко, А. Деркач, Є. Кирилюк, В. Смілянська, А. Мойсієнко, О. Пономарів, В. Русанівський, Н. Слухай та ін.

Т. Шевченко акумулював національний дух – дух козацької доби, передавши його не тільки живим, а й поколінням ненароджених. У його творчості синтезована єдність тіла і душі, духу України, і саме завдяки синтезу людина постає як образ Божий: вона повна, багата внутрішнім змістом, самодостатня. Витоки світогляду Шевченка дослідник І. Крип'якевич виводить із сутності всіх умов, у яких він жив і творив. Він зростає там, де були ще живі згадки про козаччину. Саме тому Україна минулих часів у творчості Шевченка повна героїчних походів, битв, козацької слави. Україна сучасна йому характеризується безправ'ям, гнітом, стражданням рідного народу. А от в Україні майбутній мають відродитися минулі традиції, культура, повинно запанувати рівноправ'я та свобода. Т. Шевченко вніс новий зміст, нові мотиви в народну літературу і, звернувшись до минулого, у якому знайшов ідеали, нові мотиви, заклав міцні підвалини національного відродження.

Д. Чижевський характеризує світогляд Шевченка як антропоцентризм, сутність якого полягає у зверненні людини в центр усього буття, усього світу природи, історії, усіх сфер людської культури [Чижевський 1994]. Він показав, що за таким світоглядом природа постає як щось підпорядковане людині, дзеркало, вдивляючись у яке, людина бачить саму себе. Природа відгукується на все, що діється з людиною, відбиває її внутрішнє життя в наочних образах та символах [Огородник 1999: 303]. Про антропоцентризм шевченкової творчості свідчить фрагмент із його щоденника: *„Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающейся, цветущей красавицы матери Природы. Под ее сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам в себя и видит бога на земле, как говорит поэт”* [Шевченко 1988: 43].

Розробляючи питання естетики, поет підкреслював, що коли мистецтво не відображає матері-природи, коли в центрі його не стоїть людина-творець, воно приречене на загибель, перестає бути справжнім мистецтвом [Шевченківський словник 1976: 304]: *„Он (Либельт), например, человека-творца в деле изящных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше природы. Потому, дескать, что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании. Так ли это? Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающей его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными*

законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни...” [Шевченко 1988: 95].

Стоячи на боці рідного народу, його національної свідомості, гідності, Шевченко культивував почуття єдності й дружби народів, визнання за ними права вільно розпоряджатися своєю долею, без будь-якої зверхності над іншими в „сім’ї вольній, новій”.

Т. Шевченко спеціальних філософських праць не писав, але аналіз його спадщини, а особливо щоденникових записів, дозволяє виявити та розглянути погляди автора на тогочасні життєві реалії, знайти відповіді на вічні філософські питання, зрозуміти релігійну позицію автора.

У радянський час Т. Шевченка трактували як атеїста та матеріаліста, зазначаючи, що його висловлювання з історії, філософії, літератури, мистецтва, науки мають суто матеріалістичний зміст [Шевченківський словник 1976: 304]. Дійсно, деякі записи в щоденнику свідчать про те, що Шевченко був прихильником французьких матеріалістів-енциклопедистів 18 ст. і що його творчості властиві елементи діалектики. Наприклад, засуджуючи кріпосницький лад і висловлюючи сподівання на краще майбутнє, на справедливе покарання гнобителів простого народу, Шевченко занотовує у щоденнику: *„Великий Фультон! Великий Ватт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно...”* [Шевченко 1988: 147].

Автор статті про філософські погляди Шевченка, уміщеної в „Шевченківському словнику”, неодноразово зазначає, що Шевченко – матеріаліст, підтверджуючи свої думки тими цитатами із щоденника поета, у яких він критикує естетику К. Лібельта та ідеалізм у мистецтві. К. Лібельт, на думку Шевченка, *„пропитан немецким идеализмом”* [Шевченко 1988: 88]. Однак, читаючи „Umnićtwo piekne” Лібельта, Шевченко починає розуміти його й більш прихильно ставитися до нього: *„Сегодня и Либельт мне показался умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может проявиться без материи. Либельт решительно похорошел в моих глазах. Но он все-таки школя”* [Шевченко 1988: 91].

Що ж стосується тверджень про атеїзм Шевченка, то можна навести фрагмент із щоденника, у якому поет прямо каже, що він не атеїст, оскільки має надію на Бога, сподівається на краще майбутнє: *„Я был бы равнодушный, холодный атеист, если бы не верил в этого прекрасного бога, в эту очаровательную надежду”* [Шевченко 1988: 57].

а „*Милосердый Бог – моя нетленная надежда*” [Шевченко 1988: 100].

У щоденниках, творах Т.Г. Шевченка багато гострих висловів на адресу церковної обрядності, проти релігійних війн тощо. Архієрейську службу він розглядав як щось „тибетське”, „лялькову комедію”, апокаліпсис уважав алегоричною дурницею [Шевченко 1988: 218], розцінюючи вказане як виродження, занепад дійсної релігійності, відкидав у релігії все те, що робить з неї абстрактну силу, яка виступає проти індивіда, перешкоджає вільному розвитку особи. Для Шевченка релігія мала сенс як засіб боротьби за свободу людини, її щастя. Читаючи щоденникові записи поета, можна відзначити двоїстість поглядів поета на релігію. З одного боку, він вважає себе християнином, любить цитувати Біблію, постійно звертається до Бога, молиться за благополуччя народу, за тих, хто йому допомагає, а з іншого боку – він, як бачимо, критикує церкву, християнство, засуджує тих, хто не виконує головну християнську заповідь – заповідь любові до людини: „*Август-язычник, ссылая Назона к диким гетам, не запретил ему писать и рисовать. А христианин Н[иколай] запретил мне то и другое. Оба палачи. Но один из них палач-христианин? И христианин девятнадцатого века, в глазах которого выросло огромное государство в мире, выросло на началах христовой заповеди. Флорентийская республика – полудикая, исступленная средневековая христианка, но все-таки как материальная христианка она поступила с своим строптивым гражданином Дантом Альгиери. Боже меня сохрани от всякого сравнения себя с этими великомучениками и святочами человечества. Я только сравниваю материального, грубого язычника и полуозаренную средневековую христианку с христианином девятнадцатого века*” [Шевченко 1988: 47]. Поет навіть висміює Либельта, який „*пренаивно доказывает присутствие всемогущего творца вселенной во всем видимом и невидимом нами мире*” [Шевченко 1988: 91].

Т. Шевченко критикував усе, що закриває дійсний зміст віри, він перечитував Біблію, брав з неї епіграфи. Справжньою вважав народну віру, збережену в народних звичаях, обрядах, у душі простого народу, віру, яка вимагає встановлення безпосереднього зв'язку між Богом і людиною. Так, наприклад, цікавлячись релігійними повір'ями про душі самогубців, він пише: „*За моей памяти в Малороссии на могилах самоубийц совершался обряд не менее поэтический и истинно христианский, который наши высшие, просвещенные пастыри, как обряд языческий, повелели уничтожить. Может ли быть чище, возвышеннее, богоугоднее молитва, как молитва о душе нераскаявшегося грешника? Религия христианская, как нежная мать, не отвергает даже и преступных детей своих, за всех молится и всем прощает. А представители этой кроткой, любящей религии отвергают именно тех, за которых должны бы молиться. Где же любовь, заветная нам на кресте нашим спасителем-человеколюбом? И что*

языческое нашли вы, лжеучители, в этом христианском всепрощающем жертвоприношении?” [Шевченко 1988: 102].

Шевченко ідеалізував Богоматір як ідеальний тип матері (Марія), Христа наближав до людини, Ісус поставав для Шевченка захисником гноблених, виразником їх надій, прагнень. Щодо християнства, то в творчості поета воно приймає вигляд того типу народної релігії, у якій, за образним висловом Є. Маланюка, Христос за плугом йде, а Марія несе йому їсти [Огородник 1999: 307]. Сам поет називає у щоденнику свою віру „*младенчески светлыми верованиями*” [Шевченко 1988: 50].

Отже, Т. Шевченко створив небувалий до нього в українській літературі власний художній світ. Він звернувся до філософських, соціальних, історичних, мистецьких проблем, які не порушувалися до нього в українській літературі, або ж порушувалися несміливо й обмежено, намагався знайти правильне вирішення цих проблем. Літературна спадщина Т.Г. Шевченка величезна. Коло проблем, порушених Кобзарем, відкриває широкі перспективи для подальших досліджень у галузі шевченкознавства.

Література

Огородник 1999 – Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні : курс лекцій : навч. посіб. / Огородник І. В., Огородник В. В. – К. : Вища шк., 1999. – 543 с.; **Чижевський 1994** – Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 478 с.; **Шевченківський словник 1976** – Шевченківський словник : у 2 т. – Т. 2. – К. : Голов. ред. укр. рад. енцикл., 1976. – 408 с.; **Шевченко 1988** – Шевченко Т. Г. Автобіографія. Дневник. – К. : Дніпро, 1988. – 343 с.

Ковтун Т. В. Філософсько-релігійні погляди Т. Г. Шевченка

У статті розглянуто філософсько-релігійні погляди Т.Г. Шевченка. Розкрито своєрідність філософсько-релігійного світогляду поета на основі аналізу його щоденникових записів. Висвітлено витоки світогляду Шевченка в розвідках сучасних дослідників. Приділено увагу антропоцентризму як основній світоглядній засаді творчості поета.

Ключові слова: світогляд, філософсько-релігійні погляди, християнство, народництво, національний дух, антропоцентризм.

Ковтун Т. В. Философско-религиозные взгляды Т. Г. Шевченко

В статье рассмотрены философско-религиозные взгляды Т.Г. Шевченко. Раскрыто своеобразие философско-религиозного мировоззрения поэта на основе анализа его дневниковых записей. Выявлены истоки мировоззрения Шевченко в трудах современных исследователей. Особое внимание уделялось антропоцентризму как основному мировоззренческому принципу творчества поэта.

Ключевые слова: мировоззрение, философско-религиозные

взгляды, христианство, народничество, национальный дух, антропоцентризм.

Kovtun T. V. Philosophic and religious views of T. G. Shevchenko

The article examines T.G. Shevchenko's philosophic and religious views. It reveals peculiarities of philosophic and religious visions of the poet based on his diary. It highlights the origin of Shevchenko's worldview in works by modern researches. Anthropocentrism is considered as a major concept of the poet's creativeness .

Key words: worldview, philosophic and religious views, Christianity, populism, national spirit, anthropocentrism.

Е. Л. Колесниченко (Горловка)

УДК811.161.1

**СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ПАРАДОКСА
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М. ЖВАНЕЦКОГО**

Парадоксальность – одна из самых ярких черт идиостиля М. Жванецкого. В научной литературе парадокс понимается как отклонение или противопоставление здравому смыслу (БСЭ); странное, необычное мнение, расходящееся с традиционным (Е. Ihrig); неразрешимое противоречие (Г. Брутян); разрушение некой презумпции, принимаемой как нечто парадоксальное (В. Успенский); суждение, в котором сказуемое противоречит подлежащему или определение противоречит определяемому (В. Пропп); суждение, которое расходится с общепринятым представлением, отрицание того, что есть безусловно правильным (Д. Горский, Е. Селиванова); следствие изъятия логических или событийных звеньев из цепи суждений (Т. Миролубова); алогическая связь двух частей предложения или нескольких предложений, в которых объединяются противоречивые понятия, опровергаются общепринятые мнения и штампы (Г. Семен). Таким образом, в логике парадокс рассматривается в широком и узком смысле. В широком смысле, это утверждение, которое резко расходится с общепринятыми мнениями, правилами, традициями. В узком смысле, парадокс – это два противоположных утверждения, для каждого из которых имеются убедительные аргументы.

В отличие от логики в языке художественной литературы парадокс может означать „просто какую-то органическую несогласованность, несоответствие, <...> но такую несогласованность, которая не может быть устранена” [Библер 1980: 198].

В лингвистической литературе характеризуются, как правило, три вида парадокса: логический, семантический и прагматический. При этом отмечается, что в речи резкой границы между первыми двумя не

существует, „поскольку логические парадоксы иногда используют семантику языковых знаков, а семантические являются столкновением логики правды/неправды с семантикой предложения. Языковые парадоксы, как кажется, основываются на функциональных особенностях языка и не связаны с научной картиной мира, а только с опытом говорящего” [Селиванова 2004: 186]. По мнению Б. Ганеева, „между логическими и семантическими парадоксами существует тесная связь, так как первые относятся к понятиям, а вторые – к их именам” [Ганеев 2001: 89]. Всё вышесказанное дает нам основание описывать логико-семантические и прагматические парадоксы М. Жванецкого.

Парадоксальность в произведениях М. Жванецкого может возникнуть на разных уровнях языка:

- предложения (простого или сложного): (1) *Алкоголь в малых дозах безвреден в любом количестве.* (2) *Почему те, кто варит обеды, толстые, а те, кто их едят, – худые?* (3) *Воспаление легких протекает незаметно* (XX век);

- сверхфразового единства: (4) *В США то, что не запрещено, то обязательно. У нас – что разрешено, то невозможно, что запрещено – то общепринято.* (5) *Любовь в урбанизированном, цивилизованном обществе принимает причудливые формы – от равнодушия до отвращения по вертикали и от секса до полной фригидности по горизонтали. Крестообразная форма любви характерна для городов с населением более одного миллиона. Мы уже не говорим о том, что правда второй половины XX века допускает некоторую ложь и называется подлинной;*

- всего текста: (6) *Ну, публика вертится. Едят то, чего нет в меню. Носят то, чего нет в магазинах. Угощают тем, чего не достать. Говорят то, о чем не слышали. Читают то, что никто не писал. Получают сто двадцать – тратят двести пятьдесят. Граждане воруют – страна богатеет. В драке не выручат – в войне побеждают.*

Своеобразие модели парадоксального высказывания (ПВ) заключается в особой семантико-синтаксической организации – несоответствии двух его частей, что называют „бинарностью”, „полярностью” парадокса, формулу которого можно сформулировать так: $A=C$: „А значит В, но А не есть В, а С” [Семен 1986: 7]. В первой части высказывания определяется область предметных отношений, во второй она разрушается. Область предметных отношений – это фрагмент фоновых знаний, область пресуппозиций, вторая часть заключена в особом контексте высказывания: *„Милая, я тебе скажу о своем чувстве – это чувство к тебе я пронес через всю жизнь. Я пронес его через всю войну, через еще более трудное мирное время. Я пронес это чувство через всю жизнь и вот сегодня говорю тебе: „Я не люблю тебя!”*. В первой части ПВ отражена пресуппозиция ‘через всю жизнь’ обычно

испытывает сильные чувства: любовь, ненависть и т. д., а вторая часть периода „Я не люблю тебя!” отрицает ее.

Признаками парадокса, по мнению исследователей, являются: 1) грамматическая правильность, 2) противоречивость; соединение противоречивых понятий; 3) наличие алогизма; 4) единство объекта характеристики; 5) одновременная реализация отношений контраста и тождества; б) неожиданная, необычная трактовка известного и привычного.

Основными признаками ПВ М. Жванецкого являются, на наш взгляд, алогичность и противоречие. Из всех законов логики (тождества, непротиворечия, исключения третьего, достаточного основания) чаще всего нарушается закон непротиворечия, который гласит, что две противоположные мысли об одном и том же предмете, взятом в одном и том же отношении, сразу вместе не могут быть истинными: *Как сказал один восточный мудрец, живущий в Одессе, – нельзя быть честным и нечестным в одно и то же время, даже если это происходит в разных местах.* Как правило, парадоксальность здесь обусловлена антонимичностью высказывания: *Вопль человека XX века: „Не нарушайте мое одиночество и не оставляйте меня одного”, – два противоречивых требования находятся в прямой зависимости друг от друга.* В этом ПВ отражены изменения в сознании современных россиян и украинцев: переход от соборности, коллективизма к privacy – автономии личности, характерной для западной культуры. Приведенный парадокс выражает мысль, на первый взгляд, абсурдную, но в известной мере справедливую.

На противоречии построено ПВ в ироническом эссе „Прэсса дает!” (речь в приведенном ниже СФЕ пойдет о популярной в 80-е годы телепередаче „12-й этаж”): *А им сказали: „... вот, гады, теперь выкручивайтесь, и чтобы передача была, и чтоб министров не порочили, и чтоб гласность была, и чтоб выкриков не было, и чтоб цены повышались, и чтоб люди одобряли, и чтоб свобода была, и чтоб митингов не было. Вот теперь и выкручивайтесь, гады”.* Эффект парадокса, как и в предыдущем примере, создается с помощью антитезы – стилистической фигуры контраста, заключающейся в резком противопоставлении понятий, положений, образов, состояний, связанных между собой общей конструкцией или внутренним смыслом. В сознании слушателей возникает сразу два смысловых ряда, которые создаются, с одной стороны, лексемами, реализующими семантическое поле „демократия”: *гласность, свобода слова, митинги, выкрики*; с другой – поле „диктатура”, имплицитно представленное как система запретов, выраженных конструкциями с частицей НЕ: *не порочили, выкриков не было, митингов не было.*

Парадоксы М. Жванецкого часто строятся на противоречии между общепринятым мнением по поводу того или иного явления

действительности, его оценкой (рациональной или аксиологической) и мнением (оценкой) автора или его персонажа – необычным, новым, неожиданным: (1) *Мы по количеству врачей обогнали всех. Теперь бы отстать по количеству больных.* (2) *Люблю евреев. В стране – в меньшинстве. А в каждой отрасли – в большинстве.* (3) *Недавно закончил автобиографическую повесть – „Дурак” называется. Тоже такая умная вещичка получилась!*

Парадоксальность высказываний М. Жванецкого нередко порождается сознательным объединением разноплановых, гетерогенных начал: *Обычно очень жаркий август, когда мы по ночам обливаемся потом, а морская вода не охлаждает, а засаливает („Одесса”)*. Читатель ждет появления соотносительной антонимической лексемы („горячит”), однако вместо нее появляется слово из другого семантического поля „консервация продуктов”.

Нарушение логического закона тождества („всякая мысль тождественна сама себе: $A=A$ ”) лежит в основе парадоксальных высказываний, где М. Жванецкий описывает жизнь России периода перестройки: *Литература – это искусство избегать слов*. Многие раскрываемые им понятия используются с другим смыслом, их значения подменяются или смешиваются.

Так, ироническое эссе „Назад в будущее” практически полностью построено на подобных ПВ, показывающих авторское осмысление понятий „демократия” и „диктатура”: *То, что при демократии печатается, при диктатуре говорится. При диктатуре все боятся вопроса, при демократии ответа. При диктатуре больше балета и анекдотов, при демократии – поездок и ограблений. При диктатуре могут прибить сверху, при демократии – снизу. При полном порядке – со всех сторон*. Налицо смешение понятий: разницы между диктатурой и демократией в России не существует. Имплицитный смысл ПВ здесь возникает благодаря фоновым знаниям тех, кто помнит тот период: во время августовского путча 1991 года по телевидению транслировался только балет „Лебединое озеро”, распространенным жанром сатиры были устные политические анекдоты (всё остальное не печаталось по соображениям цензуры) и т. п.

Немало ПВ построено в произведениях М. Жванецкого на нарушении закона достаточного основания („всякая истинная мысль имеет достаточное основание; достаточным основанием какой-либо мысли может послужить любая другая уже проверенная практикой, признанная истинной мысль”). Парадоксальными в таком случае становятся высказывания, нарушающие причинно-следственные связи, отчего следствие, вывод не вытекают из посылки, условия: *Так как наше производство не работает, одеты мы прилично*. Это ПВ выражает смысл, для современного человека абсурдный, но для эпохи Советского Союза справедливый: „Легкая промышленность, ранее выпускавшая

устаревшую продукцию, остановилась, поэтому люди имеют возможность приобретать модные импортные товары, ранее недоступные рядовому покупателю”.

Приведем другие примеры: *Я вам пишу, потому что плохо слышу („Письма в театр”); Кстати, как изменилась жизнь – все достижения советской власти успешно идут по цене металлолома. Значит, не напрасно мы вкалывали столько пятилеток („Менеджерам России”); Итак, лучший месяц август – дикая жара („Одесса”). Худой ребенок считается больным. Его будут кормить все, как слона в зоопарке, пока у него не появятся женские бедра, одышка и скорость упадет до нуля. Теперь он здоров („Одесса”). Ушибы, переломы, носки, надетые поверх сапог, - очень красивая зима! („Одесса”). Когда замок открыт – ничего из квартиры не пропадает. Замок закрыт – кое-чего нет („Нечистая сила”).*

В афоризмах М. Жванецкого происходит „взрывание изнутри” общеизвестных выражений, что приводит к парадоксальности. Наблюдаются разнообразные трансформации фразеологических единиц (ФЕ), паремий, „крылатых выражений” и языковых штампов: 1) семантические трансформации (преобразование семантики с сохранением структуры общеизвестного выражения); 2) структурно-семантические трансформации устойчивых конструкций, затрагивающие как форму, так и содержание.

Семантические трансформации осуществляются за счет буквализации переносного значения ФЕ: *Если слушатели не смеются, ухажу в себя и сижу там.*

К парадоксальному смыслу приводят такие структурно-семантические трансформации пословиц, поговорок и „крылатых выражений”, как расширение компонентного состава устойчивого выражения, замена компонентов, комбинированные структурно-семантические трансформации, контаминация, создание афоризма по модели существующего устойчивого выражения, использование паремий и крылатых слов как прецедентных высказываний, использование аллюзий.

В трансформах, образованных путем расширения компонентного состава, нами выявлены два наиболее активных структурных изменения: а) введение в исходное устойчивое выражение единичного компонента: *Главное – не перейти улицу на тот свет*; б) введение новой предикативной части: *Красиво жить не запретишь, но помешать можно...; В жизни всегда есть место подвигу. Надо только быть подальше от этого места; И волки сыты, и овцы целы, и пастуху вечная память.* Эти преобразования приводят к образованию нового значения трансформы, часто противоположного исходному; конкретизации значения исходной единицы; к новой семантической интерпретации исходных устойчивых выражений.

В составе фразеологизмов и пословиц наблюдается замена а) единичного компонента: *Одна голова – хорошо, а с туловищем лучше* (замена лексического компонента *две – с туловищем*); б) группы компонентов непредикативного характера: *Ученье – свет, а неученье – приятный полумрак*; в) замена предикативной части пословицы или крылатого выражения: *Из двух зол я выбираю то, которое раньше не пробовал...; Поделись улыбкою своей, и ее тебе не раз еще припомнят; Встретили меня по одежке, проводили тоже плохо...*

В результате комбинированных структурно-семантических трансформаций, т. е. использования нескольких трансформационных приемов одновременно, происходит замена компонентов и расширение компонентного состава паремии: *Пешеход (клиент) всегда прав. Пока жив.*

Контаминация устойчивых выражений представляет собой объединение частей, совершенно разных по смыслу, а нередко и структуре: *Все люди – братья, но не все по разуму (Все люди – братья и братья по разуму).*

Образование парадоксальных высказываний по модели паремий предполагает сохранение синтаксической и логико-семантической структуры исходной единицы, которая применительно к разным ситуациям наполняется новой образностью: *Ничто так не ранит человека, как осколки собственного счастья* (паремиологическая модель создания парадокса *ничто так не..., как...* является в современных шутках весьма продуктивной: „*Ничто так не внушает доверие, как ложь*”, „*Ничто так не греет, как шкура неубитого медведя*” и др.). Можно привести другой пример образования афоризма по продуктивной модели: *Сколько у государства ни воруи – все равно своего не вернешь!* (модель *сколько ни ..., все...*).

Часто парадоксальные высказывания М. Жванецкого носят аллюзивный характер, а их имплицитное содержание восстанавливается адресатом лишь в том случае, если он реконструирует исходное устойчивое выражение: *Гляжу на Вас и думаю: как благотворно влияет на женщину маленькая рюмочка моей крови за завтраком* (ФЕ „пить кровь”, т. е. ‘причинять сильные муки, страдания’).

Прагматические характеристики ПВ обнаруживаются в межличностной интеракции. Целостный смысл коммуникативного акта (КА) определяется гармонией таких характеристик, как его модальная рамка (отрицание, утверждение, вопрошание, сомнение и т. д.) и единство намерений и мотивов участников. Для успеха КА существенное значение имеют не только собственно лингвистические характеристики, но и максимы коммуникации (Г. Грайс): количества, качества, релевантности и способа. Важнейшими условиями хорошего КА являются, по Г. Грайсу, успешность и искренность. Ориентируясь на успех коммуникативного действия, собеседники стремятся к

взаимопониманию для достижения общей цели, пытаются распознать не только манифестированные иллокуции, но и имплицитные намерения собеседника, выводить адекватные импликатуры, соблюдать социокультурные нормы. Так, наставление, нравоучение адресат ожидает от человека, играющего более высокую по сравнению с ним социальную и психологическую роль, а декларации („Объявляю вас мужем и женой”) может осуществлять только официальное лицо, наделенное необходимыми полномочиями. Нарушение коммуникативных постулатов может привести к парадоксальному смыслу.

– *Валенки есть? – Сколько? – Не нужно, это я так* („На складе”).

С семантической точки зрения здесь нет никаких нарушений, но с точки зрения лингвопрагматики такой коммуникативный акт успешным не является. Просьба предполагает ответную реакцию в форме согласия или отказа (в приведенном примере это правило успешности соблюдается), затем должна следовать благодарность как реакция на согласие. Персонаж М. Жванецкого отказывается от собственной просьбы, что делает ситуацию парадоксальной. Смысл приведенного коммуникативного акта таков: „Прошу, но мою просьбу выполнять не нужно”.

Смысл КА зависит от его связи с контекстными условиями. К прагматическому парадоксу может привести неадекватность ответа адресата контексту: – *Hello-y! It is Los Angeles? Do you speak English? – Да нет, я из больницы говорю* („Одесский телефон”). На вопрос о возможности общаться на английском языке адресат дает ответ о месте пребывания. Налицо нарушение максимы релевантности Г. Грайса. Другой пример: – *Слышь, штопор есть? – Это итальянская живопись восемнадцатого века! – Ты не поняла, – говорю, – я тебя не спрашиваю, где брала живопись, я спрашиваю, штопор есть?* („В греческом зале”).

Зависимость успеха коммуникации зависит от фоновых знаний общающихся и прагматических пресуппозиций, т. е. суждений, которые должны быть известными слушателю, чтобы высказывание было информативным:

– *А ты, Клавка, положи трубку.*

– *Я уже положила* („Одесский телефон”).

Ответ воспринимается как парадоксальный, потому что собеседник знает: положив трубку на рычаг, человек вести разговор по телефону не может.

Больной. Доктор, помогите мне. Я вас очень прошу. Я уже в этом не могу ходить.

Врач. Что?

Больной. Посмотрите, я уже три года его ношу.

Врач. Ну?

Больной. Сшейте мне костюм.

Врач. Что-что?..

Больной. Костюм для меня, я вас очень прошу („Доктор, умоляю...”).

Парадоксальность диалога определяется ситуацией: в больнице лечат, а не шьют одежду. Советский слушатель, тем не менее, воспринимал этот разговор как релевантный: зарплата медиков была и есть настолько мала, что они вынуждены подрабатывать, и не всегда по специальности.

М. Жванецкий – гений парадокса. Его произведения 70 – 80-х гг., по мнению В. Шендеровича, „...это ответ свободного человека на несвободу. Вот такой замечательный иронический парадоксальный ответ!”.

Литература

Библер 1980 – Библер В. С. Век Просвещения и критика способности суждения. Дидро и Кант / В. С. Библер // Западноевропейская художественная культура 18 века. – М.: Наука, 1980. – С. 151 – 249; **Ганеев 2001** – Ганеев Б. Т. Парадокс: парадоксальные высказывания / Б. Т. Ганеев. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2001. – 400 с.; **Овсянников 1981** – Овсянников В. В. Сублимированные формы языкового комизма / В. В. Овсянников // Интерпретация художественного текста в языковом вузе. – Л.: ЛГУ, 1981. – С. 64 – 71; **Селіванова 2004** – Селіванова О. О. Пареміологічні парадокси в українській мові / О. О. Селіванова // Нариси з української філології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – К. – Черкаси: Брама, 2004. – С. 183 – 201; **Семен 1986** – Семен Г. Я. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема парадокса (на материале английского языка): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Г. Я. Семен. – Одесса, 1986. – 16 с.; **Шендерович** – Шендерович В. О себе [Электронный ресурс] / В. Шендерович. – Режим доступа: <http://www.shender.ru/about/text/?file=16>].

Колесніченко О. Л. Способи творення парадоксу у творах М. Жванецького

У статті розглянуто способи творення парадоксу у творах М. Жванецького. Логіко-семантичні й прагматичні види парадоксу представлено на різних мовних рівнях: речення, надфразної єдності, усього тексту. Як основні ознаки парадоксу у творах М. Жванецького виділено алогічність і протиріччя.

Ключові слова: парадокс, алогічність, протиріччя, антитеза, закон тотожності, закон достатньої підстави, трансформація фразеологічних одиниць, прагматичні пресуппозиції.

Колесниченко Е. Л. Способы создания парадокса в произведениях М. Жванецкого

В статье рассматриваются способы создания парадокса в произведениях М. Жванецкого. Логико-семантические и прагматические виды парадокса представлены на разных уровнях языка: предложения, сверхфразового единства, всего текста. Как основные признаки парадокса в произведениях М. Жванецкого выделяются алогичность и противоречие.

Ключевые слова: парадокс, алогичность, противоречие, антитеза, закон тождества, закон достаточного основания, трансформация фразеологических единиц, прагматические пресуппозиции.

Kolishnichenko O. L. Methods for creating paradox in the works of M. Zhvanetsky

The article discusses how to create a paradox in the works of M. Zhvanetsky. Logico-semantic and pragmatic views of the paradox presented at different levels of language: the proposal of supra-phrasal unity of the text. As the main features of the paradox in the works of M. Zhvanetsky allocated incoherence and contradiction.

Key words: paradox, incoherence, contradiction, antithesis, the law of identity, the law of sufficient reason, the transformation of phraseological units, pragmatic presuppositions.

І. А. Кубрак (Київ)

УДК 81'373.612.2 : 81'255.4

**КОНТЕКСТНА РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОНІМІЇ В ХУДОЖНІЙ
ПРОЗІ АНГЛІЙСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ**

Останнім часом у лінгвістиці спостерігаємо зростаючу теоретичну зацікавленість проблематикою метонімії, що підтверджено значною кількістю праць, присвячених цьому явищу, зокрема в аспекті розбудови **когнітивно-дискурсивної** парадигми лінгвопоетологічних студій, що спрямована на розкриття когнітивної специфіки художньої картини світу.

Традиційно *метонімія* визначається як троп, що базується на перенесенні назви з одного об'єкта або класу об'єктів на інший на основі асоціації за суміжністю [Арнольд 2004: 127]. Проте ряд учених, зокрема В. Жирмунський, вважають таке визначення неправильним: „Асоціація за суміжністю не може бути підставою для перенесення значення. Наприклад, телеграфний стовп та дорога зв'язані за суміжністю, але тут ще немає передумов для перенесення. Якщо ж ці речі утворюють певну логічну єдність, частину та ціле, тоді перенесення стає можливим” [Жирмунський 1996: 325]. Тобто метонімію можна визначити як троп, що

базується на реальних логічних зв'язках між об'єктами.

Метонімія завжди привертала й продовжує привертати до себе увагу дослідників, що підтверджується значною кількістю праць, присвячених цьому явищу.

Метою статті є виявити та дослідити специфіку формування й функціонування художньої метонімії в художній прозі англійського модернізму.

Поставлена мета передбачає необхідність розв'язати такі завдання: уточнити зміст терміна „художня метонімія”; визначити підходи до класифікації художньої метонімії; установити функції метонімії в художній прозі; проаналізувати особливості способів перекладу художньої метонімії.

Новий час, для якого характерний акцент на взаємодії метафори й метонімії, фокусується на розбудові теорії тропів і фігур як засобів буденного та художнього мислення. Серед різноманітних підходів до тлумачення метонімії як однієї з базових характеристик когніції в межах когнітивної парадигми вирізняються два, які в роботі позначено як *підхід двох концептосфер* та *метафтонімічний підхід*. У контексті першого підходу метонімія вивчається як така, де розуміння однієї концептосфери в термінах іншої відбувається в межах спільної концептуальної сфери [Kovecses 1998: 54]. Прикладом такого метонімічного проектування може слугувати фрагмент роману Д. Лоуренса „Plumed Serpent” („Пернатий змії”): *The story reached the ears of police who at once set out to search the thief* [Lawrence 1997: 56].

У наведеному текстовому фрагменті лексикалізований корелят метонімії ОРГАН СЛУХУ (вухо) замість ЛЮДЕЙ, ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ДО ПЕВНОЇ ПРОФЕСІЇ, забезпечує доступ до референта ФУНКЦІЯ (слухати, почути).

У межах **другого** підходу механізм формування метонімії розглянуто на тлі її взаємодії з концептуальною метафорою [Barcelona 2002: 214]. Слідом за А. Барселоною, виокремлюємо два типи взаємодії метафори та метонімії: *метафора на базі метонімії* та *метонімія на базі метафори*, наприклад: *For it was June. The war was over, except for some one like Mrs. Foxcroft at the Embassy last night eating her heart out because that nice boy was killed and now the old Manor House must go to a cousin; or Lady Vexborough who opened a bazaar, they said, with the telegram in her hand, John, her favourite, killed; but it was over; thanks Heaven – over* [Lawrence 1997: 32].

У цьому уривку метафтонімічною є ідіома *eating one's heart* (краяти душу/серце), де метафоричний корелят – людина, яка виїдає своє серце, та референт – людина, яка страждає, співвідносяться з метонімією ЧАСТИНА ТІЛА (серце) замість ПОЧУТТІВ (страждань).

Другий тип метафтонімії, тобто *метонімія на базі метафори*, актуалізується в наведеному нижче текстовому фрагменті:

Seriously and solemnly Richard Dalloway got on hind legs and said that no decent man ought to read Shakespeare's sonnets because it was like listening at keyholes [Lawrence 1997: 126].

У зазначеному прикладі метафтонімія реалізується в ідіомі *to get on hind legs* (устати дибки), де завдяки метонімії забезпечується доступ до ситуації, коли тварина в разі атаки піднімає передні ноги. Ця ситуація метафорично проектується на іншу, коли людина піднімається для відстоювання своїх поглядів.

Поєднання цих двох підходів до вивчення метонімії як концептуального тропу дозволило виявити засоби її мовної репрезентації в художньому дискурсі, уможливило реконструкцію концептуальних моделей, що становлять підґрунтя художньої метонімії, та виокремити ключові випадки взаємодії метонімії й метафори в межах метафтонімії у творах В. Вулф і Д. Лоуренса. Саме ці автори відіграли значну роль у розробці тенденцій та положень характерних і для художнього модернізму взагалі, і для англійського модернізму зокрема.

Художня метонімія – троп, що базується на операції заміщення, у результаті якої концептуальна сутність (джерело) забезпечує ментальний доступ до іншої концептуальної сутності (цілі) в рамках однієї концептосфери, який є невід'ємною частиною художньої системи твору, мотивується контекстом і виконує різноманітні текстові та дискурсивні функції.

Виокремлення чинників, які зумовлюють реалізацію потенційної здатності метонімії до набуття художності, здійснюється із застосуванням контекстно-рівневої моделі актуалізації метонімії, яка має свою специфіку на рівнях мікро-, макро- та мегаконтекстів.

Аналіз особливостей текстової реалізації метонімії у мікроконтекстах художньої прози В. Вулф і Д. Лоуренса дозволив дійти висновку, що серед чинників, які сприяють набуттю метонімією художньої значущості, є: інтимізація розповіді, взаємодія метафор і метонімії, реалізація корелятивних метонімічних пар, акцентуація важливих рис персонажа чи персонажів або вихід у тематичну лінію художнього твору.

Ключовим чинником набуття метонімією художньої значущості в мікроконтексті є її роль у створенні ефекту інтимізації. Інтимізація дискурсу, яка скерована на ефект досягнення ілюзії безпосереднього й зацікавленого спілкування з читачем, є наслідком функціонування різних мовних одиниць, включаючи стилістичні фігури й тропи, функція яких полягає в тому, щоб викликати в читача певні чуттєво-емоційні враження. У межах мікроконтексту засоби інтимізації функціонують не самі по собі, а у взаємодії з іншими словами й сполученнями слів, що сприяє збагаченню різнорівневої образності художнього твору й впливає на чуттєву конкретність думки читача, наприклад: *Flapping; knocking; a loudness when the front door opened; a voice repeating a message in the*

basement; the chink of silver on a tray; clean silver for the party [Woolf 1984: 58].

У наведеному фрагменті роману В. Вулф „Mrs. Dalloway” („Місіс Деллоуей”) сукупність метонімічних моделей ДІЯ (*tapping, knocking, door opened*) замість ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ЦЮ ДІЮ (*servants*) та ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ ОРГАНУ (*voice*) замість ЛЮДИНИ становить основу текстового втілення образу вечірки. Завдяки контекстуальній зв'язаності метонімії з тематизуючим словом *party* (вечірка) підготовка до цієї події описується через окремі її прояви: свист швабр, тупотіння, стукіт, відкривання дверей, голоси людей. Метонімічне представлення вечірки підкріплюється тематично поєднаними словосполученнями *swish of a mop* (свист швабр), *chink of silver on a tray* (дзвін срібного посуду на таці) та *clean silver* (начищене срібло), що створюють наочний образ метушливої підготовки до вечірки. Зазначені метонімії набувають художності в результаті їхнього включення до одного з головних мотивів творчості В. Вулф, пов'язаного з образом вечірки. Власний „вечірковий” досвід Вірджинії Вулф відображений у багатьох творах письменниці, де вона використовує цю сюжетну лінію для опису думок та почуттів, що виникають під час спілкування в персонажів, які належать до різних прошарків суспільства.

У рамках макроконтексту метонімія набуває художньої значущості внаслідок повтору метонімічних ключових слів, важливих для розкриття індивідуально-авторського світосприйняття, накопичення метонімії на окремих ділянках тексту та завдяки взаємодії метонімії з метафорою, у макроконтекстах, порівняно з мікроконтекстами, на художність метонімії та метафтонімії впливає й структурна організація самого контексту, зокрема, його цілісність чи розірваність, наприклад: *I become a figure in the procession, a spoke in a huge wheel that, turning, at last erects me, here and now. I have been in the dark; I have been hidden; but when the wheel turns (as he reads) I rise into this dim light where I just perceive, but scarcely, kneeling boys, pillars and memorial brasses [...] This is the first day of a new life, another spoke of the rising wheel* [Woolf 2000: 164].

У цьому текстовому фрагменті роману В. Вулф „The Waves” („Хвилі”), розосередженому по сторінці, утілюється метафоричне осмислення життя як колеса, що постійно обертається (*the wheel turns*). Глом для реалізації цієї метафори є метонімічна модель ЧАСТИНА (*spoke* – спиця) замість ЦІЛОГО (*wheel* – колесо). Ключовими елементами є лексичні одиниці *dark* (темрява) та *light* (світло). Життя є колесо, що постійно рухається; людина є частиною цього колеса (спиця), яка знаходиться то нагорі, ближче до світла (*the first day of a new life, into this light*), то внизу в темряві (*in the dark*). Життя – це постійний рух, який зтягує й людей, визначаючи їхню долю. Метафтонімічний повтор (*a spoke in a huge wheel* → *wheel* → *another spoke of the rising wheel*) набуває художньої значущості завдяки його входженню в художню систему

всього роману як одного з ключових образів.

У мегаконтекстах проаналізованих творів виявлено набуття метонімією художньої значущості внаслідок її знаходження в сильних позиціях тексту, символічності метонімії, її статусу художньої деталі та участі в розкритті основної ідеї твору чи творів. На художність метонімії в мегаконтексті, на відміну від попередніх контекстів, впливає мовна тканина всього художнього твору та залучення вертикального контексту.

Так, метонімізація заголовків та їхнє подальше розгортання в основних тематичних лініях твору спостерігається, зокрема, в оповіданнях Д. Лоуренса. В оповіданні „Blue Moccasins” („Голубі мокасини”) на початку твору мокасини конкретизуються як річ, яку головна героїня купила в штаті Нова Мексика, а потім подарувала своєму чоловікові, наприклад:

*It was in New Mexico she purchased the **blue moccasins, blue bead moccasins**, from an Indian who was her guide [Lawrence 1998: 45].*

Однак у фіналі оповідання мокасини іронічно переосмислюються як складник метонімічної моделі АРТЕФАКТ (*moccasins*) замість ПРИРОДНОГО ОБ'ЄКТА / ДОВКІЛЛЯ, що лежить в основі тематичної лінії твору, пов'язаної з впливом навколишнього середовища на людину. Так, автор засуджує й висміює прив'язаність людей до рукотворної природи та їхнє захоплення матеріальними предметами, які заміщують для них радість єднання з природою. У контексті оповідання саме мокасини стають предметом обожнювання головної героїні, яка порівнює їх колір з кольором неба, наприклад:

*Her **moccasins!** Her **blue moccasins!** Of the sacred blue colour, the turquoise of heaven [Lawrence 1998: 112].*

У наведеному фрагменті почуття обожнювання підсилюється контекстуальною зв'язаністю метонімії з епітетами *sacred* (священний) і *of heaven* (небесний). Захопившись мокасинами, місіс Барлоу зовсім перестала приділяти увагу своєму чоловікові, що призвело до непорозуміння та відчуженості між ними. Засудження такої матеріальної прив'язаності відображено в оповіданні крізь негативне ставлення головного героя не стільки до фетишизації його дружиною конкретного предмета (*damned thing*) – мокасинів, скільки до її егоцентризму й концентрації на тому, що належить їй, наприклад:

*'And that's all she cared about – her own things and her own way' [...] 'Not another **damned thing**, but what's her own, her own – and her holy way – **damned holy-holy-holy**, all to herself'. His voice shook with hoarse, whispering rage, burst out at last [Lawrence 1994: 86].*

Одержані результати та запропонована методика аналізу текстової реалізації художньої метонімії в прозі модернізму може стати інструментом для дослідження чинників набуття метонімією художньої значущості в текстах інших літературних стилів та жанрів. Перспективним видається дослідження механізмів функціонування

метафтонімії, аналіз реалізації цього явища в дискурсах різних типів та окреслення специфіки індивідуально-авторської картини світу крізь призму розкриття символічного й образного потенціалу метафтонімії.

Література

Арнольд 2004 – Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учеб. для вузов / И. В. Арнольд. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 384 с.; **Жирмунський 1996** – Жирмунский В. М. Введение в литературоведение / В. М. Жирмунский. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1996. – 440 с.; **Barcelona 2002** – Barcelona A. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An Update / Antonio Barcelona // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / ed. Rene Dirven and Ralf Porings. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2002. – P. 207 – 274; **Kovecses 1998** – Kovecses Z. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view / Z. Kovecses, G. Radden // Cognitive Linguistics. Oxford : Oxford University Press, 1998. – Vol. 5, № 3. – P. 37 – 77; **Lawrence 1998** – Lawrence D. H. The Blue Moccasins / D. H. Lawrence. – L. : Penguin Books, 1998. – 180 p.; **Lawrence 1997** – Lawrence D. H. The Plumed Serpent / D. H. Lawrence. – L. : Penguin Books, 1997. – 230 p.; **Woolf 1984** – Woolf V. Mrs. Dalloway and Essay / Virginia Woolf. – Moscow : Raduga Publishers, 1984. – 396 p.; **Woolf 2000** – Woolf V. The Waves: [novel] / Virginia Woolf. – L. : Wordsworth Classics, 2000. – 175 p.

Кубрак І. А. Контекстна реалізація метонімії в художній прозі англійського модернізму

Статтю присвячено вивченню функціонування художніх метонімії у творах англійського модернізму. Особливості контекстної реалізації метонімії з'ясовано шляхом застосування контекстно-рівневої моделі актуалізації художньої метонімії в межах мікро-, макро- та мегаконтекстів.

Ключові слова: художня метонімія, контекстно-рівнева модель, мікро-, макро- та мегаконтексти, англійський модернізм.

Кубрак И. А. Контекстная реализация метонимии в художественной прозе английского модернизма

Статья посвящена изучению функционирования художественных метонимий в произведениях представителей английского модернизма. Особенности контекстной реализации метонимии опеределено с помощью использования контекстно-уровневой модели текстовой реализации, которая охватывает микро-, макро- и мегаконтексты.

Ключевые слова: художественная метонимия, контекстно-уровневая модель, микро-, макро-, мегаконтексты, английский модернизм.

Kubrak I. A. Contextual realization of literary metonymy in English modernist fiction

This paper focuses on the study of functioning of literary metonymies as conceptually and verbally relevant units in English modernist fiction. It presents a context-level realization model of literary metonymy, which provides access to the tendencies of metonymic contextual peculiarities in micro-, macro- and megacontexts.

Key words: literary metonymy, context-level model, micro-, macro- and megacontexts, English modernism.

М. В. Махницька (Луганськ)

УДК 811.161.2'373

**МОВНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ
В НОВЕЛІ ЯРОСЛАВА КРЕМІНСЬКОГО „ЦУДИК”**

Ярослав Кремінський – доцент медичного університету, лікар, у творчому доробку якого є чимало віршів, прозових та драматургічних творів.

„На небосхилі сучасної української літератури голос Ярослава Кремінського, наділеного вродженою душевною тонкістю, делікатністю й глибиною – негучний, однак своєрідний і чистий, лунає вже не перший десяток років, спочатку в різних альманахах, колективних збірках, журналах, на радіо, а потім і з власних книжок, кількість яких уже назбиралася до двох десятків” [Галич 2007: 6].

Життєвий та творчий шлях луганського письменника Я. Кремінського, що вже понад чотири десятиліття працює на літературній ниві, досліджували такі науковці, як О. Галич, Ю. Біловол, М. Малахута, Є. Регушевський. Мова ж творів поки що залишається поза увагою дослідників.

Я. Кремінський не є суто дитячим письменником. Однак із надзвичайно розлогої в тематичному й жанровому сенсі його спадщини можна виокремити твори для дітей і про дітей.

Загальновизнано, література – це людинознавство, мистецьке дослідження людської душі, характеру й діяльності людини, відтворення в яскравих художніх образах, спрямованих на об’єкт відображення з метою не лише пізнавальною, а й виховною, формуючою. Література для дітей покликана формувати людину, виховувати на першому етапі життя.

Ярослав Кремінський своїми текстами органічно входить у світ малюків, доступними для них образами малює картини життя, готуючи малят до входження у велике доросле життя. Його новели містять у собі мудрість, життєвий урок. Вони побудовані в традиціях дитячої літератури, яка веде відлік від творів І. Франка, П. Тичини, С. Васильченка, Олени Пчілки та багатьох інших письменників,

Об'єктом дослідження обрано автобіографічну новелу Я. Кременського „Цудик”, присвячену матері письменника Тетяні Ісаківні.

Твір „Цудик” має два друковані варіанти – як новела, та як музична п'єса для лялькового театру юного глядача, музику для якої написав композитор Володимир Стеценко. Окрім того, псові, що має кличку Цудик, присвячено й поетичний твір Я. Кременського „Балада про Цудика”.

Зміст новели тяжіє до простої побудови, що пов'язано зі специфікою сприйняття інформації дітьми. Оповідь у новелі ведеться від першої особи. Автор змальовує страшні повоєнні та голодні післявоєнні роки, на які припало його дитинство.

Мета нашого дослідження – виділення й характеристика мовних засобів створення образності в новелі Я. Кременського „Цудик”. Проаналізуємо мову творів для дітей Я. Кременського на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях мовної системи.

Виразним засобом створення образності є тропи. Новела „Цудик” позначена широким викристанням епітетів. Вони – необхідний елемент реалістичного змалювання зовнішнього оточення й внутрішнього світу людини. Найбільш уживаними є епітети, що мають зв'язок з порами року та станом природи: *зійшла під весняним сонцем* [Кременський 2002: 68; тут і далі покликаємося на це видання, у дужках указуючи номер сторінки], *бо визволення села нашою армією сталося на світанку дощового березня* [67], *одного зимового вечора* [68], періодами доби: *повільно вдихнула у повні груди вечірнього повітря* [67], яскравим змалюванням картин у новелі: *страхітливе нагромадження жахливо ревучих велетенських машин, бо настав нещадний голод, а годували гидотним чорним варивом, витвореним із старої макухи, йшла у далеку дорогу*” [68], відображенням стану або зовнішності людини: *спинатися на худі криві ніжки* [66], *то з'явилися жахливі корчі у животі, вивертало все, що було у худому животі* [67], *дивилися голодними очима* [68], *страхітливі тіні* [68], *як захеканий Цудик прожогом влетів у хату* [69].

Цій же меті підпорядковані порівняння: *жінки збиралися гуртом і, мов каліки-журавлі, йшли за Збруч, часто дихали розкритими ротами, неначе викинуті на берег риби...* [67], *...а всі собаки, мов почесний ескорт, провели її до порога* [69].

Створенню емоційності сприяють також метафори: *відлітали в небуття чийсь життя, вона [війна] забрала нашого батька* [66], *велетенські страхітливі тіні стрибали* [68], *його зелені очі світили двома фосфоричними вогниками...*” [69].

У творі письменника наявна велика кількість слів, емоційне забарвлення яких безпосередньо пов'язане з їх семантикою або

створюється за допомогою основоскладання, а також за допомогою різних суфіксів, що забарвлюють нейтральні корені слів різними відтінками: *ніжки* [66], *Славко, біленька, пір'ячка, гостренькі, пісенька, булочка, грудочка, мукичка, мищинка, згорточок* [67], *шматочок, матінка, стебельця, банячко поволеньки* [68]. Ці іменники та прикметники насичені зменшено-пестливим відтінком.

Важливу стилістичну функцію в новелі виконують прикметники: *несамовитий, хрестаті, безславний, страшна, громовий, захаращений* [66], *чорний, жахливі, черствий, напівгнилий, перетрупівий, моторошний, почорніла, гидотне* [67], *голодний, велетенські* [68]. Вони створюють образи жахливих воєнних років та відображають стан сім'ї митця.

Значна кількість емоційних слів у новелі – це дієслова. Вони є, як правило, синонімами до нейтральних дієслів, що виражають загальні, видові поняття дії або стану, наприклад: *скавуліти, дзьбати, вишкіряти, гарчати, гавкати, засідати, мотатися* [68].

Я. Кременський уміло використовує просторічні слова. Добре знаючи народну мову, письменник відтворював розмовну стихію в художньому тексті: *захаращити* [66], *вариво, розбомбоха, шкурунки, прозивати, пригледіти, скубнути* [67], *табурет, дзьбати, черепок, баняк, скавуліти* [68], *захекатися* [69].

Менш уживаними, але доцільними в новелі письменника є народні прислів'я й приказки та усталені вирази: *Це було вершиною блаженства!* [67], *А це тому, щоб у носі не свистіло... Бо як наїсися булочок, то у носі буде свистіти, – хитрувато відповідав замість матері брат Олекса* [68], *...летить до мене на повних парусах* [68].

Синтаксичні мовні одиниці посилюють емоційність мови новели Я. Кременського. Серед них найпоширенішою стилістичною фігурою є висхідна градація: *І найбільше мені запам'яталося страхітливе нагромадження жахливо ревущих велетенських машин, несамовите завивання бомб, випущених з хрестатих літаків, під час якого ледь не відривалося від страху серце* [66], за допомогою якої автор змальовує одночасні та логічно взаємопов'язані дії. Це сприяє посиленню експресивності. Досить виразною стилістичною фігурою в новелі письменника є полісиндетон *Мати обходила піврайону, але відшукала нашу корову Красуню, яку вигнали у поле тоді, коли несамовито бомбили село вороги та наші війська, бо вся сільська шосейна дорога була захаращена ворожою технікою* [66].

Важливим засобом емоційності у творі письменника є художня деталь: *І вже після вигнання ворогів із села чотири бомби розтроцили щент нашу хату. Цілою залишилася тільки ікона, на якій навіть не тріснуло скло* [66]. Часто в ній поєднуються риси зовнішньо-об'єктивного і внутрішньо-психологічного характеру: *... мати розбавляла молоко перевареною водою. Воно було синього кольору і*

несмачним. З тих пір досі у мене виникає відраза до молока [66].

Таким чином, мовностилістичні особливості новели Я. Кременського засвідчують широке використання автором образних засобів. Метафори, епітети, порівняння, художня деталь письменник уживає як необхідний елемент реалістичного змалювання оточення й внутрішнього світу людини та сприяють створенню образності. Народні прислів'я і приказки передають мовний колорит відображеної епохи. Прозовий твір письменника наближений до поезії засобами образності, емоційності. Мова сприяє захопленню читача, зворушує його.

Література

Галич 2007 – Галич О. А. Світитиму я Україні... Ярослав Кременський: життя і творчість : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : ТОВ „Віртуальна реальність”, 2007. – 146 с.; **Кременський 2002** – Кременський Я. М. Цудик (новела) / Я. М. Кременський // Бахмутський шлях. – Луганськ, 2002. – № 3 – 4. – С. 66 – 69.

Махницька М. В. Мовні засоби створення образності в новелі Ярослава Кременського „Цудик”

У статті проаналізовано мовні засоби створення образності в новелі для дітей Я. Кременського „Цудик” на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях мовної системи.

Ключові слова: епітет, порівняння, метафора, емоційне забарвлення, народні прислів'я, художня деталь, полісиндетон, градація.

Махницкая М. В. Языковые средства создания образности в новелле Ярослава Кременского „Цудик”

В статье проанализированы языковые средства создания образности в новелле для детей Я. Кременского „Цудик” на лексическом, словообразовательном, морфологическом и синтаксическом уровнях языковой системы.

Ключевые слова: эпитет, сравнение, метафора, эмоциональный окрас, народные поговорки, художественная деталь, полисиндетон, градация.

Makhnickaya M. V. The language means of creation of vividness in the short story of Ya. Kremsky „Cudik”

In the article the language means of creation of vividness are analysed in a short story for the children of Ya. Kremsky „Cudik” on lexical, morphological and syntactic levels of the linguistic system.

Key words: comparison, metaphor, folk saying, artistic detail, gradation.

Л. М. М'ялковська (Луцьк)

УДК 811.161.2' 38

**МОВНИЙ ПОРТРЕТ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО:
ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Іван Семенович Нечуй-Левицький – відомий прозаїк, драматург, автор етнографічних, літературознавчих і мовознавчих праць, перекладач Біблії, визначна постать в історії української культури другої половини XIX – початку XX ст. Іван Огієнко називає І. Нечуя-Левицького письменником з широким мовним розмахом європейського зразка. Оцінюючи індивідуальну стильову манеру автора, дослідник зазначає: „...його [Нечуя-Левицького] мова сильно збагатилася й він однаково вільно веде й розмову дієвих осіб, і малює широкі картини природи чи психічні глибокі переживання” [Огієнко 2004: 241].

Творчість І. Нечуя-Левицького була об'єктом наукових розвідок багатьох літературознавців: М. Бернштейна, О. Білецького, В. Власенка, М. Грицюти, Н. Калениченко, Є. Кирилюка, Н. Крутікової, П. Лісового, М. Походзіла, М. Тараненка, Л. Федосова, С. Хавруся (60 – 70 – 80-ті рр. XX ст.); Р. Міщука, Я. Поліщука, І. Приходько, М. Тарнавського (90-ті рр. XX ст.). У численних розвідках проаналізовано спадщину І. Нечуя-Левицького та розкрито художні досягнення прозаїка.

Особливості творчої індивідуальності письменника вивчав С. Єфремов, а психоаналіз його творчості здійснював В. Підмогильний.

У сучасному літературознавстві увагу дослідників привертають художньо-естетичні та суспільні погляди І. Нечуя-Левицького у зв'язку з характеристикою в його прозі етнопсихологічних типів українців (І. Абрамова).

В українському мовознавстві вивчення різнопланової мовної спадщини І. Нечуя-Левицького здійснюється з погляду історії літературної мови та стилістики. Зокрема, теоретичні погляди письменника на шляхи розвитку української літературної мови досліджували І. Білодід [Білодід 1958], П. Тимошенко [Тимошенко 1959], І. Грицютенко [Грицютенко 1964], М. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1963; Жовтобрюх 1970], П. Плющ [Плющ 1971]. Питання мовної дискусії 1906 – 1913 рр. у науковій та публіцистичній спадщині І. Нечуя-Левицького розглядали В. Чапленко [Чапленко 1970], Ю. Шевельов [Шевельов 1998], В. Статєєва [Статєєва 1997; Статєєва 2004]. Мову художніх творів вивчали Г. Їжакевич [Їжакевич 1958], В. Русанівський [Русанівський 2001], О. Муромцева [Муромцева 2008], Л. Мацько [Мацько 2009], С. Єрмоленко [Єрмоленко 1988; Єрмоленко 2009], І. Матвіяс [Матвіяс 1998], Н. Дзюбишина-Мельник [Дзюбишина-Мельник 1990] та ін. Тим часом праці названих мовознавців, у яких ідеться про ідіолект І. Нечуя-Левицького, його мовну особистість, не були об'єктом окремого дослідження. Тому мета пропонованої статті полягає в тому, щоб

здійснити загальний огляд цих лінгвістичних студій, які засвідчують оцінку творчої діяльності письменника, його художньої спадщини з мовного погляду.

Насамперед відзначимо, що історики літературної мови мову І. Нечуя-Левицького оцінювали критично. Так, Г. Їжакевич у загальному огляді „Курсу історії української літературної мови” висловлює думку про те, що „не все з написаного письменником має однаково художньо-пізнавальну цінність” [Їжакевич 1958: 435]. „У мовному відношенні, – зауважує дослідниця, – творчість Нечуя-Левицького також не рівноцінна” [Там само: 435]. Г. Їжакевич протиставляє мову І. Нечуя-Левицького і М. Коцюбинського, відмовляючи першому у відсутності глибокого розкриття внутрішнього світу персонажів, їхньої психології. Далі дослідниця узагальнює: „У нього [Нечуя-Левицького] ми не знаходимо метафоричних епітетів і порівнянь, що відображають складність явищ і характерів і є визначальними для наступного етапу розвитку української художньої мови [...]” [Там само: 437]. Щодо впливу розмовної мови села, „язика сільської баби” на літературну творчість І. Нечуя-Левицького, то Г. Їжакевич вважає вживання цієї лексики явищем небажаним для творів письменника про життя інтелігенції, хоч саме такі слова прислужилися йому для вироблення мови текстів на селянську тематику. Пор.: „Якщо в творах на селянську тематику ці народно-розмовні форми в основному не порушують мовного реалізму письменника, то в творах на теми з життя інтелігенції, і особливо в авторській мові, подібна лексика звучить нереалістично і сприймається в кращому разі як стилістична невправність письменника ” [Там само: 445]. Водночас І. Нечуй-Левицький не тільки мовною творчістю, а й теоретичними міркуваннями обґрунтовував „потребу „вростання” в літературну, книжну мову т. зв. „мужичого язика”, який, на думку письменника, покликаний переформувати літературну мову на живий народний лад” [Там само].

Вивчаючи лексичні особливості мови І. Нечуя-Левицького, Г. Їжакевич висловлює й інші міркування. Зокрема, дослідниця фіксує у творах письменника значну кількість приказок, прислів'їв, примовок, постійних епітетів і порівнянь фольклорного типу. Відзначено, що фольклорний матеріал в аналізованих текстах часто набуває просторічно-розмовного характеру, його використано з метою створення комічного ефекту [Там само: 446]. Окрім того, авторка розглядає морфологічні риси мови творів І. Нечуя-Левицького, які, за спостереженнями дослідниці, збігаються з граматичними нормами сучасної літературної мови, визначає важливість живої народної уснорозмовної мови – основи синтаксису прози письменника.

Про надмірну стилізацію під „народну мову” в художній мовній практиці І. Нечуя-Левицького, що нерідко вела до несмаку, неспровокованого зниження стилю, писав В. Русанівський. Пор.: „Не

можна заперечити, що [...] І. Нечуй-Левицький орієнтувався на мову фольклору, але провідне місце серед його зображальних засобів відіграла мова «баби Параски й баби Палажки» [Русанівський 2001: 237]. Поряд з названими вище індивідуальними особливостями мовотворчості письменника дослідник стверджував, що „він [Нечуй-Левицький] був близький до мови Марка Вовчка, але в манері мовного використання зробив кілька кроків уперед” [Там само]. Ідеться, зокрема, про відчутний крок прозаїка в змалюванні портрета. В. Русанівський називає І. Нечуя-Левицького „майстром пейзажу”. Треба посправжньому, зауважив дослідник, любити свою вітчизну, щоб у кожній річечці, у кожному лісочку, у кожній леваді побачити й відчути їх неповторність і ознаку свого краю [Там само: 238]. Аналізуючи мову творів І. Нечуя-Левицького, учений відзначив, що офіційних російських слів письменник не допускає, а слів західноєвропейського походження не цурається [Там само: 238]. У дослідженні В. Русанівського підкреслено, що у своїх творах І. Нечуй-Левицький послуговується термінологічною лексикою й запозиченою з європейських мов, й утвореною від українських коренів [Там само: 246].

Мова художніх прозових творів І. Нечуя-Левицького стає об’єктом дослідження О. Муромцевої. У статті „Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови” авторка розглядає внесок письменника в літературну мову. Наголошено, що прозаїк утвердив в українській літературі епічний стиль, виявив себе майстром зорових картин. Дослідниця називає письменника „найвизначнішим колористом в українській прозі другої половини XIX – початку XX ст., з яким може зрівнятися хіба що М. Коцюбинський” [Муромцева 2008: 156]. Новаторство І. Нечуя-Левицького авторка бачить у тому, що він виявляв свою нелюбов до „староття”, сміливо утворював нові слова або відшукував досить рідкісні в народній мові. „Важливим правилом для нього в цій роботі були відповідність новостворених слів законам, нормам, духові народної мови” [Там само: 158]. Не оминає увагою О. Муромцева й улюблені моделі прозаїка, яким він віддавав перевагу перед загальноживаними. Зокрема, у групі новотворів дослідниця виокремлює такі продуктивні слова, як віддієслівні іменники з суфіксом *-ття* (*живоття, розвиття*) та *-ість* (*сухість, жизність*). У статті йдеться також і про експресивні властивості словотвірних елементів, що в художній прозі письменника задають текстові динамічності. Стверджуючи думку про те, що І. Нечуй-Левицький широко ввів у літературну мову запозичену культурну лексику, активізував її у писемній практиці, О. Муромцева доводить, що „І. Нечуй-Левицький своєю художньою практикою позитивно відповів на питання про доцільність уведення до української літературної мови запозичень із західноєвропейських мов та неологізмів; активно обстоював думку про обов’язкову рису літературної мови відповідати змінам, яких вимагає час

[...]” [Там само: 161].

Високу оцінку щодо мовотворчості І. Нечуя-Левицького дає Л. Мацько: „Власною художньою мовотворчістю в оповіданнях, легендах, повістях, у романі, у драмах і комедіях І. С. Нечуй-Левицький показав невичерпні можливості використання джерел живої мови, усної народної творчості, розкривав перед читачами оповиті ліризмом візуальні пейзажі, пересипані гумором примовки, живомовні інтонації, етнографічні і соціально-побутові образи, виявляючи багатство лексичного складу і наповнюваність та гнучкість синтаксичних структур української мови, їх образних модифікацій” [Мацько 2009: 239]. Своєю художньою мовотворчістю, підкреслює дослідниця, І. Нечуй-Левицький постійно закріплював, утверджував і тим самим посилював та поширював наддніпрянський живомовний тип народної мови, який ставав загальнонаціональним. Відзначаючи заслуги І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови, Л. Мацько називає ще один напрям впливу письменника на суспільне становище, стан і розвиток української літературної мови: „це його активна національна позиція і участь у мовних дискусіях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” [Там само 2009: 242].

Нове прочитання текстів І. Нечуя-Левицького з погляду виявлення в них мовно-естетичних знаків національної культури здійснила С. Єрмоленко. Насамперед дослідниця звертає увагу на „ословлений український пейзаж і портрет” у творах письменника. За її спостереженнями, „описи української природи, побудовані на грі кольорів, синонімізації дієслівних ознак, належать до мовно-естетичних знаків національної культури” [Єрмоленко 2009: 121]. Серед характерних мовних ознак пейзажних описів І. Нечуя-Левицького дослідниця виокремлює порівняльні конструкції (звороти, підрядні речення). Вирізняючи композиційну роль цих структур, авторка підкреслює, що „порівняння вводять не категоричні ознаки, а дають змогу домалювати в уяві читача образ оповідача, який про все, що він бачить, відчуває, пише дуже «м’яко, делікатно»” [Там само 2009: 124]. Щодо портретних описів прозаїка, то в них „стильове навантаження, так само як у пейзажних картинах, припадає на порівняння” [Там само: 125]. Досліджуючи тексти І. Нечуя-Левицького, С. Єрмоленко звертає увагу на показове для стилю письменника міфологічне сприймання світу, що позначилося на виборі мовних форм. Так, епітети, порівняння, персоніфіковані образи І. Нечуя-Левицького, зауважує авторка, належать до засобів міфологізації. При цьому дослідниця звертається до спостережень Е. Кассіра, який писав: „У міфах двоїста іпостась: з одного боку, це поняття, з іншого – перцепційна структура. Коли б міф не давав особливого способу сприйняття світу, він не давав би змоги певним чином розмірковувати про світ та його тлумачити” [Кассіра 1991: 102]. С. Єрмоленко робить висновок про те, що властиві ідіостилію письменника мовно-естетичні

знаки національної культури несуть у своєму змісті архетипні ознаки ліричного, епічного, гумористичного мовомислення українського народу.

Діалектну основу мови творів І. Нечуя-Левицького досліджує І. Матвіяс. У праці „Варіанти української літературної мови” автор наголошує на тому, що в мові прози письменника знаходить своє відображення східноукраїнський варіант літературної мови з чітко вираженими рисами середньонаддніпрянського говору. Крім виявлення діалектної основи мови І. Нечуя-Левицького, увагу дослідника привертає функціональне навантаження діалектизмів у творах письменника. У зв’язку з цим І. Матвіяс зауважує: „...середньонаддніпрянські діалектизми в мові творів І. Нечуя-Левицького...вжиті в стилістично нейтральному плані і спеціальної образно-емоційної функції не виконують” [Матвіяс 1998 : 64].

На стилістичних параметрах синтаксису художньої прози І. Нечуя-Левицького зосереджує увагу Н. Дзюбишина-Мельник. Серед характерних доміант „синтаксичного почерку” письменника дослідниця визначає такі три ознаки: нанизування омонімічних відмінкових форм, своєрідні кінцівки описів, деталізація обставин дії. Так, нанизування омонімічних відмінкових форм, а точніше – уживання підряд двох применниково-відмінкових форм іменників з однаковими применниками, але різним значенням, авторка розглядає як прийом, що сприяє відтворенню невимушеної розмовної інтонації. Крім контактних омонімів, які належать до актуалізованих синтаксичних засобів мови творів І. Нечуя-Левицького, Н. Дзюбишина-Мельник відзначає виразну стилістичну роль приєднувальних конструкцій з орудним відмінком іменника. Такі структури, на її думку, надають будь-якому описові викінченості. Показово, що названі конструкції в текстах письменника „можуть втрачати ознаки розмовності і перетворюватись у свою протилежність – книжний засіб” [Дзюбишина-Мельник 1990: 56]. Деталізацію обставин дії Н. Дзюбишина-Мельник убачає в значній кількості прислівників, відмінкових та применниково-відмінкових форм іменників переважно із значенням місця, рідше – із значенням часу. В основі цього прийому, зауважує авторка, лежить спонтанне мовлення. Окреслюючи індивідуально-авторський стиль І. Нечуя-Левицького, Н. Дзюбишина-Мельник розглядає також явище стилістичного ефекту невинного сподівання, яке виникає при поєднанні невинних за значенням омонімічних форм. При цьому наголошено, що “вага, яку надавав письменник ефекту невинного сподівання, цілком зрозуміла, адже з його допомогою істотно активізується увага читача” [Там само: 57].

Отже, з огляду на історію вивчення мови І. Нечуя-Левицького, можна сказати, що сьогодні цілісного дослідження про індивідуальний стиль цього письменника з вичерпною характеристикою мови його творів у проекції на історію української літературної мови немає. Тому

багатогранна мовна діяльність І. Нечуя-Левицького як теоретика й практика української літературної мови, який у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. обґрунтовував теоретичні засади про шляхи розвитку літературної мови та своєю мовотворчістю унаочнював розвиток української мови в різних сферах суспільної діяльності, потребує подальшого вивчення.

Література

Білодід 1958 – Білодід І. К. Українська літературна мова другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Загальна характеристика процесу розвитку) / І. К. Білодід // Курс історії української літературної мови / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 (Дожовтневий період). – С. 288 – 291; **Грицютенко 1964** – Грицютенко І. Є. Деякі проблеми української літературної мови / І. Є. Грицютенко // Дослідження і матеріали з української мови / АН УРСР. Ін-т сусп. наук. – К., 1964. – Т. 6. – С. 3 – 14; **Дзюбишина-Мельник 1990** – Дзюбишина-Мельник Н. Я. Синтаксичний почерк І. С. Нечуя-Левицького / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – 1990. – Вип. 39. – С. 55 – 59; **Єрмоленко 1988** – Єрмоленко С. Я. І. Нечуй-Левицький: портрет, пейзаж / С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицька // Укр. мова і л-ра в шк. – 1988. – № 10. – С. 61 – 65; **Єрмоленко 2009** – Єрмоленко С. Я. Ословлений український пейзаж і портрет / С. Я. Єрмоленко // Мовно-естетичні знаки української культури : моногр. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – С. 119 – 130; **Жовтобрюх 1970** – Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси : (Кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 38 – 45; **Жовтобрюх 1963** – Жовтобрюх М. А. Мова української преси : (до середини дев'яностих років ХІХ ст.) / М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 266; **Їжакевич 1958** – Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Г. П. Їжакевич // Курс історії української літературної мови / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 (Дожовтневий період). – С. 435 – 455; **Кассирер 1991** – Кассирер Е. Опыт о Человеке. Введение в философию человеческой культуры / Е. Кассирер // Филос. науки. – М., 1991. – № 7. – С. 102; **Матвіяс 1998** – Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Г. Матвіяс. – К., 1998. – 162 с.; **Мацько 2009** – Мацько Л. Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови / Л. І. Мацько // Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студ.-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня „Магістр”. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 239 – 249; **Муромцева 2008** – Муромцева О. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови / О. Г. Муромцева // 3 історії української літературної мови.

Вибрані праці. – Х., 2008. – С. 149 – 161; **Муромцева 1985** – Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. : монографія / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища шк., 1985. – 152 с.; **Огієнко 2004** – Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.; **Плющ 1971** Плющ П. П. Боротьба прогресивних і реакційних сил навколо питання про шляхи розвитку української літературної мови в східній Україні / П. П. Плющ // Історія української літературної мови. – К. : Вища шк., 1971. – С. 309 – 333; **Русанівський 2001** – Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.; **Статєєва 2004** – Статєєва В. І. Нечуй-Левицький Іван Семенович / В. І. Статєєва // Українська мова : енцикл. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 411; **Статєєва 1997** – Статєєва В. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.) : моногр. / В. І. Статєєва. – Ужгород : Патент, 1997. – 408 с.; **Тимошенко 1959** – Тимошенко П. Д. І. С. Нечуй-Левицький / П. Д. Тимошенко // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови / упорядкув. П. Д. Тимошенко. – К. : Рад. шк., 1959. – Ч. I. – С. 327 – 345; **Чапленко 1970** – Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.) / В. К. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.; **Шевельов 1998** – Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941) : стан і статус / Ю. В. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.

Мялковська Л. М. Мовний портрет І. Нечуя-Левицького: історія дослідження

Здійснено огляд наукових розвідок про мовний портрет І. Нечуя-Левицького. Виявлено, що окреслення мовного стилю письменника лінгвісти пов'язують насамперед із характеристикою вживаної в його творах лексики та фразеології, аналізом художніх засобів, з особливостями стилістичного синтаксису, прийомами пейзажного живопису, а також з виявленням у досліджуваних текстах мовно-естетичних знаків національної культури, які засвідчують новий підхід у вивченні мови письменника-прозаїка в контексті історії української літературної мови.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький, історія української літературної мови, мовний портрет, мовотворчість, ідіостиль, мовно-естетичні знаки національної культури.

Мялковская Л. Н. Языковой портрет И. Нечуя-Левицкого: история исследования

Осуществлен обзор научных исследований о языковом портрете

И. Нечуй-Левицкого. Установлено, что определение языкового стиля писателя лингвисты связывают прежде всего с характеристикой употребляемой в его произведениях лексики и фразеологии, анализом художественных средств, с особенностями стилистического синтаксиса, приемами пейзажной живописи, а также с выявлением в исследуемых текстах языковых эстетических знаков национальной культуры, которые свидетельствуют о новом подходе в изучении языка писателя-прозаика в контексте истории украинского литературного языка.

Ключевые слова: И. Нечуй-Левицкий, история украинского литературного языка, языковой портрет, языковое творчество, идиостиль, языковые эстетические знаки национальной культуры.

Myalkovska L. M. Linguistic portrait of I. Nechui-Levytskyi's: history research

Done review scientific studies of linguistic portrait of I. Nechui-Levytskyi's. Revealed that the definition of linguistic style writer linguists associated primarily with the characteristic used in his works vocabulary and phraseology, the analysis of art, with stylistic features of syntax, landscape painting techniques, as well as detection of language study texts and lingual-aesthetic signs of national culture, which show a new approach in language learning writer in the context of history of Ukrainian literary language.

Key words: I. Nechui-Levytskyi, history of Ukrainian literary language, linguistic creation, idiostyle, lingual-aesthetic signs of national culture.

А. О. Найрулін (Луганськ)

УДК 811.161.2'371'06 (043.3)

КУЛЬТУРНА ТА СУМІЖНІ КОНОТАЦІЇ ЯК ОЦІНКА КОНКРЕТНОЇ ТВОРЧОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ В ЕПІСТОЛЯРІЮ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Епістолярій М. Коцюбинського – одного з найпомітніших естетів у нашому красному письменстві – свідчить про широкі особисті й творчі зв'язки з письменниками всієї України, серед яких було багато друзів і однодумців. У своїх листах М. Коцюбинський інформує про власні погляди на життєві, суспільні явища, на питання філології, перекладу, проблеми літератури, літературної мови, родинні стосунки та ін. Письменник розповідає про свої творчі плани та турботи. Крім того, у деяких листах він пише про несприятливі умови, у яких йому доводиться працювати, про злидні й труднощі, про перешкоди видання творів українською мовою, і разом з тим у його листах відчутна щира любов до життя, оптимізм та віра не лише в справедливість та загальнолюдські ідеали, а й у майбутнє своєї держави. Значну увагу в листуванні

приділено оцінці мови творів відомих українських письменників, що засвідчує достатньо високий розвиток її, зокрема в художній літературі й публіцистиці. Через те важливою в епістолярію стає культурна конотація, яка, як і конотації загалом, являє „собою форму ціннісного освоєння світу, чинник внутрішньої детермінації поведінки” [Маслова 2001: 56]. У прагмалінгвістиці конотація пов’язана з категорією оцінки, яка дає змогу виділити позитивне й негативне в розвитку нашої літератури, її мови й культури загалом.

Отже, метою нашого дослідження є визначення типів культурних і суміжних з ними конотацій в епістолярію М. Коцюбинського. Мета передбачає такі завдання: виявити критерії класифікації типів конотацій; з’ясувати ролі адресата в культуро творенні конкретної історичної епохи.

Визначаючи типи культурних і суміжних з ними конотацій в епістолярію М. Коцюбинського, ми орієнтуємося на такі критерії: 1) семантика тексту листа загалом; 2) семантика мовних засобів різних рівнів, що входять у структуру листа; 3) семантика епістолярних формул (привітань, побажань тощо); 4) графічні особливості оформлення листа (уживання/невживання великої букви, знака оклику тощо).

Переходячи до характеристики зв’язків М. Коцюбинського з діячами української культури, важливо розглянути його листування з класиком української літератури Панасом Мирним.

У листах до Панаса Мирного на перший план виходять культурні конотації авторитетності та патріархальності, зумовлені впливом соціокультурного закону „імені батька” [Гундорова 1997: 68]. У вже згадуваному листі до письменника від 22.07.1898 р. М. Коцюбинський з великою повагою й теплотою писав: „Ваші твори мали великий вплив на мене: oprіч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них широкий та вільний розмах думки – власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам” [Коцюбинський 1961: 267 – 268]. Конотації авторитетності та патріархальності тут актуалізовано вживанням мовних засобів із збільшеною семантикою: *великий вплив, величезного літературного хисту, широкий розмах думки*, які належать до так званих тропеїчних лінгвокультурем.

Панас Мирний, як відомо, високо цінував письменницький талант М. Коцюбинського, про що дізнаємося з листа від 15.05.1898 р., у якому висвітлено ставлення патріарха української літератури до оповідання „Харитя”, що написано було „чистою, як кринична вода, народною мовою” [Мирний 1971: 431]. У листі від 12.08.1898 р. він, навпаки, дорікає М. Коцюбинському за недоліки оповідання „Для загального добра”, застерігаючи його від „авторських додатків”, але загалом зазначає, що „у Вас дуже великий художницький талант...” [Там само: 439].

М. Коцюбинський, який визнавав соціокультурний закон „імені батька” [Гундорова 1997: 68], достойно сприймав і негативну, і позитивну

оцінку його творчості представниками старшого покоління українських письменників і в одному з листів висловив засадничі положення щодо місця Панаса Мирного в українській літературі: „Ви, найбільш шанований мною письменник український, сила й краса літератури нашої, Ви обізвилися до мене таким теплим, таким прихильним словом, загрили, заохотили й зворушили до сліз” [Коцюбинський 1961: 262]. У цьому ж листі М. Коцюбинський зізнається: „... збирався торік у Полтаву спеціально для Вас – благати, аби Ви не покидали вкраїнського пера і на своїх дужих плечах винесли із злигоднів славу літератури вкраїнської” [Там само].

У цих уривках актуалізовано етикетні конотації культурного плану, досягнуті вживанням синонімічних рядів мовних засобів із семантикою прихильності (*таким теплим, таким прихильним словом, загрили, заохотили й зворушили до сліз*); з гіперсемантикою (*найбільш шанований*); метафоричною семантикою (*сила й краса літератури нашої*).

Характерним для М. Коцюбинського є його листування з І. Нечуєм-Левицьким. Він високо цінував талант письменника, схилився перед ним як патріархом літератури. У листі від 5.05.1909 р. знаходимо найвищу оцінку його творчості: „Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знаття народних звичаїв, народного життя!” [Коцюбинський 1962: 295]. Але М. Коцюбинський ставився критично до деяких рекомендацій І. Нечуя-Левицького, які той обстоював з властивою йому категоричністю. Так, в одному з аналізованих нами в попередньому підрозділі листів до М. Чернявського від 15 квітня 1905 р. М. Коцюбинський вимушено погоджується з вимогами І. Нечуя-Левицького щодо друку його оповідань. Але М. Чернявський не виконав цього прохання, що, звичайно, викликало обурення представника старшого покоління української літератури, яке він висловив у відомому листі до Михайла Коцюбинського [Нечуй-Левицький 1968: 38]. За це останній у листі від 13 квітня 1906 р. просить у нього вибачення [Коцюбинський 1962: 15]. Усі ці непослідовності, що ми знаходимо в листах М. Коцюбинського, актуалізують культурні конотації авторитетності та патріархальності, зумовлені соціокультурним законом „імені батька” [Гундорова 1997: 68], які реалізовано мовними засобами із семантикою захоплення: *яка прекрасна мова! яке знаття народних звичаїв, народного життя!*; семантикою вимушеної погоджувальності: *мусимо догодити старому, що ж діяти*; семантикою негативного внутрішнього стану: *почуваю себе винним*. Зрозуміло, що М. М. Коцюбинський був в’язнем цього патріархального закону й унаслідок тих культурних і соціальних традицій, що були домінантою українського життя, і внаслідок свого місця в українській культурі, зокрема в літературі: М. Коцюбинський, виступаючи за європейськість української культури, тобто за її оновлення, ніколи не поривав з

представниками так званого народництва. Отже, заслуга М. Коцюбинського полягає ще й в об'єднувальній місії між народництвом і модерном.

Отже, у листуванні зі старшим поколінням українських письменників домінантними культурними конотаціями є конотації авторитетності й патріархальності, зумовлені згадуваним вище законом „імені батька”.

Листування М. Коцюбинського й Б. Грінченка є своєрідним індикатором культурних рухів в Україні XIX – початку XX ст. Домінантними культурними конотаціями тут є конотації ідеологічного спрямування (конотації ідеологічності) [Говердовський 1989: 3].

Ініціатором листування став Б. Грінченко, який 17.05.1894 р. звернувся до М. Коцюбинського з пропозицією про співробітництво щодо видання творів для народу та дітей: „Високоповажний добродію! У мене є замір надрукувати у Чернігові серію книжок для народу та для дітей. Гонорару не можу я дати ніякого – тільки 50 примірників книжки, але всі до копійки гроші з цих виданнів йдуть знову на такі ж видання для народу” [Листи 2002: 2, 54 – 55]. Михайло Коцюбинський з ентузіазмом погодився пристати до цього задуму: „Зазначу тільки свою радість, що власне Ви взяли цю справу в свої руки, бо вже давно почувасться пекуча потреба в упорядкуванні видань для люду. Про гонорар мені байдуже...” [Коцюбинський 1961: 58]. Отже, у листі М. Коцюбинського (як, власне, і в листі Б. Грінченка) актуалізовано культурні конотації ідеологічного спрямування, реалізовані мовними засобами із семантикою альтруїзму: *про гонорар мені байдуже*; семантикою опосередкованої оцінки професійності адресата: *зазначу радість, що Ви взяли цю справу в свої руки*.

У відповіді на цей лист Б. Грінченко дякує за згоду на спільну працю, повідомляє про підготовку до видання творів, пропонує подати, крім оповідань, збірку віршових творів і разом з тим накреслює програму перекладання для дітей творів з іноземних мов: „Напишіть мені, які, на Вашу думку, книжки треба перекладати, – це дуже важливо” [Листи 2002: 2, 57]. М. Коцюбинський у відповіді пропонує, як відомо, перекладати твори Жуль Верна й Гаррієт Бічер-Стоу [Коцюбинський 1961: 62].

Культурні конотації ідеологічного спрямування в цьому листі переплетені з конотаціями фаховості, професійності, які актуалізовано мовними засобами із семантикою обізнаності, перспективності: названо імена й прізвища письменників та їхні твори (Жуль Верн, „Хата діда Хоми” Бічер Стоу), а також зазначено щодо творів Жуль Верна: „... де в займаючій формі зазнайолюється зі здобутками науки”.

М. Коцюбинський, як уже було зазначено, охоче взявся до справи перекладів і дає високу оцінку Грінченковому перекладу „Вільгельма Теля”: „Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гарного

перекладу в перекладній літературі українській я не знаю” [Там само: 70]. У цьому листі актуалізовано конотації ідейної й творчої спорідненості, виражені мовними засобами із семантикою захоплення, що підтверджено графічним оформленням речення – уживанням знака оклику: *яка чиста мова, який гучний вірш!*; семантикою винятковості: *другого такого гарного перекладу я не знаю*.

Важливим у визначенні конотацій ідейної й творчої спорідненості є також листування М. Коцюбинського з М. Чернявським. Спільність поглядів, літературних смаків і настроїв цих двох письменників відзначив свого часу видатний літературознавець С. Єфремов [Єфремов 1995: 545].

Листування Миколи Чернявського й Михайла Коцюбинського засвідчує єдність їхніх естетичних смаків, поглядів на шляхи й напрямки розвитку української літератури та її завдань. Яскравим прикладом цього є текст звернення до українських письменників ще на початку 1903 р., який написав М. Коцюбинський і підписав разом з ним М. Чернявським. Так, у відомому листі до Панаса Мирного від 10.02.1903 р. читаємо: „Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури ... наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якоїсь верстви суспільності, бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософських, соціальних, психологічних, історичних та ін.” [Коцюбинський 1961: 338]. Зауважимо, що лист написано до одного з патріархів української літератури, але сподівані культурні конотації патріархальності тут притлумлено іншими культурними конотаціями ідейної й творчої спорідненості, естетичності, які реалізовано мовними засобами із семантикою остаточної визначеності: *наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації та ін.*; семантикою бажальності: *бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософських, соціальних, психологічних*.

Підтвердження мистецької спільності засвідчено також у листі М. Чернявського від 15.02.1905 р.: „Я ж великий прихильник вроди й краси в людях і природі, найбільше в природі, а у Вас се буде, я в тім певен. Добре пам’ятаю Ваше „На камені” [Чернявський 1905]. Ця думка письменника співзвучна з висловленням у спогадах про М. Коцюбинського, який „дуже любив життя. Любив у ньому те, що має в собі красу й світло, радість і ласку. Любив сонце, весну, літо” [Чернявський 1966: 499].

Ідейну єдність простежуємо в листуванні М. Коцюбинського з В. Гнатюком, у якому письменник бачить свого одnodумця й відверто висловлює йому критичні думки з важливих суспільно-політичних питань: „Всяка легальна робота між народом та серед несвідомої інтелігенції нашої поки що неможлива, бо ще не маємо права зборів,

спілок і т. ін. Через те похвалитися нема чим, а часом просто доходиш до розпуки, почувавши себе зв'язаним” [Коцюбинський 1975: 34]. „У нас скрізь панує думка, що заким дістанемо спокійне і культурне життя, буде загальне повстання, яке змете весь старий політичний лад. Усі, без різниці національності, скуплюють свої сили, щоб звалити спільного ворога.

Не знаю, коли настане той час, щоб я міг змінити свою теперішню працю на більш відповідну і продукційну” [Там само: 45]. У цих уривках актуалізовано культурні конотації ідеологічності, які виявляють себе мовними засобами із семантикою політичної несвободи: *не маємо права зборів, спілок*; семантикою узагальненого характеру передбачуваних політичних змін: *у нас скрізь панує думка, буде загальне повстання, яке змете весь старий політичний лад, усі, без різниці національності, скуплюють свої сили, щоб звалити спільного ворога*. Отже, кращі результати своєї творчості М. Коцюбинський убачає в розширенні прав і свобод та просвітницькій роботі, що є одним із важливих етапів на шляху творення Україною своєї незалежності.

Михайло Коцюбинський розповідає про особисті болі Володимирові Гнатюку: „Позавчора повернув з Києва, їздив до лікаря. Найгірше, що не можу нічого робити, нерви перевтомлені, треба спочити, а тут бюроова робота не дає навіть дихнути вільно” [Там само: 53]. Звичайно, тут експліцитно виявляють себе ситуативно-психологічні конотації невротичності, або невротичні конотації, які в тогочасній Україні та Європі виявили себе в загальнокультурному аспекті: „...на початку 90-х років” XIX ст. „мода на неврози була в розквіті” [Павличко 2001: 61]. Звичайно, зумовлено це не лише модою, пояснення знаходимо в страшному тиску суспільства й держави на митця, які не давали розвою його вільній думці, що, у свою чергу, призводило до душевних і фізичних страждань, до хвороб. Щільно вплетені в культурні й соціальні конотації, які розкривають перед нами панораму тогочасного життя письменника з його болями й хронічною перевтомою. Актуалізатором невротичних конотацій є мовні засоби із семантикою загальної перевтоми: *не можу нічого робити, нерви перевтомлені, треба спочити*; семантикою дратівливості: *а тут бюроова робота не дає навіть дихнути вільно*.

В останньому листі з приводу смерті М. Коцюбинського В. Гнатюк зі своєю сім'єю пише В. Коцюбинській: „Високоповажана Пані!

Дізнавшись про тяжку і невіджалувану втрату дорогого нам усім Михайла Михайловича, який ще перед двома третинами року жив поміж нами, повний бадьорості, надії та піднесеного настрою і призбирував матеріали та уклав план широко закроєної повісті з життя гуцулів, що певне було вінцем його літературної діяльності, висловлюємо Вам найглибше співчуття і прилучаємо наш біль до Вашого болю, якого глибину і велич розуміємо вповні і несемо спільно разом із Вами. Нехай

буде йому пером та рідна земля, яку він любив так гаряче!” [Листи 2002: 1, 355]. Актуальними тут стають культурні конотації ідеологічності. В. Гнатюк визнає загальноукраїнське значення діяльності М. Коцюбинського в плані інтеграції західної та східної частин України, що підкріплено рядками з тексту листа: *уклав план широко закроєної повісті з життя гуцулів, що певне було вінцем його літературної діяльності, нехай буде йому пером та рідна земля, яку він любив так гаряче!*

Важливим у плані оцінної характеристики творчої та історичної епохи є листування М. Коцюбинського з В. Винниченком. З листів дізнаємося про спільну оцінку творчості письменників: „Дуже радий, що мої праці подобаються Вам, – Вам, твори якого раз у раз розганяли мій песимізм щодо „інтелігентності” української літератури, а в часи мого перебування в кріпості були іноді джерелом просто раювання” [Листування 1988: 40]. Знаменитим і знаменним щодо оцінки літературної творчості є згадуваний і цитований лист М. Коцюбинського до Володимира Винниченка від 13.01.1910 р.: „Ви маєте найкращого читача, якого можете мати, – молодь! Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкнеться літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка...

Дуже гірко було мені читати Ваші слова, досадно на Вас і за Вас, бо я певний, що коли Ви перейдете на російський ґрунт, то тільки собі на шкоду. Письменник (поет, белетрист) не може безкарно змінити мову: вона помститься” [Там само: 50].

Тут виявляють себе культурні конотації ідеологічності запобіжного характеру, виражені в оклично-питально-стверджувальних синтаксичних конструкціях, що значною мірою впливають на емоції адресата. Важливими у визначенні цих конотацій є реалізація їх мовними засобами із семантикою негативного пророкування: *тільки собі на шкоду, вона (мова) помститься*.

Отже, листування М. Коцюбинського й В. Винниченка є актуальним і в плані визначення художньо-естетичних пріоритетів, і в плані визначення ролі та місця М. Коцюбинського в українському культуротворенні.

1901 р. став доволі складним у житті письменника, драмою його особистого життя. Саме в цей період М. Коцюбинський ще з більшою психологічною глибиною переживає трагедію власного роздвоєння, про яку він сповіщає також і в листах до О. Аплаксіної: „Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму – этот конфликт между долгом и чувством. Что делать? Мучительно тяжело” [Стебун 1999: 131], „Раньше я был иным – я был счастлив и полон надежд, а теперь чувствую себя разбитым и несчастным” [Там само: 137]. Очевидними в цих листах стають ситуативно-психологічні конотації невротичності, які реалізовано мовними засобами із семантикою душевного неспокою й невизначеності:

не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму; протиставлюваною негативною семантикою: я был счастлив и полон надежд, а теперь чувствую себя разбитым и несчастным.

Отже, епістолярій М. Коцюбинського є віддзеркаленням суспільно-політичних і особистих проблем, творчих ідей, задумів, пріоритетів тогочасної культурно-історичної епохи через призму наявних у ньому культурних і ситуативно-психологічних конотацій. До перших відносимо: 1) конотації авторитетності й патріархальності; 2) конотації ідеологічного спрямування; 3) конотації ідейної та творчої спорідненості; 4) етикетні конотації.

Серед ситуативно-психологічних конотацій домінують невротичні конотації як реакція на страшний тиск суспільства й держави на місцях.

Отже, дослідження конотацій у лінгвокультурологічному та прагмалінгвальному аспектах стає перспективним у плані оцінки як історично-культурної епохи, так і конкретного митця та його ролі в процесі культуротворення.

Література

Гундорова 1997 – Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Л.: Літопис, 1997. – 299 с.; **Коцюбинський 1961** – Коцюбинський М. М. Твори: у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – Т. 5. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 464 с.; **Коцюбинський 1962** – Коцюбинський М. М. Твори: у 6 т. / М. М. Коцюбинський. – Т. 6. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 492 с.; **Коцюбинський 1975** – Коцюбинський М. М. Твори: у 7 т. / М. М. Коцюбинський. – Т. 6. – К.: Наук. думка, 1975. – 311 с.; **Листи 2002** – Листи до Михайла Коцюбинського: в 3 т. – Т. 1. – К.: Укр. пропілеї, 2002. – 367 с.; Т. 2. – Ніжин: ТОВ ВКП „Аспект”, 2002. – 343 с.; **Листування 1988** – Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / вступ, тексти листів та прим. підг. П. М. Федченко // Рад. літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37 – 60; **Маслова 2001** – Маслова В. А. Лінгвокультурологія: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.; **Мирний 1971** – Мирний Панас. Зібрання творів: у 7 т. / Панас Мирний. – Т. 7. – К.: Наук. думка, 1971. – 663 с.; **Нечуй-Левицький 1968** – Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 10. – К.: Наук. думка, 1968. – 587 с.; **Павличко 2001** – Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / С. Д. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 328 с.; **Стебун 1999** – Стебун И. И. История одной потаенной любви. Документальное повествование / И. И. Стебун. – Донецк: Лебедь, 1999. – 318 с.; **Чернявський 1966** – Чернявський М. Ф. Твори: в 2 т. / М. Ф. Чернявський. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1966. – 541 с.

Найрулін А. О. Культурна та суміжні конотації як оцінка конкретної творчої та історичної епохи в епістолярію М. М. Коцюбинського

У статті на матеріалі епістолярію М. М. Коцюбинського з'ясовано функції культурних і ситуативно-психологічних конотацій в оцінці конкретної історичної епохи й роль конкретного митця в культурному процесі доби.

Ключові слова: епістолярій, конотація, культурні конотації, ситуативно-психологічні конотації.

Найрулин А. А. Культурная и смежные коннотации как оценка конкретной творческой и исторической эпохи в эпистолярии М. М. Котюбинского

В статье на материале эпистолярия М. М. Котюбинского определены функции культурных и ситуативно-психологических коннотаций в оценке конкретной исторической эпохи и роль конкретного писателя в культурном процессе эпохи.

Ключевые слова: эпистолярий, коннотация, культурные коннотации, ситуативно-психологические коннотации.

Nairulin A. O. Cultural and related connotations as evaluation of concrete creative and historical epoch in epistolary text of M. M. Kotsyubynskyi

Based on the epistolary text of M. M. Kotsyubynskyi, the author defines the functions of the cultural and situational and psychological connotations in the evaluation of a concrete historical epoch and the role of a concrete writer in the cultural process of the epoch.

Key words: epistolary text, connotation, cultural connotations, situational and psychological connotations.

И. В. Павлова (Киев)

УДК 811.161.1'38:004.81

**ФОРМИРУЮЩИЕ ЭЛЕМЕНТЫ
ФАНТАСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА**

Развитие научной фантастики в XX веке позволяет воспринять ее как отдельный жанр литературного творчества, который объединяет целый поток произведений и обладает особой специфичной системой образов. Фантастическое – это мифологическая природа и деятельная фантазия, которые в мечтах и желаниях переходят путем постоянных исканий пределы обычного мира. В настоящее время образы фантастической литературы, созданные и создаваемые по средствам языка, остаются малоизученными, хотя фантастика по-прежнему

обладает свойством с максимальной силой влиять на воображение читателя. В статье мы обозначим основные элементы, синтез которых в тексте и формирует фантастический образ и глубокое эмоциональное воздействие.

1. Ученые утверждают, что фантастические образы являются порождением первобытного мышления, это обусловлено тесной связью „корневой основы” фантастики с фольклорным пластом истории литературы [Осипов 1999: 142]. „Истоки фантастики – в мифотворческом народно-поэтическом сознании... Фантастика в существе своем предопределена многовековой деятельностью коллективного воображения и представляет собой продолжение этой деятельности, используя (и обновляя) постоянные мифические и сказочные образы, мотивы, сюжеты в сочетании с жизненным материалом истории и современности” [БСЭ 1977: 201; ЛЭС 1990: 1120].

Следовательно, мы можем утверждать, что в произведении при его создании реконструируется обширный мифологический пласт, элементы которого воспроизводятся бессознательно и априорно. Языковым носителем мифа является мифологема. Обычно под мифологемой понимают мифологические образы разной степени отвлеченности. Мифологема может быть обнаружена в любом тексте при условии, что словарный состав языка понимается как ключ к этносоциологии и этнофилософии культуры, психологии, истории, политике этноса [Вежбицкая 2001].

Таким образом, выделяем первый формирующий элемент фантастического образа – **мифологему**.

2. Утверждение о том, что статус фантастического получают представления, объекты, ситуации, образы, которые в сознании человека ассоциируются обычно с чем-то невозможным, не существующим в действительности, сверхъестественным, противоречащим здравому смыслу, законам реального мира [БСЭ 1977; ЛЭС 1990], служит указанием на реализацию **антифактивности** при создании фантастического образа.

3. Фантасты Стругацкие отмечают особую эмоциональность научно-фантастических произведений: прием введения фантастического элемента, ирреального образа, даже если фантастическое произведение трактует классическую литературную проблему, обостряет и концентрирует эмоции читателя. Это обусловлено тем, что происходит диалектическое столкновение между конкретными знаниями читателя и способом их презентации писателем, то есть активизируются и взаимодействуют различные фреймовые структуры, образуя самые разнообразные комбинации [ФВ 1995: 7 – 8].

Эмоции – особая, своеобразная форма познания и отражения действительности, благодаря им человек выступает одновременно и объектом, и субъектом познания, то есть эмоции связаны с

потребностями человека, лежащими в основе мотивов его деятельности.

Таким образом, можно говорить об объективации категории **эмоциональности** при создании фантастического образа посредством актуализации в тексте эмотивности как лингвистического аспекта данной категории.

4. Категория информативности как одна из ведущих текстовых категорий охватывает ряд проблем, выходящих за пределы сугубо лингвистического характера. Одна из них – проблема нового (неизвестного). И. Гальперин замечает, что „новое не может рассматриваться вне учета социальных, психологических, научно-теоретических, общекультурных, возрастных, временных и других факторов” [Гальперин 1981: 27].

В гносеологическом плане фантастика – деформация действительности. Т. Чернышева указывает на то, что реализация фантастического образа является важным звеном в образном воплощении идеи Неизвестного [Чернышева 1985]. Данное высказывание поддерживается и фантастоведом Г. Гуревичем, который, в свою очередь, отмечает, что идея многих научно-фантастических произведений – встреча человека с неизвестным; в качестве „неизвестного” рассматриваются своеобразные мысленные эксперименты, переведенные на язык образов [Гуревич 1991: 88 – 89]. Таким образом, мы можем говорить об **идее неизвестного** как о еще одном элементе фантастического образа.

5. Образы фантастического произведения соответствуют мировосприятию, которое их породило. Фантастический элемент – экстраполяция уже достигнутого, понятого, познанного. Научная фантастика развивает свои идеи в унисон со стремительным развитием науки. Своеобразие научной фантастики состоит в подчинении художественного воображения логике научно-прогностических приемов, материалом которых является художественный образ. Художественные модели научной фантастики (в отличие от фэнтэзи – англ. *fantasy*) сохраняют научную достоверность структуры, давая одновременно недоступное науке чувственно-наглядное воплощение возможных типов конфликта человека с изменившейся природно-социальной средой обитания. Поэтому активизация аспекта научности в тексте произведения, связанного с художественным воплощением существующих в реальности достижений, выявляет **артефактность** как один из важных компонентов фантастического образа.

6. Фантастический образ – художественное преломление действительности, переосмысление реальных понятий, знаний. Создание его обусловлено имеющимися в сознании бытийными категориями, которые формируются в процессе познания окружающей среды и образуют основные когнитивные рубрики категоризации мира. С этими категориями соотносятся фреймы – особые структуры для репрезентации

знаний. Таким образом, можно говорить о **фрейме** как о формирующем элементе фантастического образа.

Фрейм является главной моделью репрезентации знаний в когнитивной лингвистике. Впервые данный термин был введен в концептуальный аппарат исследований по искусственному интеллекту и когнитивной психологии М. Минским. Согласно его интерпретации, фрейм – это „структура данных, предназначенная для представления стереотипной ситуации” [Минский 1979: 7], „образ реального предмета или явления” [Там же: 72], „заполненная структура данных в памяти человека” [Там же: 124].

Успех использования фреймов в системах искусственного интеллекта при моделировании процессов понимания естественных языковых текстов и их порождения привлек и лингвистов, включивших данное понятие в состав инструментария лингвистической семантики.

При анализе фантастических образов следует использовать партитивный фрейм, тематические фокусы которого структурируются на основе предметноцентрического фрейма, в свою очередь, актуализация предметноцентрических фреймов апеллирует к гипонимическому фрейму, объединяя представленные структуры в систему.

Таким образом, исследование образов в фантастических текстах позволяет выявить ряд активных элементов, которые его формируют: мифологему, антифактивность, эмоциональность, идею неизвестного, артефактность, фрейм. Эти элементы объективируются в тексте (самостоятельно или совместно) с разной частотой. Их контекстная экспликация обусловлена целями, которые хочет достичь автор при создании того или иного ирреального персонажа.

Литература

БСЭ 1977 – Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Изд-во „Советская энциклопедия”, 1977. – Т. 27. – С. 201 – 203; **Вежбицкая 2001** – Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 288 с.; **Гальперин 1981** – Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.; **Гуревич 1991** – Гуревич Г. И. Беседы о научной фантастике / Г. И. Гуревич. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.; **ЛЭС 1990** – Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.; **Минский 1979** – Минский М. Фреймы для представления знаний : пер с англ. / М. Минский ; под ред. Ф. М. Кулакова – М. : Энергия, 1979. – 151 с.; **Осипов 1999** – Осипов А. Фантастика от А до Я : Краткий энциклопедический справочник / А. Осипов – М. : Дограф, 1999. – 352 с.; **ФВ 1995** – Фантастика века / сост. Гаков В. – М. – Минск : Полифакт,

1995. – 624 с.; **Чернышева 1985** – Чернышева Т. А. Природа фантастики / Т. А. Чернышева – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 336 с.

Павлова І. В. Формувальні елементи фантастичного образу

У статті представлено складові компоненти фантастичного образу: фрейм, артефактність, емоційність, антифактивність, ідея невідомого, міфологема. Фантастичні образи розглядаються як мікротексти, що є компіляцією складових компонентів. Проведене дослідження сприяє з'ясуванню принципів організації інформації в художньому тексті.

Ключові слова: фантастичний образ, фрейм, міфологема, антифактивність, артефактність.

Павлова И. В. Формирующие элементы фантастического образа

В статье представлены активные формирующие элементы фантастического образа: мифологема, антифактивность, эмоциональность, идея неизвестного, артефактность, фрейм. Фантастические образы рассматриваются как микротексты, представляющие собой компиляцию формирующих элементов. Проведенное исследование способствует выяснению принципов организации информации в художественном тексте.

Ключевые слова: фантастический образ, фрейм, мифологема, антифактивность, артефактность.

Pavlova I. V. The forming components of fantastic image

There are forming components of fantastic image distinguished and specified in the article. Fantastic images are considered as the microtexts representing compilation of forming components. The carried out research promotes the elucidation of principles of organization of the information in the art text.

Key words: a fantastic image, the frame, frame system, antifaction, artefaction.

В. Ф. Півень (Слов'янськ)

УДК 82-4 = 161

МОВНІ ЗНАКИ ДАВНІХ ПАМ'ЯТОК ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Семіотика як міждисциплінарна наука є відносно новою (кінець XIX – XX ст.) галуззю знань. Помітне місце серед її підрозділів посідає лінгвосеміотика, що вивчає функції та взаємодію знаків усного й писемного мовлення. Її базовими теоретичними положеннями є підвалини загальної теорії знаків, без вичерпного розуміння яких неможливо скласти повне уявлення про специфіку функціонування семіотичних елементів мовлення як найпоширенішого засобу міжособистісної комунікації. Наука про такі знаки „близька до кібернетики, яка досліджує процеси зв'язку та управління в живому організмі, природі й суспільстві”, – зауважує Ю. Степанов [Степанов 1971].

Ми, безперечно, „живемо ц світі знаків” (М. Кочерган). У такому самому світі жили й люди за дванадцять століть до нашого часу, коли було створено унікальну пам'ятку дохристиянської доби – „Велесову Книгу”. Тодішні письмена на глиняних черепках були тими (штучними, на відміну від природних) умовними знаками, за допомогою яких здійснювали зв'язок як між сучасними, так і між прийдешніми поколіннями.

Про знаковий характер мови говорили ще вчені стародавніх Індії та Греції. Зокрема, Аристотель (384 – 322 до н. е.) стверджував, що „мовні вирази суть знаки душевних вражень, а письмо – знак перших. Поняття знаковості знаходимо в Граматиці Пор-Рояля, а згодом в працях лінгвістів-компаративістів В. Гумбольдта, О. Потебні, П. Фортунатова, І. Бодуена де Куртене, В. Поржезінського, В. Богородицького та ін. Однак термін *знак* у дослідженнях цих учених не отримав спеціального лінгвістичного визначення” [Кочерган 1999: 20]. Ф. де Сосюр поставив мову в один ряд з будь-якою іншою системою знаків, що відіграє певну роль у житті суспільства.

М. Кочерган виділяє чотири типи знаків: *знаки-індекси*, *знаки-копії*, *знаки-сигнали* та *знаки-символи*. У сприйманні текстів усного чи писемного мовлення маємо справу зі знаками-сигналами, оскільки вони „вимагають після себе певних дій, реакції. Знаки-сигнали завжди прив'язані до ситуації. Через ситуативну обмеженість сигналів деякі вчені (Е. Ахунзянов та ін.) не кваліфікують їх як знаки” [Там само: 22], хоча розглядувані в подальшому мовні одиниці текстів ми сприйматимемо як такі, що потребують дослідницької реакції.

Знаки-сигнали, дійсно, тісно пов'язані зі змістовою, мовно-семантичною ситуацією тексту. Та, водночас, мовні знаки не можуть не бути сприйнятні як *знаки-символи*, бо „використовуються для передачі

(визначення) абстрактного змісту. Для них, як правило, характерна відсутність природного зв'язку з позначуваними об'єктами" [Кочерган 1999: 23]. Плани вираження та змісту перебувають в синтетичних (але не синкретичних) зв'язках, „потребують” одна одної, взаємодоповнюються та взаємозбагачуються в семіозі, зрештою надаючи знакові властивості йому феноменальності. Концепція знака як „союзу значення і його носія” (І. Нарський), тобто поняття й акустичного образу, як на нашу думку, більше відповідає сучасному розумінню природи та структури знака, ніж попередній погляд однопланового вираження. Така теорія називається *білатеральною* (лат. *bis* – двічі, *latus* – сторона). Специфічність наукового розгляду знака полягає в тому, що його вивчення можливе лише в умовах знакової ситуації, тобто „в таких відношеннях, як знак – референт (поняття і предмет), знак – знак і знак – людина” [Там само: 27]. За теорією Г. Клауса, „у плані змісту знаків маємо чотири аспекти: *сигматику* (відношення знаків до відображуваних об'єктів), *семантику* (внутрішні відношення, значеннєвість знака), *синтактику* (текст) і *прагматику* (відношення, що виявляються в уживанні; оцінка знака носієм мови, якщо йдеться про мовні знаки)” [Там само].

Для практичного дослідження мовних знаків певних текстів найактуальнішими є два аспекти: *сигматика* та *прагматика*. Перший дозволяє прослідкувати зв'язок мовної одиниці як знака (її лексико-семантичних, фонетичних та граматичних властивостей) з означуваним об'єктом (разом з його доступними сутнісними характеристиками).

Спираючись на думку про те, що людські істоти „є сутнісно *оповідальні* (виділення наше – В.П.) на противагу іншим тваринам” [Ділі 2000: 38], Джон Ділі узагальнив думку Г. Шанка, що культура передається дітям від покоління до покоління передусім у формі оповіді з усіма супровідними інтерпретаціями й варіаціями ідей та емоцій. Ця думка є стрижневою для нашого дослідження, оскільки „Велесова Книга” є, образно кажучи, розмаїтою й глибокодумною оповіддю-посланням до нас, нащадків, кому випало на долю з дванадцятивікової відстані пробувати осягти складні роздуми давніх нараторів (лат. *narare* – мовний акт оповідного характеру) про небесне і земне, духовне і буттєве, вічне і скороминуще, які є, фактично, первнями нашої ментальної природи, без усвідомлення чого неможлива етнонаціональна ідентифікація українського народу загалом і кожної особи зокрема.

Отже, схилиючись до думки американських семіологів, зокрема Дж. Ділі, про нарацію як „суто людський семіоз”, зауважимо: тексти „Велесової Книги” в усій сукупності лексичних, семантичних, фонетичних і граматичних складників є мовознаковими кодами, що потребують ретельного й вдумливого декодування.

Сприйняття історії та тодішньої дійсності авторами „Велесової Книги”, осмислення й одухотворення традиційних сакральносвітоглядних елементів, письмово зафіксованих на знаменитих дощечках,

в умовах т. зв. логоцетризму постмодерної доби, певно, створюють доволі сприятливі умови для результативного лінгвoseміотичного дослідження цієї напівзагадкової давньої літературної пам'ятки українського народу.

Мета статті полягає в тому, щоб використати арсенал лінгвoseміотичних засобів, придатний для вивчення процесів мислення, почування й мовлення далеких предків у разі сприймання їхніх писемних пам'яток як знакових систем. При цьому вважаємо за необхідне взяти за основу білатеральну концепцію розгляду знака здебільшого в аспектах сигматики та прагматики, не абсолютизуючи ані довільність, ані вмотивованість нарацій як знакових одиниць. Завданнями дослідження є: виявити ознаки мови „Велесової Книги”, що є відмінними від ознак сучасного писемного мовлення, через порівняння історико-соціальних умов та панівних світоглядних засад Київської Русі й теперішньої України.

Ключовим гіпотетичним припущенням статті є суттєва різниця між наративними знаками текстів авторів дохристиянської доби та аналогічними знаками творів сучасних українських авторів. Характер мислення й мовлення давніх і сучасних нараторів детерміновано духом відповідного часу, впливом панівних ідей, світовідчуттям загалом і схильністю до тих чи тих сакральних вартостей зокрема.

Апелятив „дух часу”, безумовно, потребує наповнення передусім конкретикою світоглядних засад давнього й теперішнього суспільств, що перебувають у каузальному зв'язку з апелятивом „світовідчуття”, що також потребує насичення живим змістом. Слов'янський і зокрема праукраїнський політеїзм як природна етнічна віра предків був стрижневим і визначальним світоглядним чинником на просторах наших історичних земель за кілька десятків тисячоліть до нового часу. За визнанням патріарха Філарета, „язичництво – це не просто поганство, примітивне ідолопоклонство. За ідолопоклонством стоїть дуже сильне й цілісне сприйняття світу, глибоко вкорінений комплекс вірувань...” [Антологія 2010: 337]. Конкретизацією цієї думки є зауваження Г. Лозко з приводу самопочування давніх українців: „...завдяки розумінню природи як цілого й себе як частини цього цілого (божественного) світу давало змогу людині, як за давніх часів, так і донині, шляхом магічних (вони ж водночас і релігійні) дій (обрядів, медитацій) здійснювати свій зв'язок з Богом-Богами” [Лозко 2006: 40]. У цьому аспекті знаки-наративи авторів „Велесової Книги” розглядаємо як форму, що є відповідною й нероздільною зі змістом. Про таку єдність ще наприкінці XIX ст. вичерпно висловився Б. Грінченко, розглядаючи націоналізм як форму: „Еге, форма, але яка? Чи така, як одежа, що її можна що п'ять хвилин одмінати? Ні, така, як шкура наша нашому тілові: а ну лиш здеріть цю форму – що станеться з тілом? Чи не вмре воно? Та і все наше тіло – чи не форма се нашому духові?” [Антологія 2010: 116].

Язичник почувався в єдиному життєвому просторі з Богами й Природою, і це почування забезпечувало органічну єдність, гармонію та цілісність буття й духу в людині.

Світовідчуття сучасних українських письменників сформовано на основі складних і болючих перетворень на трагічному історичному й соціокультурному шляху від тоталітаризму до правдивого демократичного життєустрою. Загальносвітова постмодерна ситуація не поминула й українське письменство. Відтак маємо два історичні світоглядно-ментальні різновиди, що визначають відповідно дух часів давнини й сьогодення.

Подамо стислий перелік основних визначальних рис українського різновиду літературного постмодернізму: потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого; гри з часом і простором; мовної гри (на фонетичному, лексичному та синтаксичному рівнях), гри з текстовими структурами та ідеями; зумисного переплетіння різних стилів оповіді (високий класицизм і грубий натуралізм, реалізм і казковість тощо); фрагментарності, колажності, інтертекстуальності; використання метамови тощо.

З огляду на специфіку предмета дослідження – мовні знаки-нарлативи давньої та сучасної літератури – визначено загальну схему їх лінгвального розгляду: 1) функції нарлативу; 2) тип мовного знака; 3) білатеральність планів вираження та змісту; 4) основні аспекти змісту мовного знака (сигматика, і прагматика); 5) роль і місце вибраного знака в семіотичному просторі твору.

Знак-нарлатив „Велесової Книги” в перекладі Г. Лозко: „І була держава та Руська од русів. І борусичі билися, і війна безперестанна йшла всяк час і многі січі-битви, що вороги починали, і жодна з них не була скінчена до кінця, як з римлянами, так і з готами. Тут Германаріх прийшов до нас і напав на нас. Отож побиті ми були римлянами і настигнуті готами – як між двома огнями тліти і згорати. А тут настала велика біда: жнива наші спалені, і нічого не лишилося, крім диму і попелищ. Тут бо прилетіла до нас Птиця Божеська і прорекла: „Відійдіть на північ і нападете на ворогів, коли вони підуть на села наші. Опісля так і було. Зробили вигляд, що йдемо на північ, а (потім) напали на них і розбили їх” [Лозко 2007: 128 – 129].

Будь-який нарлатив виражає процесуальність самореалізації автора як вербальний виклад, тобто спосіб буття тексту повідомлення/оповіді. Оскільки формою вираження думки в літературі є власне мова, маємо змогу визначити її функції, а також *історію* нарлативу (послідовність подій) та його *дискурс* (мовний рівень оповіді).

Наведений контекст, з погляду адресата, передусім виконує ідентифікаційну функцію, що виявляється в часовому й просторовому вимірах. Український сучасний читач не може не відчувати етнонаціональну та ментальну спорідненість з попередниками, яку

забезпечують автори цієї пам'ятки. Історія наративу, що апелює до змісту знака: низка нищівних поразок давньоруських племен у битвах з римськими та іншими кочовиками-завойовниками та королем готів Германаріхом, і це тривало допоки руси не отримали рятівну пораду від *Птиці Божескої* – Матері Слави. Ідея історії: вір і тримайся своїх Богів. Дискурс цього наративу найдоцільніше розглянути через виділення ключових лексем, визначивши їх конотативні, споріднені та опозиційні відношення. Як видно, ключові слова й словосполучення можна поділити на дві групи: 1) *Держава Руська, руси, боруси, Птиця Божеська*; 2) *вороги, готи, римляни, Германаріх*. Опозиційність двох груп мотивують два етноніми – *руси* і *готи*, але розв'язку протистояння їх значень спричиняє теонім *Птиця Божеська*.

З погляду сигматики (відношення знака до відображуваного об'єкта) знак-домінанта *Птиця Божеська*, що сигніфікує весь мовний контекст, є цілком органічним, виваженим і точно вживаним, тобто має абсолютну відповідність до відображуваного об'єкта, яким є історичні події, пов'язані з відстоюванням свободи нашими предками в боротьбі із завойовниками. З погляду ж прагматики (оцінка знака носієм мови), цей знак має сакральну-духовну генезу, тобто автор як носій мови свято вірив у божественний захист Матері Слави й тому вжив цей теонім свідомо й відповідально.

Окрім ідентифікаційної, має вияв також імпресивна функція (апелятивна, конактивна, прагматична), оскільки мовлення авторів не залишає байдужим зацікавленого адресата, впливає на нього, спонукає до роздумів про діяння предків. Домінантою семантичного простору цього фрагменту є знак-символ *Птиця Божеська* (Мати Слава), що репрезентує генетичний, глибоко вкорінений потяг нашого народу до волі, свободи, незалежності. Відтак і весь наратив набуває знаково-символічного звучання. Білатеральність мовного знака-домінанти є очевидною, оскільки на етапі первісного номінування теонім „Мати Слава” як план мовного вираження знака не міг бути відірваний від плану змісту, тобто того, який аксіологічний зміст вкладався в цю мовну форму. Ця форма містить виразні лексичні й граматичні моменти. Так, привертають увагу два інфінітиви *тліти* і *згорати* в контексті опису критичного становища, у яке потрапила держава внаслідок експансії ворожих племен. Неозначеність часу, властива для такої форми дієслів, підсилює експресію тривоги авторів за долю народу, неможливість прийняття стану поступового „згорання”-занепаду. З погляду синтактики, у складнопідрядному спонукальному реченні з неозначено-особовим імперативом-порадою „Птиці Божескої” („Відійдіть на північ і нападете на ворогів...”) та обставинами часу („...коли вони підуть на села наші”) ця конструкція якнайвиразніше виявляє (висловлює) дух IX ст. і ментальність наших предків.

Мовні знаки „Повісті минулих літ” (переклад В. Близнеця): „В літо

882. Виступив у похід Олег, взявши з собою багато воїв... (...). І приплив до гір Київських, і узнав Олег, що тут князюють Аскольд і Дір. Сховав Олег одних воїнів у човнах, а інших залишив позаду, а сам пішов до них, несучи на руках малого Ігоря. Підплив до гори, що й нині зветься Угорське, і сховав тут воїнів, і послав сказати Аскольду і Діру: – Ми купці, їдемо до Греків від Олега і княжича Ігоря. Прийдіть до нас, до родичів своїх. Коли ж Аскольд і Дір прийшли, вискочили всі вої, заховані в човнах... (...). Убили Аскольда і Діра, і віднесли на гору, і поховали на горі, яка тепер називається Угорською” [Повість минулих літ 2005: 20]. З погляду синтактики, доцільно вжито в спонукальному неозначено-особовому (з відтінком прохання) реченні вислів („Прийдіть до нас, до родичів...”), у якому міститься сила виразності підступу.

Експресивна функція мови цього наративу виявляється через мотивацію мовлення автора-християнина, який виражає (свідомо/несвідомо) власний внутрішній світ. Вислів „Говори – і я тебе побачу”, що приписують Сократові, у цьому плані є цілком правдивим. До того ж, цей фрагмент оповіді є знаком-символом нової, нав’язаної слов’янам ззовні християнської моралі, що мотивує „погані цілі: отруєння, обмова, заперечення життя, презирство до тіла, приниження й саморозбещення людини через поняття гріха...” [Антологія 2010: 146]. Попередній вислів Ф. Ніцше доповнює зауваження В. Шаяна: „Народи винищували себе взаємно, опановували чи поневолювали одні других, чи також творили держави на системі рабства в своїх історіях” [Там само: 151]. Ілюстрацією сказаного є вибраний фрагмент „Повісті минулих літ”, де автор правдиво описує історію захоплення київського престолу християнином Олегом через підступне вбивство одновірців Аскольда й Діра. Сучасний свідомий і вдумливий реципієнт сприймає цей наратив як знак-символ аморальності провідників народу, у якого було відібрано орієнтир моралі – рідну віру, що була протягом тисячоліть потужним духовним стрижнем, а також – знак-сигнал, що спонукає до дії – повернення до природних сакральних вартостей. Не викликає сумніву білатеральність зв’язку плану мовного вираження наведеного повідомлення з планом його змісту: про це свідчить не так формальна наявність слів-понять *сховати в човнах, вбити, поховати*, як семантичне наповнення мовного простору повідомлення, виражене знаком-узальненням – *підступ*. Дух підлого й зажерливого владолюбства просякає семантичний простір наративу, еднаючи позначення (сигніфікант) і позначене (сигніфікат).

Мовний знак *підступ* є відповідним змісту, а от ставлення автора (як носія мови) до змісту висловлювань малозрозуміле: він як хроніст констатує історичний факт, не даючи йому моральної оцінки. Сучасному читачеві доводиться гадати: яке було насправді ставлення автора до змісту власного мовлення, бо вся нарація твору – своєрідна еманация християнської свідомості, джерелом якої є Біблія, що рясніє багатьма

спонукати до насильства й фізичної розправи над іновірцями, а також потурання підступності у вчинках. Ось одна з багатьох її настанов: „Коли ти приступиш до міста, щоб воювати з ним, то запропонуй йому перше мир. І станеться, якщо воно відповість тобі: мир – і відчинить браму тобі, то весь той народ, що знаходиться в ньому, буде тобі на данину і буде служити тобі. А якщо воно не замирить з тобою і буде провадити з тобою війну, то обложиш його. Господь бог твій дасть його (народ) в руку твою, а ти повбиваєш усю чоловічу стать його вістря меча (5М. 20: 10 – 13)” [Там само]. Ніхто не знає, як автор-християнин ставився до подібних біблійних імперативів і наскільки його оповіді правдиві, а надто – з огляду на те, що генезу українського народу він виводить від третього сина старозавітного Ноя, якому „дісталися Захід і Північ з Вірменією, Скіфією, Македонією, з річками Дунаєм і Дніпром” [Повість минулих літ 2005: 7]. Відтак, визначення місця й ролі наведеного нарративу в лінгвoseміотичному просторі твору загалом є проблематичним.

Лінійність нарацій писемних пам’яток IX ст. („Велесова Книга”) та XI – XII ст. („Повість минулих літ”) контрастує з дискретністю мовлення постмодерних творів українських письменників.

Прикладом довільної гри з часом і простором є структура однієї з глав історичного роману І. Білика „Похорон богів”: „Року 974-го: Місяця грудня в п’ятий день. Місяця грудня в шостий день. А тридцятьма роками раніше (з вечірніх оповідей Добрині синові своєї сестри). В літо 1364” [Білик 2006: 3 – 26].

Постмодерний дискурс знакового мовлення Л. Кононовича („Тема для медитації”) містить опозиційне зіставлення нарацій сьогодення із стилізованими під язичницькі замовляння та молитви тексти, що сприймаються як знаки: „Якусь хвилину він так і стояв, наглядаючи, як несамовите червоне полум’я здіймається вище й вище, відкидаючи довкола себе потужний вал нестерпного жару...(...). Коли він струснув якусь зотліле рам’я, в котрому вже годі було щось розпізнати, на землю випала маленька червона книжечка...(...). Увіччю різонуло: на криваво-червоному тлі – лиса, як макогін, голова, котра...

ГЛОСАРІЙ. Літай, літай, Голубоньку, літай, літай, Коштрубоньку! На річці на Красниці Добрий Дуб стоїть, на тому Дубові три голуби сидить, найстаріший голуб Коштрубів перстінь держить. Хто того персня дістане, той усеньким світом править стане...).

...отам коло вигону жив, а люде ходили до нього у жорнах молоть. То голова й написав доноса у район: мовляв, єсть тут сильно великий копиталіст – парового млина він держить!” [Кононович 2006: 56 – 57].

Семантичний простір цього твору, ймовірно, за авторським задумом, має знакову природу: головний герой (Юр) – представник повоєнного покоління – є знаком категоричного неприйняття радянського тоталітаризму. Власні рефлексії разом із спогадами літніх людей – знаки історичних подій, що є тлом-контекстом, у якому герой

напружено й боляче шукає істину (передусім, хто він є в нинішньому складному й суперечливому вирі подій, протистоянь, виявів гідності й ницості тощо). Світ недалекого минулого, що не хоче відпускати Юра, – у знаковому полі ключових мовних одиниць: *червоне полум'я, жар, зотліле рам'я, червона книжечка* (партійний квиток більшовицької партії), *лиса голова* (Ленін) і далі – *голова* (сільради), *донос*. У контексті мовних знаків тоталітаризму – авторська ремінісценція язичницьких молитов-замовлянь до Ярила (Коштруба) на спаді весняного тепла. Знаковий простір об'єднують такі лінгвосеміотичні доміанти: *Голубонько, Коштрубонько, Добрий Дуб, три голуби, коштрубів перстень, правити світом*. Знаки символи вибраних лексем: *Голубонько* (Голуб) – символ Великої Богині (у різні часи – Мати Земля, Мати Слава, Берегиня); духовності та сили сублимації. Число *три* – символ духовного синтезу. *Добрий Дуб* (Дерево Життя) – знак-символ життя Космосу як гармонії Всесвіту. *Перстень* – знак обітниці перед Богами [Словник символів 2002: 60, 250, 72, 220]. Прикметним щодо синтаксичного аспекту цього уривку мовлення є спонукальне речення з відтінком прохання: *Літай, літай, Голубоньку, літай, літай, Коштрубоньку!*, оскільки з погляду семіозу, це речення сприймається як авторський знак-декларация світоглядної позиції. Герою некомфортно в сьогоденні, що має безліч нерозв'язаних проблем, які дісталися в спадок від комуно-більшовицького минулого, тому він раз-у-раз занурюється у віртуальний світ язичництва, з яким відчуває нерозривний зв'язок і в якому вбачає взірцеві передумови для гармонії в сьогоденні.

Найперше, на нашу думку, виявляється два масиви лінгвознаків – з негативним і позитивним змістовим спрямуванням. Знаки нарації недавнього минулого (30 – 70-х рр. ХХ ст.), що мають здебільшого негативне забарвлення (*зотліле рам'я, червона книжечка, лиса голова, донос*), становлять семантичну опозицію знаковим словам нарації язичництва (*Голубонько, Коштрубонько, Добрий Дуб, три голуби, коштрубів перстень*), що тяжіє до аксіологічного позитиву. Функції цих наративів, що відповідають функціям мови автора, відповідно є різними: першого – мислетворча (формування думки мовними засобами), другого – ідентифікаційна (виявлення індивідуального „мовного обличчя” автора). З погляду семіозу (взаємодії знаків), знак автора як суб'єкта мовлення тяжіє до другого семіотичного простору та стає в радикальну опозицію до першого. Білатеральність, тобто тісний зв'язок планів вираження й змісту не викликає сумніву, а от сигматика наведених наративів дещо різна: у нарації першого контексту знак заперечує об'єкт, а другого – стверджує. З погляду прагматики, знак мовлення недавнього минулого ц сьогодення містить експресивне сполучення лексем *зотліле рам'я* (діеприкметник минулого часу *зотліле* в сполученні із застарілим номінативом *рам'я*) є переконливим для адресата планом мовного вираження й прочитання, а знак іншого контексту (у мовному вираженні

– сполучення присвійного прикметника з іменником – *коштрубів перстень*) – має ознаки сигналу, що потребує відповідної дії: закликає адресата видобути з глибин генної пам'яті історичний феномен етнонаціональних витоків, „заручин” праукраїнців із „Олімпом Сварги”, зокрема Богом весняного пробудження – Ярилом. Саме присвійність прикметника *коштрубів* дає відчуття приналежності українців до потужної самотньої й природної етновіри.

Ключова роль і визначальне місце наведеного контекстуального нарративу Л. Кононовича є беззаперечною: неприйняття диктатури будь-якої політичної сили, впровадження нею тоталітарного режиму чи у ХХ ст., чи у модернізованій формі у ХХІ є неприйнятними для автора та його адораторів.

З огляду на зазначене, констатуємо: мовомислення та знакотворення давніх і сучасних авторів детерміновано духом часу й історичними завданнями, що зумовлені загальною метою націотворення українського етносу. З'ясовано, що за умов погляду на нарративне мовлення вибраних фрагментів творів, які мають завершену семіотичну організацію, за різних соціально-історичних умов творяться різні (несхожі, а часом і протилежні) за формою та змістом знаки. Зв'язок між автором (адресантом) як особистістю (з урахуванням усіх її складників) та читачем (адресатом) як реципієнтом (що має також особистісний потенціал) потребує глибокого й ретельного аналізу. З наведених творів на такий підхід заслуговують, передусім, мовознакові нарації „Велесової Книги” та лінгвосеміотичний простір роману Л. Кононовича „Тема для медитації”.

Метод порівняння й зіставлення є оптимальним для розгляду знаків мови давніх та сучасних авторів, а погляд на нарацію як знак полегшує проблему самоусвідомлення й самоідентифікації індивіда як носія культури, що перебуває між минулим і майбутнім.

Література

Антологія 2010 – Антологія християнства: хрестоматія з релігієзнавства та культурології. – 2-ге вид. зі змін. і доп. / за заг. ред. Г. Лозко. – Т. : Мандрівець, 2010. – 376 с.; **Білик 2006** – Білик І. Похорон богів: іст. роман / І. І. Білик. – К. : А.С.К., 2006. – 480 с.; **Ділі 2000** – Ділі Дж. Основи семіотики / Джон Ділі; перекл. з англ. та наук. ред. А. Карась. – Л. : Арсенал, 2000. – 232 с.; **Кононович 2006** – Кононович Л. Тема для медитації: роман / Л. Кононович. – Л. : Кальварія, 2006. – 240 с.; **Кочерган 1999** – Кочерган М. П. Знакова природа мови / М. П. Кочерган // Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. освіти. – К. : Академія, 1999. – С. 20 – 35; **Лозко 2006** – Лозко Г. Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс / Г. С. Лозко. – Х. : Див, 2006. – 464 с.; **Лозко 2007** – Лозко Г. С. Велесова Книга – Волховник / наук. текстол. дослідж., перекл. на сучасну укр.

мову, релігієзнав. комент. Г. С. Лозко ; публ. архів. матеріалів та ориг. текстів Ю. Миролюбова, уклад. слов. на 8,5 тис. слів, покажч., бібліогр., ілюстр. – Вінниця : Континент-Прим, 2007. – 504 с.; **Повість минулих літ 2003** – Повість минулих літ : літописні оповіді : для серед. та ст. шк. віку / переказ В. С. Близнеця ; наук. ред. і післямова В. В. Яременка. – 4-те вид. – К. : Веселка, 2003. – 227 с.; **Словник символів 2002** – Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с. **Степанов 1971** – Степанов Ю. С. Семиотика [Електронний ресурс] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – Режим доступу : lib.vvsu.ru/books.

Пивень В. Ф. Мовні знаки давніх пам'яток та української постмодерної літератури

У статті розглянуто мовні знаки давніх пам'яток та української постмодерної літератури з метою вивчення їх змістового наповнення.

Ключові слова: мовні знаки, мовна семиотика, відносність знаку, знак-символ, постмодерна література, наратив.

Пивень В. Ф. Языковые знаки древней и украинской постмодерной литературы

В статье рассматриваются языковые знаки древней и украинской постмодерной литературы с целью изучения их содержательности.

Ключевые слова: языковые знаки, языковая семиотика, относительность знака, знак-символ, постмодерная литература, наратив.

Piven V. F. Linguistic signs of the historical relics and the Ukrainian postmodern literature

The article deals with linguistic signs of the historical relics and the Ukrainian postmodern literature for a better understanding of there contents.

Key words: linguistic signs, linguistic semiotics, relativity sign, the sign-symbol, the postmodern literature, narativ.

Л. О. Сандига (Київ)

УДК 811.111'373. 612.2

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ
ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ
В АНГЛОМОВНИХ НАДГРОБНИХ ПРОМОВАХ**

З огляду на те, що тема смерті здавна належала до тем табу, про неї говорять мало, проте існують ситуації, коли цього не уникнути. До видів дискурсу, у яких її зазвичай обговорюють, належать некрологи, надгробні промови та Інтернет-листи родичів померлих.

Структура некрологу включає в себе повідомлення про смерть людини, її вік та місце проживання, інформацію про місце й час проведення похорону, короткий огляд життя небіжчика з акцентом на найважливіші етапи його життя та внесок у життя суспільства.

На відміну від англомовних некрологів, надгробні промови є більш емоційними та мають більший відтінок персональності. Оратор часто фокусує увагу на власному досвіді спілкування з людиною, якої більше немає з нами, надає власну оцінку її вчинкам, рисам характеру, розповідає про моменти життя, проведені разом, тощо.

Інтернет-листи родичів та друзів померлих та їхні розповіді про останніх є максимально емоційними та відвертими порівняно з некрологами та надгробними промовами. На противагу некрологам, у яких у більшості випадків смерть ніяк не метафоризується, а передається буквально, ці розповіді рясніють метафоричними прикладами того, що стається з померлими друзями або родичами після смерті. Порівняно з надгробними промовами, такі листи-розповіді є ще більш персональними, адже певним чином виконують функцію сповідання, вивільнення всіх переживань повною мірою, коли видима аудиторія зрештою відсутня.

Метою статті є дослідження концептуальних метафор, вербалізованих евфемізмами семантичного поля DEATH, в англомовних надгробних промовах.

Об'єктом дослідження є евфемізми, що входять до складу тематичної групи DEATH та які використовують автори надгробних промов; предметом – концептуальні метафори, на яких ґрунтуються такі евфемізми.

Евфемізми на позначення смерті, використовувані авторами надгробних промов, є цікавим об'єктом лінгвістичного дослідження, адже вони формують такий шар лексики, який не підлягав детальному вивченню саме з позицій когнітивної лінгвістики, що й зумовлює актуальність статті.

Мовний матеріал, на якому базується дослідження, налічує 592 евфемістичних звороти.

У досліджуваних надгробних промовах, кількість яких становить

111 одиниць, про смерть сповіщають 592 рази, причому відсоткова частина буквального називання смерті в межах вибірки становить 38% (223 одиниці з 592). Багатоаспектність концепту DEATH у надгробних промовах відображено в 13 концептуальних метафорах: DEATH IS A JOURNEY, DEATH IS A LIVING ENTITY, DEATH IS A LOSS, DEATH IS A MYSTERY, DEATH IS A REUNION, DEATH IS A SACRIFICE, DEATH IS A TRANSFORMATION, DEATH IS ENTERTAINMENT, DEATH IS FAILURE, DEATH IS NATURAL FOR ALL FLESH, DEATH IS PEACE AT LAST, DEATH IS SEPARATION, DEATH IS THE END OF EARTHLY LIFE.

У статті розглянуто дві найбільш частотні концептуальні метафори в англійській надгробних промовах: DEATH IS A LOSS та DEATH IS A JOURNEY.

В англійській спільноті смерть можуть розглядати з позиції втрати. Незважаючи на найбільшу частотність (104 приклади, які дорівнюють 17,6% метафоричного представлення смерті у вибірці), концептуальна метафора DEATH IS A LOSS репрезентована невеликою кількістю форм: дієслівні форми (60 прикладів) представлено лексемами *to lose* у різних граматичних формах, лексемою *to save* у заперечній формі, лексемою *to succumb*, наприклад, *Forbes mourned three lost teammates [...] [Walsh 2008: 41]; And so, thanks to you, a dying craft has been saved. But not the craftsman [Walsh 2008: 92].*

В одному прикладі втрати зазнають не близькі померлої людини, а сам небіжчик. Останній утрачає здатність боротися з серцевим нападом, у результаті чого помирає: [...] *he succumbed to a massive heart attack [Walsh 2008: 174].*

Іменникові форми представлені лексемою *loss*. Таких прикладів у вибірці налічується 44, наприклад, *Their loss is deeply felt, especially in this place, where so many of you called them friends [Bush 2006].*

Завдяки прикметникам, які уточнюють іменник на позначення „втрати”, ми маємо більш широке уявлення про ставлення до смерті в англійській спільноті. Така втрата може бути:

а) глибокою: *Our nation's loss is first a profound personal loss to the family and the friends and loved ones of our Shuttle astronauts [Reagan 1986];*

б) сумною: *Since we last met, the House has suffered a very grievous loss in the death of one of its most distinguished Members [Churchill 1940];*

в) великою: *Many feel a great loss for a beautiful child that they never had the opportunity to meet [Anthony 2009];*

г) трагічною та раптовою: *The loss was sudden and terrible, and for their families, the grief is heavy [Bush 2006] тощо.*

Концептуальна метафора DEATH IS A JOURNEY виявилася другою найбільш популярною після DEATH IS A LOSS та налічує 99 прикладів вербалізації (~16,7% вибірки). Цього разу також маємо чималу кількість інтерпретацій можливих подорожей небіжчиків.

По-перше, смерть може бути представлена як подорож без указівки її напрямку, яка репрезентована дієсловами *to go, to pass, to pass away, to spirit away*, іменниками *departure, passing*, дієприкметником *gone*, субстантивованим прикметником *departed*.

У чотирьох прикладах вибірки померлий просто йде без жодного уточнення напрямку, наприклад, *When he was diagnosed with cancer last December, we all expected that he would go quickly [...] [Walsh 2008: 100]*. Проте в одному прикладі наявне поєднання мотиву подорожі з мотивом довгоочікуваного спокою: *At 1. 15 that afternoon Laurie went peacefully and his years of pain ended [Walsh 2008: 102]*, адже роки болю, яких зазнала померла людина, уже скінчилися.

В одному прикладі зображення смерті як подорожі відбувається за допомогою евфемістичного звороту *to go one's way*: цього разу свій шлях продовжує 40-й американський президент Рональд Рейган: *And as Ronald Wilson Reagan goes his way, we are left with the joyful hope he shared [Bush 2004]*.

У 20 реченнях позначення такої подорожі здійснено за допомогою дієприкметника *gone*. У трьох прикладах спостерігаємо певне уточнення такої подорожі: у першому говориться про те, що небіжчик пішов назавжди: *There are messages and prayers from all around the world on Internet forums, [...] even strangers, commemorating the human beings gone forever with words as simple as „I love you” to „I will remember your smile” [Nardel 2007]*. У другому прикладі померла людина йде з цього світу назавжди, при цьому вона залишає нас, живих: *„Here – at this final hour, in this quiet place – Harlem has come to bid farewell to one of its brightest hopes – extinguished now, and gone from us forever” [Davis 1965]*. Цей приклад також вербалізує концептуальну метафору DEATH IS SEPARATION та DEATH IS THE END OF EARTHLY LIFE. У третьому прикладі присутнє поєднання мотиву подорожі із зустріччю із Всевишнім (концептуальна метафора DEATH IS A REUNION): *In his own lexicon he has [...] 'gone to God', or some such thing [Walsh 2008: 32]*.

У трьох прикладах спостерігаємо сповіщення про смерть за допомогою іменника *departure* та лексем, які належать до одного словотвірного гнізда, наприклад, *Every family member I talked to asked specifically that we continue the program, that that is what their departed loved one would want above all else [Reagan 1986]*.

Подорож у невідомому напрямку передається також за допомогою іменника *passing*, наявного в 13 прикладах. В одному з них зазначено, що навічний відхід померлого залишає по собі порожнечу, яка назавжди залишиться в серцях близьких йому людей: *And let us acknowledge Robin's passing leaves a gap that can never properly be filled [Brown 2005]*.

Співзвучними до проаналізованих щойно є приклади, у яких про смерть сповіщається за допомогою герундія *leaving*, наприклад: *I can't pretend to understand your reason for leaving, Robbie [...] [Walsh 2008: 152]*.

Серед проаналізованих промов є 15 прикладів використання евфемізмів *to pass* та *to pass away*, наприклад, *He had passed away peacefully in his sleep the previous night* [Walsh 2008: 24].

У промові на смерть Джона Едгара Гувера, першого директора ФБР, проголошеної тодішнім президентом Річардом Ніксоном, зазначено, що померлий, будучи однією з ключових персон цієї епохи, зрештою залишає життєву сцену: [...] *a man who has dominated his field so completely for so many years – finally passes from the scene* [...] [Nixon 1972]. Не можна не пригадати в цьому зв'язку відоме шекспірівське твердження про те, що життя – це гра, а ми в ньому – актори.

В одній промові смерть називають останньою подорожжю: [...] *The last journey of this faithful pilgrim took him beyond the sunset* [...] [Thatcher 2004], у яку небіжчик змушений відправитися раніше запланованого часу.

Евфемістичні звороти, які сповіщають про подорож небіжчика додому, увійшли до складу двох з проаналізованих промов, а в одній трапляються двічі. Так, у надгробній промові на смерть короля поп-музики Майкла Джексона його брат Марлон говорить, що Бог покликав співака додому: *I stand here trying to find words of comfort and solace, trying to understand why the Lord has taken our brother to return home from such a short visit here on Earth* [Van Horn 2009], причому життя Майкла на землі було лише короткостроковим візитом.

В іншому евфемістичному звороті, який вербалізує концептуальну метафору DEATH IS A JOURNEY, повідомляється про те, що Господь забрав небіжчика несподівано, без жодних попереджень: *All wanting to express the sheer grief, sadness and loss, for the whole world to see, remembering the lives and the spirits that were taken so abruptly* [Nardel 2007].

Суміжними до розглянутих вище евфемізмів є евфемістичні звороти, згідно з якими померла особа перемістилася нагору, причому можливі варіанти.

У першому випадку йдеться про подорож нагору без точної вказівки місця призначення. Таких прикладів три: *He also told his minister, „If this thing doesn't come out right, don't worry about me, I'm just going on higher”* [Bush 2006]; *I would tell you to rest in peace, but I know you're up there fighting for all of us* [Canosa 1997]; *Donald, I know you're up there, smiling* [Walsh 2008: 74]. У другому прикладі додатково сповіщається, що померлий кубинський політичний активіст, який боровся проти режиму Фіделя Кастро, і надалі продовжуватиме слідувати своєму земному покликанню – боротьбі за незалежність Куби. У третьому прикладі спостерігаємо поєднання мотиву подорожі з мотивом спокою, радості (концептуальна метафора DEATH IS PEACE AT LAST).

У другому випадку йдеться про подорож на „класичні” небеса,

таких прикладів у вибірці нараховується сім, серед них: *We pray that you're in heaven now, little man [...]* [Walsh 2008: 22].

У наступному прикладі сповіщається про подорож померлого Майкла Джексона на Місяць, на якому він неодмінно буде сидіти (спостерігаємо паралель з маленьким принцем з однойменної казки А. де Сент-Екзюпері): *Today, although our hearts are aching, we need to look up, where he is undoubtedly perched on a crescent moon* [Hilario 2009].

У третьому прикладі йдеться про померлих астронавтів, які в 1986 році здійснювали подорож на космічному кораблі „Челенджер”: бачимо, що померлі здійснили далеку подорож вище зірок і тепер влаштовують собі там домівку в спокої та вірі у вічне життя: *We can find consolation only in faith, for we know in our hearts that you who flew so high and so proud now make your home beyond the stars, safe in God's promise of eternal life* [Reagan 1986].

Так само про подорож до зірок, а то й навіть вище них, сповіщається ще в одній надгробній промові на смерть астронавтів космічного корабля „Коламбія”, яку виголошував Дж. Буш: *She went there [to the stars], and beyond* [Bush 2006].

Про подорож назустріч Всевишньому повідомляється в наступному евфемістичному звороті: *He has gone to meet the Great Head of Light Entertainment in the sky [...]* [Cleese 2006]. Цього разу Бог постає в ролі Голови Розваг, саме тому цей зворот можна також зарахувати до концептуальної метафори DEATH IS ENTERTAINMENT.

Отже, в англійських надгробних промовах концепт DEATH може передаватися крізь призму 13 концептуальних метафор, проте переважає бачення смерті крізь призму таких метафор, як DEATH IS A LOSS та DEATH IS A JOURNEY, на які разом припадає 34,3% метафоричного висловлювання про смерть.

Література

Anthony 2009 – Anthony C. Cindy Anthony writes eulogy for Caylee Anthony, says Caylee 'will be watching over so many other children' [Електронний ресурс] / C. Anthony. – 2009. – Режим доступу : <http://www.orlandosentinel.com/news/local/caylee-anthony/orl-cayleeobit0809feb08,0,6804558.story>; **Brown 2005** – Brown G. Gordon Brown's eulogy to Robin Cook [Електронний ресурс] / G. Brown. – 2005. – Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk/politics/2005/aug/12/labour>; **Bush 2004** – Bush G. George W. Bush's Eulogy for Ronald Reagan [Електронний ресурс] / G. Bush. – 2004. – Режим доступу : <http://www.eulogyspeech.net/famous-eulogies/George-W-Bush-Eulogy-for-Ronald-Reagan.shtml>; **Bush 2006** – Bush G. President Bush's Memorial Speech for the Columbia Astronauts [Електронний ресурс] / G. Bush. – 2006. – Режим доступу : http://dying.about.com/od/famousmemorable_eulogies/qt/columbia.htm; **Canosa 1997** – Canosa R. M. Text of Raul Mas Canosa's eulogy [Електронний ресурс] / R. M. Canosa. – 1997. – Режим

доступу : <http://www.christusrex.org/www2/fcf/raulmas112697.html>;
Churchill 1940 – Churchill W. Neville Chamberlain Eulogy [Електронний ресурс] / W. Churchill. – 1940. – Режим доступу : <http://www.speaking-tips.com/Eulogies/Neville-Chamberlain-Eulogy.aspx>; **Cleese 2006** – Cleese J. Graham Chapman's Memorial Speech [Електронний ресурс] / J. Cleese. – 2006. – Режим доступу : <http://www.eulogyspeech.net/famous-eulogies/Graham-Chapman-Memorial-Speech-by-John-Cleese.shtml>; **Davis 1965** – Davis O. Malcolm X's Eulogy by Ossie Davis [Електронний ресурс] / O. Davis. – 1965. – Режим доступу : <http://www.eulogyspeech.net/famous-eulogies/Malcolm-X-Eulogy-by-Ossie-Davis.shtml>; **Hilario 2009** – Hilario F. A. Brooke Shields' eulogy of Michael Jackson [Електронний ресурс] / F. A. Hilario. – 2009. – Режим доступу : <http://www.americanchronicle.com/articles/view/109838>; **Nardel 2007** – Nardel J. Hopeless, Helpless, Lost – Memorial for Virginia Tech Massacre Victims [Електронний ресурс] / J. Nardel. – 2007. – Режим доступу : <http://ezinearticles.com/?Hopeless,-Helpless,-Lost---Memorial-for-Virginia-Tech-Massacre-Victims&id=536003>; **Nixon 1972** – Nixon R. Eulogy Delivered at Funeral Services for J. Edgar Hoover [Electronic resource] / R. Nixon. – 1972. – Режим доступу : <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=3397&st=eulogy&st1>; **Reagan 1986** – Reagan R. Reagan's Eulogy for the Challenger Astronauts [Електронний ресурс] / R. Reagan. – 1986. – Режим доступу : <http://www.eulogyspeech.net/famous-eulogies/Ronald-Reagan-Eulogy-for-the-Challenger-Astronauts.shtml>; **Thatcher 2004** – Thatcher M. Margaret Thatcher's Eulogy to Ronald Reagan [Електронний ресурс] / M. Thatcher. – 2004. – Режим доступу : <http://www.eulogyspeech.net/famous-eulogies/Margaret-Thatcher-Eulogy-to-Ronald-Reagan.shtml>; **Van Horn 2009** – Van Horn C. Michael Jackson's brother Marlon and daughter Paris speak [Електронний ресурс] / C. Van Horn. – 2009. – Режим доступу : <http://www.examiner.com/us-headlines-in-national/michael-jackson-s-brother-marlon-and-daughter-paris-speak>; **Walsh 2008** – Walsh R. Great Australian Eulogies / R. Walsh. – Allen & Unwin, 2008. – 216 p.

Сандига Л. О. Концептуальні метафори для позначення смерті в англомовних надгробних промовах

Статтю присвячено дослідженню концептуальних метафор, які представляють концепт DEATH у англомовних надгробних промовах. З огляду на табуїзованість теми смерті, концептуальні метафори вербалізовано евфемізмами. Загальна кількість концептуальних метафор, які передають концепт DEATH у надгробних промовах, дорівнює 13, проте найбільш частотними в цьому виді дискурсу є концептуальні метафори DEATH IS A LOSS та DEATH IS A JOURNEY.

Ключові слова: надгробна промова, некролог, концептуальна метафора, евфемізм.

Сандыга Л. А. Концептуальные метафоры, обозначающие смерть, в англоязычных надгробных речах

Статья посвящена исследованию концептуальных метафор, представляющих концепт DEATH в англоязычных надгробных речах. Ввиду табуированности темы смерти, концептуальные метафоры вербализируются эвфемизмами. Общее количество концептуальных метафор, передающих концепт DEATH в надгробных речах, составляет 13, однако наиболее частотными в данном виде дискурса являются концептуальные метафоры DEATH IS A LOSS и DEATH IS A JOURNEY.

Ключевые слова: надгробная речь, некролог, концептуальная метафора, эвфемизм.

Sandyga L. O. Conceptual metaphors denoting death in English eulogies

The article is devoted to the study of conceptual metaphors representing DEATH in English eulogies. Death being a taboo subject, conceptual metaphors are verbalized by euphemisms. The total number of conceptual metaphors representing DEATH in eulogies stands at 13, however the most frequent metaphors in this type of discourse are DEATH IS A LOSS и DEATH IS A JOURNEY.

Key words: eulogy, obituary, conceptual metaphor, euphemism.

Х. Р. Ткач (Львів)

УДК 821.112.2'373.43'276.6:33

**НОВОУТВОРЕННЯ ТА НЕОЛОГІЗМИ
У СФЕРАХ БІЗНЕСУ Й ОБСЛУГОВУВАННЯ
(на матеріалі німецьких фахових текстів)**

З розвитком суспільства виникають нові поняття, предмети та явища, які потребують найменування, тому поява лексичних новотворів – явище цілком закономірне. Під впливом зовнішніх чинників та суспільних процесів людина постійно змінює мову, удосконалюючи її, що призводить до динаміки мовного матеріалу та зумовлює еволюцію словникового складу мови. Можливість вільно висловлювати свої думки за допомогою різних мовних варіацій сприяє утворенню нових номінацій.

Проблемам неології та неологізації в німецькій мові присвячені праці відомих лінгвістів В. Девкіна, О. Розен, М. Степанової, І. Чернишової, О. Огуя, Б. Гінки, Th. Schippmann, H. Glück та ін. Дослідження структури, семантики, синтаксису та функціонування німецьких композитів здійснювали вчені: В. Вашунін, Л. Кованцева, О. Кубрякова, В. Павлов, I. Barz, L. Eichinger, W. Fleischer, W. Motsch, S. Olsen, L. Ortner, C. Peschel, J. Toman та ін.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз характерних особливостей нових лексичних одиниць, конкретизація їхнього місця в словниковому складі німецької мови, з'ясування інтра- та екстрамовних чинників, які сприяють їхньому поширенню.

Об'єктом дослідження є іменні композити з першим субстантивним компонентом „*Bedienung*”.

Фіксація нових явищ дійсності вимагає кількісного та якісного розширення словникового складу мови та передбачає й появу нових слів, і виникнення нових лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), перейменувань, групувань значень тощо. За твердженням М. Кирилюк, поява нових слів – аналогічно як і їхнє зникнення – виражає пристосування словника до нових реалій і є необхідною для подальшого функціонування мови як засобу спілкування та порозуміння [Кирилюк 2010: 54]. Як уважає С. Соколовська, неологізація – це міжривневий процес, який охоплює всю сукупність одиниць лексикону індивіда або суспільства та їхній зв'язок із фразеологією, морфологією, словотворенням [Соколовська 2008: 198].

Зазначимо, що неологізми як окрема категорія лексичного складу мови не мають єдиного універсального визначення серед мовознавців. Дослідники трактують їх як слова, значення або сполучення слів, які позначають нову реалію (предмет або поняття) та з'явилися в мові порівняно недавно [Розен 2000: 8], як слова, які ще не ввійшли в узус [Schirpan 2002: 9], які мають конотацію новизни [Herberg 2002: 142].

Проте визначення неологізму за денотативною (позначення нової реалії) або стилістичною (ефект новизни) ознаками не охоплює всієї сукупності неологізмів, а визначення неологізмів як слів, досі не зареєстрованих лексикографами, не опирається на властиві їм лексико-семантичні особливості. Лексичні інновації можуть бути пов'язані й з новим референтом, коли нове слово з'являється одночасно з появою нового поняття (неологізми за формою), і з перейменуванням існуючої реалії з метою економії мовних засобів та вираження експресії (неологізми за змістом).

Тому розглядаємо неологізми не лише як лексичні одиниці, які мають нову, ще не зареєстровану форму, але й як нові назви існуючих референтів. Нові значення вже існуючих одиниць мови, які з'являються в певний період її розвитку, поширюються й визнаються як мовна норма. Вони сприймаються як нові одиниці мови, оскільки ще не належать до мовної системи, а лише з часом стають її елементами [Соколовська 2008: 198; Кирилюк 2010: 54].

Отже, виникнення та класифікація лексичних новотворів розглядаються виключно в контексті поняття норми як форми існування мови. Адже поява нового слова чи ЛСВ повинна отримати оцінку як мовне явище в межах окресленої нормативності. Зумовлене часовими та соціальними чинниками варіювання мовної норми формує її динамічний

характер та поліваріантність для різних соціальних груп. Неологізми можна охарактеризувати як норму особливого роду, яка має свої типові закономірності. Характерним (за С. Соколовською) для неології є актуальність, регулярність, повторюваність й окремих лексичних одиниць, і їхніх моделей [Соколовська 2008: 199].

На думку іншої дослідниці Н. Вовчук, будь-який семантичний неологізм на момент свого виникнення є оказіональним продуктом індивідуально-авторської мовотвірності, створеним на замовлення конкретної ситуації [Вовчук 2000: 4]. Отже, можемо трактувати неологізми як функціональні новоутворення, які відповідають конкретній інформаційній або комунікативній потребі, є новими за формою або змістом (або і за формою, і за змістом), і мають уживаність у мовленні.

Оскільки будь-яке нове слово має якості неологізму, тобто тимчасову конотацію новизни, новоутворення відрізняються від канонічних слів особливими зв'язками з часом, які фіксуються виключно у свідомості мовців. Отже, дослідження неологізмів тісно пов'язане з певними часовими параметрами. У розвинених мовах кількість неологізмів, зафіксованих у газетах і журналах протягом одного року, становить десятки тисяч. На наше переконання, це зумовлено передовсім соціальною потребою в називанні всього нового та в його осмисленні, внутрішньомовними чинниками – тенденціями до економії, уніфікації, системності мовних засобів, етимологією, завданнями експресивно-емоційної стилістичної виразності тощо, наприклад, *Bedienungsaufschlag*, *Bedienungsgeld* – націнка за обслуговування в закладах готельно-ресторанного типу; *Bedienungsform* – форма обслуговування в торгівлі; *Bedienungskühltheke* – охолоджувальний прилавок для самообслуговування; *Bedienungskosten* – експлуатаційні витрати і т. п.

Домінантну групу інноваційної лексики становлять наукові новоутворення, що відображають саме наукові поняття. Часто вони виходять за межі вузького вживання й використовуються задля потреб щоденного спілкування чи поширення науково-технічних знань. Окремі слова стають загальноновживаними внаслідок значного поширення самих предметів чи явищ або частого їх уживання в пресі, наприклад: *Bedienungsgüte*, *Bedienungsqualität* – якість обслуговування; *Bedienungspersonal* – обслуговуючий персонал та ін.

У той час, як більшість неологізмів мають відбиток спонтанності, у галузі бізнесу та обслуговування вони є новоутвореннями цілеспрямованого характеру. До цих найменувань висуваються певні вимоги, що відображають їхню здатність привернути увагу, запам'ятатися, змусити купити певний товар чи замовити послугу.

У мовознавстві розрізняють внутрішньомовні та зовнішньомовні шляхи неологізації. До перших належать неологізми, утворені стандартними продуктивними засобами словотвору: основоскладанням, деривацією, афіксацією та скороченням. Лексеми, утворені цими

способами, складаються з уже наявних у мові твірних елементів, а новизна полягає в їх особливому вияву нового смислу. До других належать запозичення з інших європейських мов, які, потрапляючи в німецьку мову, асимілюються відповідно до норм правопису та граматики мови-реципієнта.

Зазначимо, що композити-неологізми утворюються не лише з метою номінації нового референта, але й як метод компресії інформації та зв'язності тексту. Вони можуть бути й стилістично-нейтральними, й експресивно-забарвленими [Карпюк 2010: 62].

Розглядаючи неологію на морфологічному рівні, виявили, що серед нових слів домінують іменники, оскільки саме терміни-іменники складають $\approx 60\%$ досліджуваного термінологічного масиву. „У дослідженнях неологізмів останніх років співвідношення власне німецьких неологізмів та неологізмів-запозичень визначається як 60% до 40%. При цьому серед німецьких новотворів (нових лексем та нових значень) 68% є складними словами, 16% – похідними, 11% – скороченнями, тоді як морфологічно 85% їх є іменниками, 9% – дієсловами й решта 6% розподіляються між іншими граматичними розрядами слів” [Кирилюк 2010: 55].

На думку Л. Рись, композити – це цілісна лексико-граматична конструкція, яка утворилася з метою номінації складного розчленованого мисленнєвого конструкту (концепту) за допомогою складання кількох основ, простих чи похідних слів, які репрезентують різнорідні ознаки вербалізованого концепту [Рись 2010: 4].

Поділяємо цю думку й уважаємо, що композиція є одним з найпродуктивніших методів іменникового словотворення в німецькій мові, оскільки саме за допомогою композита можна об'єднати кілька самостійних змістів, що зумовлює компресію та концентрацію інформації.

На наш погляд, іменний композит – це складний іменник з бінарною структурою, у якій перший складник підпорядкований другому, що визначає граматичне значення та понятійну категорію всієї конструкції, у той час як перший виражає диференційні смислові ознаки, наприклад: *Bedienungsprozess* – процес обслуговування; *Bedienungsmodell* – модель обслуговування та ін.

Зазначимо, що особливістю іменних композитів є здатність формувати понятійні класи, докладніше порівняно з афіксами представляти денотат за допомогою другого складника, можливість вербалізувати кілька ознак об'єкта номінації, передавати не лише понятійний, але й образний компонент у формі метафори чи метонімії.

Проблемі функціонального навантаження композитів-неологізмів у контексті присвячено праці сучасних німецьких мовознавців: С. Peschel, W. Wildgen, L. Lipka, H. Elsen та ін., які до основних функціональних сфер складних слів зараховують референційну, текстуальну та

стилістичну. У першому випадку композит створюється з метою номінації поняття, є зрозумілим і підлягає інтерпретації за межами контексту, оскільки зрозумілими є семантичні відношення між його складниками. У другому випадку складне слово формально або змістовно пов'язане з текстом, а його функція полягає в уникненні повтору при побудові тексту, як засіб семантичної та синтаксичної компресії інформації, для полегшення її сприйняття та розуміння. Отже, стилістична функція композитів-неологізмів – вплинути на читача: викликати інтерес, привернути увагу, змінити думку тощо. [Карпюк 2010: 61, 62].

На підтвердження викладених вище теоретичних міркувань проаналізуємо приклади з фахових німецьких текстів:

„So kann die Leistung des Hotelfrühstücks beurteilt werden nach der „Büffetversion“ oder nach der „Bedienungsversion“. Wie umfangreich sind das Angebot und dessen Qualität? Wie wird das Büffet präsentiert und wie viele Mitarbeiter werden in beiden „Frühstücksvarianten“ eingesetzt?“ [Seitz 1997: 132]. *„Таким чином послуга готельного сніданку може оцінюватися за „версією буфету“ або за „версією обслуговування“. Наскільки багата пропозиція та її якість? Яким чином презентовано буфет і скільки працівників задіяні в обох „варіантах сніданку“?“*

Як засвідчує приклад, для розуміння того чи того неологізму-композита у фаховому тексті необхідне, передовсім, правильне розуміння його складових компонентів, що неможливо без даних, зареєстрованих у фаховому словнику. У наведеному прикладі композит **Bedienungsversion** перекладаємо як „версія обслуговування“, маючи на увазі думку обслуговуючого персоналу (офіціантів, барменів та ін.), відповідно при перекладі складного іменника **Büffetversion** – версією працівників буфету. Таким чином, „обслуговуючий персонал“ та „працівники буфету“ – це вузькогалузеві лексико-семантичні варіанти німецьких іменників **Bedienung** і **Büffet**, уживані у сфері обслуговування, зокрема готельно-ресторанного бізнесу.

У процесі дослідження з'ясовано, що експресивна функція неологізмів-композитів значною мірою зумовлена їх незвичайним звучанням, неочікуваним змістом або незвичною комбінацією складників. Зазвичай, такі неологізми не мають еквівалентів перекладу, тому для його передачі використано дескриптивний спосіб. Для прикладу:

*„Aus den Häufigkeitsverteilungen der Antworten zu den allgemeinen Fragen nach dem **Bedienungswunsch** / **-Ist** konnte der Schluss gezogen werden, dass zwischen dem **Bedienungswunsch** und dem **Bedienungs –Ist** Übereinstimmung besteht. Bei den Fragen nach dem **Bedienungswunsch** / **-Ist** pro Einkaufsphase ergaben sich dagegen erhebliche Differenzen zwischen **Bedienungswunsch** und **Bedienungswirklichkeit**“* [Erbel 2003: 66]. *„Із статистичного розподілу відповідей на загальні питання щодо*

бажаного та фактичного обслуговування можна зробити висновок, що бажане обслуговування відповідає фактичному. Проте на запитання щодо **бажаного та фактичного обслуговування** за одну закупівельну фазу виявляються суттєві відмінності між бажаним та **реальним обслуговуванням**". Аналогічно:

„*Produkte sind so zuverlässig auszulegen, dass **Bedienungs- oder Betriebsfehler** durch Selbstregelungsmechanismen, wo immer möglich, ganz ausgeschlossen werden – und dort, wo sie nicht zu verhindern sind, nur zum vorübergehenden Funktionsstillstand, nicht aber zu Schäden am Produkt führen*” [Schäppi, Andreasen 2005: 469]. „Продукти слід виставляти настільки надійно, щоб при найменшій можливості завдяки механізмам саморегулювання повністю виключити **помилки в обслуговуванні чи експлуатації** – а там, де їх неможливо уникнути, щоб вони призводили лише до тимчасового функціонального застою, а не завдавали шкоди продукту”.

Отже, будь-який неологізм у формі іменного композита є вербалізованим концептом, який охоплює кілька мінімальних цілісних мисленневих одиниць (концептів). Так, вербалізований концепт **Bedienungsinstitutionen** є інтеграцією структур концептів **Bedienung** та **Institutionen**, а композит **Bedienungssysteme** у свою чергу інтегрує концепти **Bedienung** та **Systeme**. В обох випадках концепт **Bedienung** експлікує сему надання послуг, зокрема обслуговування. Наведемо текстовий приклад:

„*Vor diesem Hintergrund werden die **Bedienungs- und Beratungsinstitutionen** im Warenhaus systematisiert und idealtypisch dargestellt. ... Allerdings stellten diese Investitionen im Kern eine Fortschreibung der bisherigen Konzepte dar, die eher einer Renovierung und Neueinrichtung einer Wohnung entsprachen, als einer Konzept-Evolution. Das kann beispielhaft an den **Bedienungs-, Beratungs- und Präsentationssystemen** aufgezeigt werden, da diese eine Schnittstelle zwischen dem Leistungsprogramm der Einkaufsstätte und den Kundenwünschen verkörpern*” [Trommsdorff 2006: 43]. „З цієї позиції систематизовано та типово зображено **обслуговувально-консультаційні інституції** в універмазі. ... Проте ці інвестиції по суті є коректуванням статистичних даних існуючих концептів, які відповідають швидше ремонту та переоблаштуванню квартири, ніж еволюції концепту. Це може бути проілюстровано на прикладі **обслуговуючих, консультаційних та презентаційних систем**, оскільки вони виконують роль точки перетину між програмою послуг, які надає торгова точка, та побажаннями клієнта”.

Приклад засвідчує, що особливістю іменних композитів є категоризація об'єкта номінації, яку він успадковує разом із граматичними категоріями роду й числа від другого складника, у той час як від першого складника він набуває сему видового значення.

Порівняймо:

„Im Vordergrund dieses neuen Verkaufsverhaltens steht der Mensch und nicht die Ware. Das soll selbstverständlich nicht heissen, dass Letztere an Bedeutung verloren hat, sondern dass die menschliche Beziehung, die **Bedienungs- und Beratungsqualität** markant an Bedeutung gewonnen hat” [Weiss 2009: 68]. „На першому плані цієї нової купівельної поведінки стоїть людина, а не товар. Само собою зрозуміло, це свідчить не про втрату значення товару, а про помітне зростання значення людських взаємин, якості обслуговування та консультації”.

Концепт **Qualität** називає клас предметів, до якого відносимо позначуване іншими словами родово поняття об'єкта номінації, натомість **Bedienung** дає функціональну характеристику складного іменника **Bedienungsqualität**, репрезентуючи його диференційну ознаку.

Аналізуючи наведені вище приклади, можемо говорити про композити як про особливі поняття для особливих референтів (*Bedienungsversion, Büffetversion*) та розглядати їх як особливі текстотвірні слова, які об'єднують вживані раніше лексичні компоненти в нових комбінаціях (*Bedienungssystem, Beratungssystem* → *Bedienungs-, Beratungs- und Präsentationssystemen; die Bedienungsinstitution, die Beratungsinstitution* → *Bedienungs- und Beratungsinstitutionen*), а також як мовні засоби передачі інформації в згорнутій синтаксичній та смисловій формі (*Bedienungs- oder Betriebsfehler* → *die Fehler bei der Bedienung oder im Betrieb, die Bedienungs- und Beratungsqualität* → *die Qualität der Bedienung und der Beratung*).

На основі проведеного семантичного аналізу іменних композитів у німецьких фахових текстах можемо стверджувати, що це цілісні лексико-граматичні конструкції, які утворилися шляхом складання кількох основ, а їхнє лексичне значення розглядати як результат інтеграції та взаємозв'язку семантичних структур складників.

Як висновок зазначимо, що лексичні інновації можуть мати різну перспективу розвитку: деякі з них є тимчасовими, приреченими на коротке існування, з певних причин вони не входять в узус і зникають з мовної системи, інші втрачають конотацію новизни та входять до лексичного складу мови, стають загальноприйнятними й широкоживаними, можуть стати основою для подальших словотвірних процесів.

Література

Вовчук 2000 – Вовчук Н. І. Авторські неологізми як спеціальний засіб художньої виразності і як одиниця поетичного тексту / Н. І. Вовчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2000. – Вип. 8. – С. 62 – 66; **Девкин 1984** – Девкин В. Д. Переименование / В. Д. Девкин // Речевые аспекты изучения современного немецкого языка : сб. науч. тр. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1984. – С. 3 – 30; **Карпюк 2010** –

Карпюк В. А. Функціональні особливості композитів-неологізмів німецької мови (на матеріалі газетних текстів) / В. А. Карпюк // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Філологічні науки. – Кн. 1. – 2010. – С. 60 – 63; **Кирилюк 2010** – Кирилюк М. Інновації в лексиці німецької мови початку XXI ст. / М. Кирилюк // Наук. зап. – Сер. : Філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (3). – С. 53 – 57; **Рись 2010** – Рись Л. Ф. Когнітивно-комунікативні особливості іменних композитів у німецькомовному медіа-дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови ” / Л. Ф. Рись. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 20 с.; **Розен 2000** – Розен Е. В. Как появляются слова / Е. В. Розен. – М. : Высш. шк., 2000. – 142 с.; **Соколовська 2008** – Соколовська С.Ф. Лексичні зміни в аспекті нормалізаційних процесів / С.Ф. Соколовська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. Філологічні науки. – Житомир, 2008. – Вип. 40. – С. 198 – 201; **Erbel 2003** – Erbel Ch. Bedingungen der Kundenzufriedenheit und des Kunden- und Mitarbeiterverhaltens in Dienstleistungsbegegnungen. Eine theoretische und empirische Analyse. Dissertation / Christiane Erbel. – Technische Universität Darmstadt : Gabler Edition Wissenschaft, 2003. – S. 189; **Herberg 2002** – Herberg D. Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Probleme ihrer Erfassung und Beschreibung / Dieter Herberg // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig, 2002. – № 4. – S. 195 – 200; **Schäppi, Andreasen 2005** – Schäppi B., Andreasen M. Handbuch Produktenentwicklung / Bernd Schäppi, Mogens M. Andreasen. – München : Carl Hanser Verlag, 2005. – S. 862; **Schippan 2002** – Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2002. – 305 s.; **Seitz 1997** – Seitz G. Hotelmanagement / Georg Seitz. – Berlin : Springer-Verlag, 1997. – S. 132; **Trommsdorff 2006** – Trommsdorff V. Handelsforschung 2006 / Trommsdorff Volker. – Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 2006. – S. 266; **Weiss 2009** – Weiss H. Den Kunden zum König machen: Erkenntnisse aus 10000 Testkäufen. Ein Praxisbuch über Mystery Shopping im Einzelhandel / Hans Weiss. – Norderstedt : Books on Demand GmbH, 2009. – S.96.

Ткач Х. Р. Новоутворення та неологізми у сферах бізнесу й обслуговування (на матеріалі німецьких фахових текстів)

Статтю присвячено комплексному аналізу німецьких новоутворень та неологізмів з першим компонентом „Bedienung” у сферах бізнесу та обслуговування. З’ясовано, що широке використання неологізмів зумовило численні семантичні зміни. Увагу акцентовано на неологізмах-композитах, що виникають з метою компресії текстової інформації та семантично-стилістичних функцій.

Ключові слова: неологізми, новоутворення, композит, лексичний склад мови, семантична зміна.

Ткач К. Р. Новообразования и неологизмы в сферах бизнеса и обслуживания (на материале немецких специальных текстов)

Статья посвящена комплексному анализу немецких новообразований и неологизмов с первым компонентом „Bedienung” в сферах бизнеса и обслуживания. Выяснено, что широкое использование неологизмов вызывает множественные семантические изменения. Внимание обращено на неологизмы-компози́ты, которые возникают с целью компрессии текстовой информации и семантико-стилистических функций.

Ключевые слова: неологизмы, новообразования, композит, лексический состав языка, семантическое изменение.

Tkach Kh. New formation and neologisms in spheres of business and service (on the basis of German special texts)

The article is devoted to complex analysis of German new formations and neologisms with first component „Bedienung” in spheres of business and service. It is pointed out that wide usage of neologisms has brought about numerous semantic changes. Attention is focused on composite neologisms which appear to compress both information of the text and its semantic-stylistic functions.

Key words: neologisms, new word formations, composite, lexical composition of the language, semantic change.

І. Ю. Шкіцька (Тернопіль)

УДК 811.161.2'371'27

**РІЗНОВИДИ МЕТАФОРИ
В МАНІПУЛЯТИВНІЙ СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВУ**

Сучасна лінгвістика характеризується зорієнтованістю на дослідження функціонування мови в людському суспільстві, вивчення мовних явищ у функціонально-семантичному й комунікативно-прагматичному аспектах.

Досліджуючи мову як засіб здійснення впливу, учені використовують тріаду „стратегія-тактика-прийом”. Стратегічний підхід як особливий тип прагматичного опису дискурсу застосовують А. Баранов, К. Сєдов, О. Іссєрс, В. Бушкова, О. Фадєєва, Л. Веретенкіна, Т. Янко, Ю. Пирогова, Ю. Іванова, В. Андрєєва, А. Олянич, О. Яшенкова, І. Морозова, О. Лазуткіна, К. Мудрова, А. Белова, О. Дмитрук, О. Белозєрова, Л. Кислякова, О. Герасименко, А. Дубських, О. Даньшина та ін. Попри зростаючу кількість праць із прагмалінгвістики, об'єктом розгляду яких є комунікативні стратегії та їх тактики, дотепер учені не виділяли і всебічно не вивчали маніпулятивну стратегію позитиву, що й

зумовлює актуальність нашого дослідження.

За допомогою цієї стратегії мовець прагне змінити поведінку співрозмовника чи його емоційно-психічний стан, повідомляючи йому приємну інформацію у вигляді компліментів, похвал, схвалень, а також самопохвал і висловлювань, що передають прихильне ставлення до адресата чи виражають спільне між комунікантами.

Основною тактикою досліджуваної стратегії постає тактика підвищення значимості співрозмовника, яку репрезентують експресиви – компліментарні висловлювання та висловлювання на позначення позитивного ставлення до адресата. Ця тактика базується на оцінці. Оцінним висловлюванням притаманна здатність до інтенсифікації та деінтенсифікації [Ильина 1981; Иванина 1984: 12; Брусенцова 1985: 53; Гриценко 1988: 82 – 83]. Характерною особливістю експресивів, що репрезентують маніпулятивну стратегію позитиву, є інтенсифікація позитивно-оцінних сем, які допомагають виразити ставлення до адресата й дати позитивну оцінку його якостям, заслугам, характеристикам. Інтенсифікація збільшує іллокутивну силу мовленнєвого акту, сприяє досягненню бажаного перлокутивного ефекту. Засобами інтенсифікації позитивної оцінки співрозмовника та вираження прихильності до нього в маніпулятивній стратегії позитиву постають стилістичні фігури та художні тропи.

Художні тропи, стилістичні фігури та функції значень мовних одиниць в умовах незвичної предметної співвіднесеності становлять об'єкт семасіології. У розмовному мовленні вони посилюють дієвість висловлювання завдяки тому, що до суто логічного змісту додаються різні експресивно-емоційні відтінки [Веретенкина 2004: 116].

Серед стилістичних фігур вирізняють фігури накопичення (різноманітні повтори, синонімічні „підкріплення”, багатосполучниковість), фігури уникнення (еліпс, силепс, асиндетон, безсполучниковість, анаколупф (синтаксична неузгодженість)), фігури переміщення, чи розміщення, – інверсія, різні види паралелізму; фігури переосмислення: а) з перенесенням значення (метафора, метонімія, синекдоха, іронія); б) зі звуженням значення (емфаза, мейозис); в) посиленням значення (гіпербола), г) деталізацією значення (перифраз) [Ткаченко 2003: 297].

Різновидами метафори є метонімія, чи перейменування, синекдоха, перифраз та персоніфікація. Виявлення специфіки їх репрезентації в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву становить мету нашої наукової розвідки. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: показати особливості функціонування метонімії, синекдохи, перифразу та персоніфікації в маніпулятивному дискурсі; визначити тематичні групи та різновиди метонімії й перифразу, що мають місце в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії

позитиву.

Метонімія – художній троп чи механізм мовлення, що полягає в перенесенні значення одного слова на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для даного слова предметом за своєю природою. На відміну від метафори, метонімічне зіставлення предметів відбувається не за подібністю, а за суміжністю (належністю до одного кола явищ, понять одного порядку). Якщо метафора виконує в реченні характеристичну функцію, яка здійснюється зазвичай через значення слова і орієнтована переважно на позицію предиката, то метонімія виконує в реченні ідентифікаційну функцію й стосується суб'єкта та інших актантів. Отже, метафора презентує передусім зсув у значенні, а метонімія – зсув у референції.

У тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву метонімія постає засобом інтенсифікації позитивної оцінки: виділяючи частину чи атрибут якихось рис, учинків чи явищ, що заслуговують схвалення, цей стилістичний прийом допомагає адресанту сконцентрувати увагу адресата на головному, що робить компліментарне висловлювання конкретнішим, лаконічнішим і виразнішим. Тут представлені такі різновиди метонімії:

– **метонімія належності** – метонімія, суть якої полягає в заміщенні назви предмета вказівкою на ім'я його творця/власника, наприклад: (журналістка бере інтерв'ю в художниці – своєї давньої приятельки)

[– *Ти б повісила?* – художниця зненацька чутко подається наперед.
– *Чесно, повісила б?*

– *Го, ще й як – із вистрибом! Тільки, вибач, Владо, де в нас гроші на такі розкоші?*] *Я стільки не заробляю, щоб на Владиславу Матусевич собі дозволити!* (О. Забужко) – „Я стільки не заробляю, щоб дозволити собі (купляти) картини Владислави Матусевич”;

– **метонімія ознаки** – метонімія, в основі якої лежить заміщення назви суб'єкта його атрибутом, наприклад, пор.: (полонений хоче запобігти ласки офіцера, під наглядом якого перебуває) [*Що ж, скажу, коли хочете. Бо дуже хочу вірити, що*] *не в усіх словаків під військовими мундирами загаснув розум, вмерла честь, випріла гідність і совість* (І. Головченко, О. Мусієнко) – „Не в усіх словаків-військових загаснув розум, вмерла честь, випріла гідність і совість”;

– **метонімія місця** – заміщення назви об'єкта вказівкою на місце його знаходження (*Росія уміє шанувати таланти, Вам славу кричатиме Україна, Корона поблажливо і шляхетно ставиться до козацького звичаю і под.*), наприклад: (князь Волконський переконає свого соратника належним чином прийняти послів) *Найсвітліший! Вустами своїх послів з вами бажає розмовляти Європа* (П. Наніів); (агітатор до „вільного козацтва” хоче завербувати селянина Кіндрата Дарія) – *Розумію і тому дозволяю собі сказати вам, що на таких, як ви,*

розраховує зараз *Україна* наша, як ніколи (А. Іщук);

– *метонімія засобу* – метонімія, що базується на заміщенні назви ознаки чи дії вказівкою на знаряддя, пов'язане з нею, наприклад: (гестапівець хоче вмовити полоненого лікаря співпрацювати) *Я був терплячий, бо знав, що мистецтво скальпеля є вище мистецтво, і воно служить не лише гуманності, а й науці* (Д. Бедзик).

Видом метонімії є антономазія, яка полягає в заміні загального поняття, як правило, людської якості, власною назвою. Інакше кажучи, власне ім'я, найчастіше ім'я особи, що вирізняється якоюсь характерною ознакою або сталою належністю до певного явища, стає прикметою цієї ознаки або цього явища [Галич 2001: 220-221], наприклад:

1) (радянський розвідник удає із себе залицяльника Лори – доньки свого „названого батька”, флірт) *Маргарита, справжня Маргарита, в яку до нестями закохався Фауст!* (Ю. Дольд-Михайлик);

2) (слуга запобігає перед артистом, у якого постійно позичає гроші) [КРАМАРЮК. <...> *Я вмент (бере шапку!). Іван Макарович, Кактус живе далеко, ножки у мене старенькі <...> А?*

ІВАН. Грошей?]

КРАМАРЮК. Яка догадливість! Бісмарк! (відомий німецький державний діяч, дипломат. – І.Ш.). *По одному натяканню все зрозумів <...> Що я сказав? Людмила Павловна, що я сказав? Одно слово, і не слово, а літеру „а”?* І Іван Макарович догадався. *Великий артист ...*

ІВАН (дає гроші). На, щоб ти мені тиждень не приставав за грішми!]

КРАМАРЮК (взявши). Боже мій, місяць не скажу ні слова (трясе на руці червонець). А щедрість, щедрість, щедрість яка! Кін (відомий англійський актор-трагик – І.Ш.) *<...> що Кін? Кін – цуценя в порівнянні з нашим Іваном Макаровичем* (І. Карпенко-Карий).

Так, у першому прикладі мовець, даючи співрозмовниці номінацію „Маргарита” (ідеться про фаустівську Маргариту), непрямим чином називає її роковою жінкою, підкреслює її внутрішню красу й талант спокушування чоловіків. У другому прикладі номінація „Бісмарк” маркує позитивну оцінку розумових здібностей адресата і його неконфліктність, а номінація „Кін” дозволяє мовцю дати високу оцінку акторському таланту співрозмовника.

У тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву частотністю характеризується синекдоха, чи кількісна метонімія, – художній троп, у якому відбувається перенесення значення із цілого на його окрему частину (*Мої вуха почули, очі побачили, Язики восхвалять вашу мудрість, Дивується з вашої хоробрості, Схиляюсь перед вашою рішучістю, мудрістю слів, Прийшов звернутися до вашого розуму, Батьківщина жде ваших працюючих рук, Куди мені до ваших досвідчених голів!, Дбає про скриню* (ідеться про посаг) тощо), наприклад: (гетьман Іван Брюховецький домагається прихильності мас,

хоче повернути на свій бік старійшин) *Усі ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні* (П. Куліш) – „Усі ми перед вами (старшими і досвідченішими) діти і дурні”; (парламентар хоче попередити конфлікт із генералом табору противника) – *Поважаю вашу мужність, генерале* (П. Наніїв) – „Я вас поважаю, генерале (за мужність)”; (козаки хочуть переконати Дорошенка йти в бій проти польських військ)

[– *Ви знаєте, товариство, силу Кантеміра – і знаєте нашу силу!* – промовив Дорошенко.]

– *Ми знаємо розум Дорошенка*, [– *озвалися козаки. – Веди нас на Кантеміра!*] (С. Тельнюк) – „Ми знаємо Дорошенка” = „Ми знаємо, який розумний Дорошенко”.

В експресивах маніпулятивної стратегії позитиву представлений і художній троп, що описово виражає одне поняття за допомогою декількох, утворюється для заміни якоїсь загальноприйнятої назви, – перифраз. У перифразах назви предметів та людей замінюються вказівками на їх ознаки. Зазвичай перифраз є довшим і багатослівнішим порівняно з прямим позначенням: він не тільки називає предмет дійсності, але й характеризує його. Перифрази мають загальну здатність підсилювати виразність тексту, характеризувати об'єкт, образно розкриваючи якусь його специфічну, особливу ознаку, допомагають уникнути повторів. Їх поява спричинена бажанням мовця дати предметові, явищу чи дії певну емоційну оцінку.

Отже, перифрази виконують номінативну, оцінну й експресивну функції, а також функцію уникнення тавтології.

У маніпулятивній стратегії позитиву репрезентовано й загальноприйняті, й індивідуально-авторські перифрази, значення яких розкривається в контексті. Поява індивідуально-авторських перифраз зумовлена здебільшого бажанням мовця підкреслити якусь характерну рису, яскраву ознаку співрозмовника, що сприяє їх легкому розумінню.

Перифрастичними в тактиці підвищення значимості співрозмовника постають передусім такі номінації співрозмовника: *лісовий цар, господар всієї лісової займанщини* (лісник); *золотий фонд партії* (партійні ентузіасти); *оборонці славного міста; невмирущий символ народу, орли королівства* (воїни); *непереможний орел* (гетьман); *літописець славного колективу* (помічник директора, репортер); *цариця балів і вечорів* (вродлива жінка); *опора трону султана Амурата* (наглядач); *хранитель мудрості пророка, сонце правовірних* (султан); *діти султана* (яничари); *скромна польова квітка* (дівчина-полонянка); *благодійник мандрівників, повелитель вантажників і моряків* (капітан) тощо, наприклад: (староста агітує вчительку бути прислужницею німецьких окупантів) – *Боже мій, та саме таку культурну силу я й шукаю собі в помічники!* (Д. Бедзик); (вищий за посадою сприяє кар'єрному росту підлеглого, щоб пізніше використати його у своїх інтересах) *Кому ж іще очолити каральні органи, як не переможцю*

тутешнього партизанства? (І. Головченко, О. Мусієнко); (чорний лицар чинить тиск на Президента через його жінку) *І разом з ним (Президентом. – І.Ш.) несе його тягар ви, вродлива, інтелігентна жінка, мати прекрасних дітей, душевний нерв родини. ... Ви істинно достойна половина Президента України!* (Ю. Бедзик).

Одним із видів перифразів є евфемізм – описовий вираз „низьких” чи „заборонених” понять, увічливе слово чи вираз, використовуваний для пом’якшення, завуалювання прямого смислу висловлювання, засіб хибної денотації. Евфемізми не є частотними в маніпулятивній стратегії позитиву, що пов’язано з її специфікою – переважним домінуванням позитивної інформації та відповідністю правилам ввічливості й етикету. Але в поодиноких випадках – зазвичай коли компліменти є респонсивними, а також у контексті любовної гри – в ситуаціях флірту, може виникати необхідність пом’якшення (подекуди й удаваного) оцінних висловлювань, що спричиняє їх евфемізацію, наприклад: (флірт)

– *Така жінка може дуже подобатися. Ви рвійна, рішуча, примхлива, з завихреннями.*

– *З вітерцем у голові?*

– *Ні <...> ексцентрична* (Ю. Мушкетик);

(флірт) – *[Цілую рученята, кузиночко, – згрібає у жменю Нестор пругкі, виточені Орисині пальці і з гріховною побожністю прикладає їх собі до губ, –] а я тебе цілу ніч виглядав, недобра* (І. Вільде).

Пан просить учителя зосередитися на вчителюванні і не баламутити його селян, називаючи втручання не в свої справи хоробрістю: – *Як учитель, ти мені подобаєшся, і я прощаю твою <...> хоробрість... [Не раджу тобі, пане Іване, втручатися у мої справи. Адже ти теж – моя людина]* (Б. Левін).

Яскравим художнім засобом, до якого вдається мовець, застосовуючи тактику підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, постає і такий різновид метафори, як персоніфікація, чи уособлення. Персоніфікація увиразнює мовлення, неформалізує спілкування, надає повідомлюваному урочистості. Тут найчастіше персоніфікуються поняття, пов’язані з предметом позитивної оцінки, наприклад: (покоївка залицяється до панського сина) *О, як ви гарно граєте! Скрипка ваша до кожного серця балака <...> Ну, прямо душу вивертає* (І. Карпенко-Карий).

Персоніфікованими часто є й абстрактні поняття: „душа” (*душа плаче, стрепенулась, забажє*), „серце” (*серце зраділо, втішилось, сльозами обливалось*), „слово” (*ваше слово все переборє, впустити (до себе) слово Боже*), „думка” (*грає думка, поховати думку*), „замисли” (*по твоїй голівці ходять усілякі лицарські замисли*), „розум” (*розум сидить, спитати розум*), „надія” (*надія на спасіння перебуває ..., надія живе в серцях, надія промовляє*), „почуття” (*почуття керувало вами*), „багатство” (*багатство прийде на цей ґрунт*), „доля” (*доля*

познайомила/звела) тощо, наприклад: (батько переконує доньку відмовитися від участі в небезпечній операції та зайнятися агітацією) *Я говорив з тими, хто слухав твоє слово. Полум'ям ненависті обпікає воно, гнівом до ворога і великою чудодійною силою любові до своїх* (Д. Бедзик); (гетьман Іван Брюховецький „заграє” з черню та старійшинами) *Що ж здолаю видумати путне своїм нікчемним розумом? У ваших-то сивих, шановних головах увесь розум сидить!* (П. Куліш).

Приклади персоніфікації територіальних одиниць на зразок „Зауток намовляє згрішити” є поодинокими, наприклад: *Старійшини, як ніколи, повірили тобі, княже, а від старійшин перейнялася вірою і вся земля* (Д. Міщенко).

Отже, застосовуючи тактику підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, мовець використовує такі різновиди метафори – метонімія, синекдоха, перифраз і персоніфікація. Метонімію тут репрезентують метонімія належності, метонімія ознаки, метонімія місця, метонімія засобу, а також антономазія. Перифрази представлені і загальноприйнятими, і індивідуально-авторськими номінаціями, що виконують називну, оцінну й експресивну функції, а також функцію уникнення тавтології.

Різновиди метафори в межах здійснення маніпулятивного впливу постають засобами увиразнення й посилення позитивної оцінки співрозмовника та вираження прихильного ставлення до нього. Питання вивчення маніпулятивного потенціалу стилістичних фігур і художніх тропів залишається актуальним і потребує подальшого висвітлення в наукових студіях.

Література

Брусенцова 1985 – Брусенцова Г. Н. Высказывание высокой степени оценки в современном французском языке: вопросы коммуникативного и экспрессивного синтаксиса: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г. Н. Брусенцова. – М., 1985. – 218 с.; **Веретенкина 2004** – Веретенкина Л. Ю. Языковое выражение межличностных манипуляций в драматургии А. Н. Островского: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Веретенкина Лариса Юрьевна. – Пенза, 2004. – 216 с.; **Галич 2001** – Галич О. Теорія літератури: підруч. для студ. філол. спец. вищ. закладів освіти / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.; **Гриценко 1988** – Гриценко Е. С. Социально-психологические аспекты функционирования коллоквиальных мелиоративов / Е. С. Гриценко // Социальная и стилистическая вариативность английского языка: межвуз. сб. науч. тр. – Пятигорск: Изд-во Пятигорск. гос. пед. ин-та иностр. яз., 1988. – С. 79 – 86; **Иванина 1984** – Иванина Г. Н. Выражение эмоциональной оценки в современном немецком языке: автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Г. Н. Иванина. – М., 1984. – 16 с.; **Ильина 1981** – Ильина Н. В. К вопросу о связи оценки и

объекта оценки в тексте / Н. В. Ильина // Проблемы лингвистического анализа текста и лингводидактические задачи : тез. к 6-му зональному науч. совещ. Восточ.-Сибир. региона. – Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. пед. ин-та им. Хо Ши Мина, 1981. – С. 33 – 34; **Ткаченко 2003** – Ткаченко А. О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підруч. для студ. гуманіст. спец. вищ. навч. закл. / Анатолій Олександрович Ткаченко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 448 с.

Шкіцька І. Ю. Різновиди метафори в маніпулятивній стратегії позитиву

У статті з'ясовано прагматичну роль метонімії, синекдохи, перифрази й персоніфікації. Продемонстровано специфіку застосування мовцем цих стилістичних прийомів під час здійснення маніпулятивного впливу. Визначено тематичні групи та різновиди метонімії й перифразу, використуваних у тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика підвищення значимості співрозмовника, метонімія, синекдоха, перифраз, персоніфікація.

Шкицкая И. Ю. Виды метафоры в манипулятивной стратегии позитива

В статье определена прагматическая роль таких видов метафоры, как метонимия, синекдоха, перифраз и олицетворение. Показана специфика использования говорящим этих стилистических приемов при совершении манипулятивного воздействия. Определены тематические группы и виды метонимии и перифраза, представленные в тактике повышения значимости собеседника манипулятивной стратегии позитива.

Ключевые слова: манипулятивная стратегия позитива, тактика повышения значимости собеседника, метонимия, синекдоха, перифраз, олицетворение.

Shkitska I. Y. Varieties of Metaphor in Manipulative Positive Strategy

In the article pragmatic role of such metaphor varieties as metonymy, synecdoche, periphrasis and personification is defined. Peculiarities of the application of the stylistic devices by the speaker while executing manipulative influence are demonstrated. Thematic groups and varieties of metonymy and periphrasis, that are important for the tactics of raising the importance of the interlocutor of manipulative positive strategy, are singled out.

Key words: manipulation positive strategy, tactics of raising the importance of the interlocutor, metonymy, synecdoche, periphrasis, personification.

РЕЦЕНЗІЇ

А. С. Зеленько (Луганськ)

**Рецензія на книгу
Е. С. Отин „Все менты – мои кенты”
(как образуются жаргонные слова и выражения). – изд. второе,
испр. и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 225 с.**

Рецензована книга – одне з багатьох досліджень визначного науковця Є. Отіна. В анотації на книгу констатовано, що в ній зібрано короткі науково-популярні нариси, у яких розповідається про походження, історію й функціонування жаргонних слів та стійких зворотів, здебільшого не фіксованих етимологічними словниками російської та інших слов'янських мов.

У передмові учений називає ряд своїх колег, які етимологізували деякі з лексем чи фразем.

Дослідник проаналізував понад сімдесят мовних одиниць. У багатьох випадках залучено синоніми. Етимологічний аналіз супроводжувало в кількох випадках стилістичним та словотвірним.

Одразу зазначимо, що вражає висока кваліфікація мовознавця, фундаментальна обізнаність, надзвичайна аргументація кожного з виявлених автором семантичних і стилістичних варіантів.

Аналіз кожної з-понад сімдесяти лексем – це еталон наукового комплексного аналізу в мініатюрі. Щоб переконатися в цьому, досить звернутися до тлумачення хоча б лексеми *амбал*.

Спершу автор повідомляє, що слово *амбал* проникло в російське розмовне мовлення з жаргону карних злочинців. Він ілюструє це численними прикладами з художньої літератури. Наголошує, що до жаргону воно потрапило з південноросійських говорів. З приводу його появи в говорах в автора дві версії – воно суто російське чи запозичене. Визначає й місце входження в лексичну систему російської мови – порти Каспійського узбережжя. Імовірно припускає також й орієнтальне походження, локалізуючи Одесою.

Уражає органічний зв'язок традиційного компаративізму при оперуванні мовами різних сімей і їх груп та чіткості етимологічного аналізу, із соціолінгвістичним урахуванням соціальних варіантів. У методиці дослідження Є. Отіна вміло поєднано досвід класичного компаративіста й ономаста, соціолінгвіста й структураліста-аналітика, який обґрунтовує вихід сучасного мовознавства на принципи когнітивної лінгвістики. Вражає у дослідницькій манері ученого й високий теоретичний рівень та вміння не переобтяжувати виклад матеріалу надмірною кількістю модної термінології. Він учить молодших колег не маніпулювати без потреби іншомовними словами-термінами.

На особливу увагу заслуговує саме його методика дослідження: адже автор на основі аналізу жаргонізмів різних соціальних груп прослідковує еволюцію становлення загального жаргону російської мови.

Упадає в око тактовність метра-компаративіста при етимологізуванні лексем: він, ідучи за традиціями молодогограматиків попередніх століть, дотримуючись об'єктивності, тактовно доповнює своїх попередників, пропонує свої варіанти, даючи колегам можливість вибрати той, який здається їм переконливішим.

Маємо констатувати, що Є. Отін є одним з небагатьох, хто в сучасній науці про мову демонструє вміння трансформувати емпіричні спостереження в глибинне аналітичне осмислення, постаючи теоретиком-фундаменталістом.

Підтвердженням останнього є вже констатована нами еволюція сформування живомовного російськомовного елемента на основі взаємодії різномовних і різних соціально-функціональних відповідників.

Є. Отін рецензованою книгою атестував себе не лише компаративістом класичної, але й узагалі сучасної семасіології, спадкоємцем етюдів про птахів Л. Булаховського [Булаховський 1948], компаративних та структурно-семантичних досліджень О. Потебні [Потебня 1864].

Кожен, хто ознайомиться з книгою, збагатить себе духовно й одержить велику насолоду від надзвичайно талановитої й відшліфованої праці.

Про значущість книги свідчить перелік імен рецензентів: професор Грайфсвальдського університету Федеративної Республіки Німеччини та російські науковці – член-кореспондент АН РФ Ю. Караулов, професор Санкт-Петербурзького університету В. Мокієнко.

Книга може бути використана теоретиками мовознавства, істориками мови, лексикологами й лексикографами. Вона надзвичайно потрібна молодим науковцям і викладачам, які готують атестаційні роботи.

Література

Булаховский 1948 – Булаховский Л. А. Общеславянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Известия АН СССР. Отд. л-ры и языка, 1948. – Т. 7. – Вып. 2; **Потебня 1864** – Потебня А. А. О связи некоторых представлений о языке / А. А. Потебня // Филологические записки. – 1864. – Т. III. – Вып. 1.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Архіпова Олена Володимирівна – аспірантка кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бардукова Ганна Олександрівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Блинова Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Д'якова Тетяна Олексіївна – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв.

Деменчук Олег Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу романо-германських мов Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

Заверюченко Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського „ХАІ”.

Зеленько Анатолій Степанович – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ігнат'єва Світлана Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ковтун Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри фонетики і граматики слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету.

Колесниченко Олена Леонідівна – старший викладач Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Кравченко Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології та перекладу Маріупольського державного університету.

Кубрак Ірина Анатоліївна – здобувач кафедри теорії, практики і перекладу англійської мови Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”.

Купрікова Ганна Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету „Народна українська академія”.

Левченко Олена Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка” Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій.

Махницька Марія Валеріївна – аспірантка кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мялковська Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Найрулін Анатолій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Нелюба Анатолій Миколайович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Каразіна.

Орленко Оксана Володимирівна – здобувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Павлова Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики і граматики слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету.

Пащенко Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики та граматики Київського національного лінгвістичного університету.

Півень Володимир Федорович – старший викладач кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Підручна Зінаїда Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету.

Попазова Марія Іванівна – аспірантка загальноуніверситетської кафедри слов'янської філології Київського славістичного університету.

Сандига Лілія Олександрівна – викладач англійської мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Сикало Людмила Володимирівна – аспірантка кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Старченко Яна Сергіївна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Ткач Христина Романівна – старший викладач кафедри романо-германських мов Львівської комерційної академії.

Чернобай Ганна Сергіївна – аспірантка кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Шкіцька Ірина Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Школяренко Віра Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Шкуран Оксана Володимирівна – викладач Лисичанського педагогічного коледжу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 2 (23)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Мілева І. В.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 30.08.2011р. Підп. до друку 30.09.2011 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 25,92. Наклад 200 прим. Зам. № 164.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.